

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

I. ABDURRAHMAN DÖNEMİ ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ (SİYASİ, SOSYAL, ASKERİ DURUM)

YÜKSEKLİSANS TEZİ

Abdulgani DELİOSMAN

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN

GAZİANTEP
EYLÜL, 2023

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Tezin Başlığı: I. Abdurrahman Dönemi Endülüs Emevi Devleti [Siyasi, Sosyal,
Askeri Durum]
Adı ve Soyadı: Abdulgani DELİOSMAN
Tez Savunma Tarihi: 07/09/2023

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN
Tez
Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:
(Unvanı, Adı ve SOYADI)

İmzası

Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY(Jüri Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN

Dr. Öğr. Üyesi Celal ASLAN

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:.....

Adı-Soyadı: Abdulgani DELİOSMAN

Öğrenci Numarası: 200000255003

Tezin Savunma Tarihi: 07.09.2023

ÖZET

I. ABDURRAHMAN DÖNEMİ ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ (SİYASİ, SOSYAL, ASKERİ DURUM)

DELİOSMAN, Abdulgani

Yüksek Lisans Tezi,

Tarih Ana Bilim Dalı

Orta Çağ Tarihi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN

Eylül-2023, 95 Sayfa

Günümüzde üzerinde İspanya ve Portekiz'in bulunduğu İber yarımadasında kurulan Endülüs Emevî medeniyeti karanlık bir coğrafyanın aydınlanmasına önemli katkılar sunmuştur. Endülüs Emevî medeniyeti oluşturulurken farklı merhaleler yaşanmıştır. Bu dönemler arasında özellikle İslam dünyası içerisinde çalkantıların olduğu bir zamanda Endülüs'te yeni bir İslam devleti oluşumuna yeltenen ve bu mücadelesinde de başarılı olan I. Abdurrahman dönemi konu edinilmiştir. I. Abdurrahman Emevî soyundan olmakla birlikte devlet yönetiminde aktif olan bir ailenin ferdiydi. I. Abdurrahman'ın ailesinden aldığı devlet yönetimi eğitimi, kurduğu yeni devleti yönetmesini kolaylaştırmış ve bu devletin sağlam bir temelde varlığını devam ettirmesini sağlamıştır. I. Abdurrahman'ın kurduğu devlet kendisinden sonra yaklaşık 250 yıl varlığını sürdürmüştür. I. Abdurrahman, İberya'da yeni bir devlet kurarken yerli halk tarafından kısa süre içerisinde kabul görmüş özellikle İslam Devleti'nin bölgeyi fethinde önemli rol oynayan Berberî ve Yemeni topluluklar I. Abdurrahman'a biat etmişlerdir. Bunun sebebi ise I. Abdurrahman'ın Berberîler ile olan akrabalığı ve Yemenilerin Abbasi valisinden hoşnutsuz olmalarıdır. I. Abdurrahman kendisine karşı oluşan bu olumlu iklimden yararlanarak kısa süre içerisinde bir devlet oluşumu meydana getirmiştir. Bu devlet başlangıçta İslam Dünyasını bölmek maksadıyla Emirlik olarak düşünülmüştür. I. Abdurrahman kendisinden önceki dönemde olduğu gibi bölgede İslam Medeniyeti oluşturma çalışmalarına devam etmiştir. O'nun kurduğu Devlet bölgede çıkan iç karışıklıklar ve isyanlar neticesinde varlığı son bulma noktasına gelen İslam varlığını yeniden canlandırmıştır. Endülüs Emevîleri I. Abdurrahman döneminde birçok imar faaliyetinde bulunurken bölgenin bir kültür ve eğitim merkezine dönüşmesini sağlamışlardır. I. Abdurrahman bölgede kendisinden önceki dönemden farklı olarak bir birliktelik oluşumuna da katkı sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Endülüs Emevîleri, İslam Dünyası, I. Abdurrahman, İberya.

ABSTRACT

ANDALUSA UMAYYAD STATE IN ABDURRAHMAN I PERIOD (POLITICAL, SOCIAL, MILITARY SITUATION)

DELİOSMAN, Abdulgani

Master Thesis,

Department of History

Medieval History

Supervisor: Asst. Prof. Fatma ÇAPAN

September -2023, 95 Pages

The Umayyad civilization of Andalusia, which was established on the Iberian peninsula, on which Spain and Portugal are located today, made important contributions to the enlightenment of a dark geography. While creating the Andalusian Umayyad civilization, different stages were experienced. Among these periods, the period of Abdurrahman I, who attempted to establish a new Islamic state in Andalusia at a time of turmoil, especially in the Islamic world, and was successful in this struggle, was discussed. Although I. Abdurrahman was descended from the Umayyad family, he was a member of a family that was active in the state administration. The state administration education that Abdurrahman I received from his family facilitated the administration of the new state he founded and ensured that this state continued its existence on a solid basis. The state founded by Abdurrahman I continued to exist for about 250 years after him. While I. Abdurrahman was establishing a new state in Iberia, he was accepted by the local people in a short time, especially Berber and Yemeni communities, who played an important role in the conquest of the region by the Islamic State, pledged allegiance to Abdurrahman I. The reason for this is the kinship of Abdurrahman I with the Berbers and the dissatisfaction of the Yemenis with the Abbasid governor. Abdurrahman I took advantage of this positive climate against him and created a state in a short time. This state was initially thought of as an Emirate in order not to divide the Islamic World. Abdurrahman I continued to work on creating an Islamic Civilization in the region as he had done in the period before him. The State he founded revived the existence of Islam, whose existence came to an end as a result of internal turmoil and rebellions in the region. While the Andalusian Umayyads carried out many reconstruction activities during the reign of Abdurrahman I, they enabled the region to turn into a cultural and educational center. Abdurrahman I also contributed to the formation of a unity in the region, unlike the period before him.

Keywords: Andalusian Umayyads, Islamic World, I. Abdurrahman, Iberia.

ÖNSÖZ

İslam Dünyası içinde iki köklü Arap hanedanının çatışması birçok kez olumsuz sonuçlar doğursa da olumlu anlamda gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları olarak bilinen bu iki hanedanlık İslamiyetin yayılmasında öncü rol üstlenmişlerdir. Fakat kendi nüfuzlarını hâkim kılmak için verdikleri mücadele ise İslam Dünyası içinde bölünmelere yol açmıştır. Bu iki köklü Arap hanedanının en kanlı çatışmalarından biri Abbasi darbesiyle gelmiştir. Hz. Muaviye'nin halife olmasına kadar yaşanan süreçte atılan kin ve nefret tohumları Haşimoğulları hanedanının yıllarca bilenmesiyle sonuçlanmış, nitekim Ümeyyeoğullarının yönetimiyle şekillenen Emevî Devleti Abbasi darbesi ile son bulmuştur. Bu süreçte neredeyse bütün Ortadoğu coğrafyasında Abbasi hâkimiyeti başlamıştır. Dolayısıyla biriken kin ve nefret duygularıyla hareket eden Abbasiler Arap İslam dünyası içinde Emevî soyundan olanları yakaladıkları yerde öldürmüşlerdir. Abbasilerin, Emevî soyundan olanlara uyguladığı kanlı eylemlerden kaçan Emevî hanedanının soylularından I. Abdurrahman uzun uğraşlar sonucunda günümüzde üzerinde İspanya ve Portekiz'in bulunduğu İber Yarımadasına ulaşmayı başarmıştır.

I. Abdurrahman, Tarık bin Ziyad komutasında VIII. Yüzyıl başlarında fethedilen Endülüs coğrafyasında kendisine taraftarlar bularak bir nevi Emevî hanedanlığının devlet kurma ve yönetme alışkanlığını devam ettirmiştir. Burada kurulan Endülüs Emevîleri Devleti İslam dünyası içinde adından sıkça söz ettiren bir medeniyet inşaa etmiştir. İşte I. Abdurrahman'ın Endülüs'e geçişi ve kurduğu devlette yaşadığı hükümlerlik dönemini anlatan bu çalışma I. Abdurrahman dönemini aydınlatma amacıyla kaleme alınmıştır.

Bu çalışma esnasında her daim yanımda yer alan kıymetli eşim Hamide DELİOSMAN ve bilgilerini, birikimlerini benden esirgemeyen en önemlisi zamanını ayırıp bilgiye doğru bir şekilde ulaşmamı sağlayan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN'a teşekkür ederim.

Abdulgani DELİOSMAN

Eylül 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi	5
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi	6
C. Araştırmanın Yöntemi	6
D. Konu ile İlgili Bazı Tarihçiler ve Çalışmalar	6

BÖLÜM I

ARAP İSLAM TOPLUMUNDA AYRIŞMALAR VE EMEVÎLERİN DOĞUŞU

1.1. Hz. Ali'nin Halifeliği ve Sıffin Savaşı	13
1.1.1. Sıffin Savaşı'nın Sonuca Bağlanması ve Hakem Olayı	14
1.1.2. Hz Ali'nin Hariciler ile Mücadelesi	15
1.1.3. Harre Olayı ve Emevî İktidarı'nın Kesinleşmesi	18
1.2. Emevî Devleti Dönemi	20

BÖLÜM II

ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ

2.1. Endülüs Coğrafyası	27
2.2. Endülüs İsmi ve Tarihçesi	29
2.3. Endülüs'ün İslam Devleti Tarafından Fethi	30
2.3.1. Endülüs'te Valiler Dönemi	34

BÖLÜM III

I. ABDURRAHMAN (H. 113-172, M. 731-788)

3.1. I. Abdurrahman'ın Endülüs'e Geçiş Süreci	40
3.1.1. I. Abdurrahman'ın Endülüs'e Geçme Sebepleri	43
3.1.2. I. Abdurrahman Dönemi Siyasi Olayları ve İsyanlar	44
3.1.3. I. Abdurrahman Dönemi Endülüs'te Dış Siyaset	61
3.1.4. I. Abdurrahman'ın Vefatı	62
3.1.5. I. Abdurrahman'ın Lakapları	63
3.1.5. I. Abdurrahman'ın Ailesi ve Çocukları	64
3.2. I. Abdurrahman Dönemi Kültür ve Medeniyet	65
3.2.1. I. Abdurrahman Dönemi Dini Hayat	67
3.2.2. I. Abdurrahman Dönemi İmar Faaliyetleri ve Mimari Yapılar	67
3.2.3. Eğitim ve İlmi Faaliyetler	70
3.2.4. Devlet Yönetimi ve Güvenlik	71
3.2.5. I. Abdurrahman dönemi sosyal hayat	76

SONUÇ

KAYNAKLAR

EK 2. I. Abdurrahman dönemine ait bir sikke	88
EK 3. Kurtuba Camii	89
EK 4. VIII. Yüzyıl Emevi askerlerinin temsili bir resmi	94

ÖZGEÇMİŞ	Error! Bookmark not defined.
VİTAE	Error! Bookmark not defined.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Endülüs'te Berberî Kabilelerinin Yerleştiği Bölgeler	33
Tablo 2. Endülüs Emevîlerinde valiler (714-756)	37

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. İslâm'ın İlk Yıllarında Arap Yarımadası'nın Genel Görünümü	22
Şekil 2. Emevîler Döneminde İslâm Coğrafyası (Arslan, 2010, s. 73).	24
Şekil 3. Endülüs Coğrafyası (Kaynak, Macit, 2005, s. 9)	28
Şekil 4. I. Abdurrahman'ın soyağacı (Yıldız, 1992, s. 25).	65
Şekil 5. Endülüs'te İslamlaşma'nın seyri (Özdemir, 2016, s. 35)	78

GİRİŞ

Endülüs coğrafyası, İslam dünyasını yöneten, dönemin önemli hükümdarlarının büyük uğraşları sonucunda fethedilmiş ve bölgede kurulan İslam devleti yaklaşık sekiz yüz yıl süren bir medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Fetih öncesinde siyasi çalkantılarla boğuşan ve çağına göre oldukça geri kalmış bir bölgeyi fetheden Müslümanlar, burada yeni bir medeniyet kurmuşlardır. Endülüs'te kurulan devlet, her alanda önemli ilerlemeler kaydetmiş, dönemin önde gelen devletleri arasına girmiştir. Özellikle de yetiştirmiş olduğu bilim insanları sayesinde dünya tarihinde bir yer edinmişlerdir. Endülüs Müslümanlarının İber yarımadasında var oldukları süre boyunca oluşturdıkları medeniyet kendilerinden sonraki dönemlerin aydınlanmasına da katkı sağlamıştır.

Endülüs'te yeni bir medeniyet oluşturmak isteyen Müslümanlar, sekiz asır boyunca bölgede hüküm sürmüşlerdir. Fethin gerçekleşmesinin hemen ardından kendi aralarında bazı anlaşmazlıklar yaşamalarına rağmen bölgede medeniyet gelişimini devam ettirmişlerdir. Belli dönemlerde kendi içlerinde karışıklıklar yaşamalarına ve içlerinde farklı kavimlerden ve kültürlerden bireyler bulundurmalarına rağmen medeniyet anlayışlarından taviz vermeyerek günümüze az da olsa miraslarını ulaştırmayı başarmışlardır.

Endülüs'te kurulan İslam devletinin yıkılmasının ardından Hristiyan İspanyolların İslâm medeniyetine ait izleri silmek istemesinden kaynaklı olarak o dönemlerde Endülüs coğrafyasında oluşturulan İslam medeniyeti mirası günümüze tam anlamıyla ulaştırılamamıştır. Bu konuyla ilgili bir diğer sebep ise Müslümanların miraslarına tam anlamıyla sahip çıkmamaları gösterilebilir. Sekiz asır boyunca hüküm süren böyle bir medeniyet ile ilgili çalışmaların yetersiz olması da bölgede kurulan ve uzun yıllar varlığını sürdüren Endülüs medeniyetinin izlerinin silinmesine sebep olmuştur. Bu bakımdan yapılan bu çalışmada unutulmaya yüz tutmuş bir medeniyetin kısmen aydınlatılması hedeflenmiştir.

Endülüs Emevîlerini anlatmadan önce Emevî olarak adlandırılanların kimler oldukları ve hangi coğrafyada yaşadıklarının bir nevi köklerinin bilinmesi gerekmektedir. Bunun için de Emevîlerin İslam ve Arap dünyasının bir parçası olmasından hareketle İslam dininin hangi coğrafyada doğduğu, savunucularının kimler olduğu ve dinin yayılması esnasında hangi merhalelerin yaşandığı açıklanmalıdır.

Sami ırkının vatanı olarak bilinen Arap yarımadası İslamiyet'in de doğduğu ve yayılmaya başladığı dünya üzerindeki en büyük yarımadadır. Arap yarımadası Asya kıtasının güneybatısında olup doğusunda Umman Denizi ve Basra Körfezi, batısında Kızıldeniz, kuzeyinde Suriye ve Irak, güneyinde ise Aden körfezi ve Hint okyanusu bulunmaktadır. Arap yarımadası ve Afrika'yı Nil Vadisi ve Kızıldeniz ayırmaktadır. Arap yarımadası coğrafi anlamda kuzey ve güney Arabistan olmak üzere iki genel bölgeye ayrılmaktadır. Bölgenin eski yerleşimleri güney bölgesinde bulunmaktadır. Bunun sebebi ise güney Arabistan'ın sulak ve verimli topraklara sahip olmasından kaynaklıdır. Kuzey Arabistan ise çoğunlukla çöllerden oluşmaktadır. Bölgede çöl ikliminin hâkim olması insanları tarımdan uzaklaştırmış, ticarete ve hayvancılığa yönlendirmiştir. Hayvancılıkla uğraşan ve dolayısıyla göçebe şekilde yaşayan halk Bedevî olarak adlandırılmış, ticaret için belli başlı merkezlerde yaşayan yerleşik halk ise Hadârî olarak adlandırılmıştır (Dûrî, 1991, ss. 69-78).

Arap yarımadasına adını veren Arap sözcüğü açıklık, düzgünlük ve iyi konuşma, sözle inandırma anlamına gelmektedir. Bir ırkın adı olan bu kelime yarımadanın da adlandırılmasında kullanılmış, bölgeye genel anlamında Arabistan denilmiştir. Bölge dışında olan milletler ise yabancı anlamında acem olarak adlandırılmışlardır. Araplar arasındaki sosyal yapıya bakıldığında kabilecilik anlayışının yaygın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Arap toplumları arasında veraset sisteminden ziyade kabilelerin ileri gelenlerinin oluşturduğu meclisler bulunmaktadır. Arap toplumunda kabilecilikten kaynaklı olarak yaygın olan anlayışa göre toplumdaki yaşlı ve tecrübeli insanların söz sahibi oldukları görülmektedir (Ülkü, 1979, s. 34).

Arabistan'ın tarihine bakıldığında Sami ırkının vatanını oluşturmakla birlikte sınırların günümüzdeki Suriye ve Irak'a kadar uzanması nedeniyle birçok medeniyete de ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Bu kavim ve medeniyetler arasında

Babilliler, Asurlular, Fenikeliler, İbraniler zikredilebilir. Arap yarımadasında bu medeniyetler dışında İslamiyet'ten önce Musevilik ve Hristiyanlığın ilk unsurları görülmüştür. Arap yarımadasının İslamiyet'e kadar olan siyasi coğrafyasına bakıldığında bölgede çeşitli kabile ve güçlerin oluşturduğu birçok küçük devletçik bulunmaktaydı. Bölgede genel anlamda göçebe bir yaşam tarzı sürülse de yerleşik yaşam da yaygındı. Siyasi oluşum açısından bölge güney, kuzey ve orta Arabistan olarak üçe ayrılmaktaydı. Bu yerleşimler arasında güney Arabistan Arap ırkının da ana yurdu sayılmaktaydı. Güney Arabistan Arap yarımadası içerisinde su bulunan tarıma en elverişli bölgeyi oluşturmakla birlikte Arap ırkının gelişimine de büyük katkı sağlamıştır. Güney Arabistan'da main, saba, Katahan ve Hadramevt toplulukları yaşamaktaydı. Bu topluluklar bölgede main, saba ve Himyeri devletlerini kurmuşlardır. Bölgede kurulan devletler III. Yüzyılda yaşanan doğal afetler sonucunda bölgenin tarıma elverişsiz hale gelmesiyle kuzeye doğru göç etmişlerdir. Kuzeye doğru göç eden bu topluluklar kuzey Arabistan'da Gassani-Kindel devletlerini kurmuşlardır. Ayrıca bu topluluklar arasında Huzaa boyu Mekke ve Medine'ye yerleşmişler, Evs ve Hazrec boyları ile birlikte VII. yüzyılda doğacak olan İslam'ın yayılmasında büyük rol oynamışlardır. İslamiyet'ten önce bölgede yaşanan en önemli siyasi gelişmeyi Himyerilerin son hükümdarı Zû-nuvas'ın Hristiyanlara yaptığı baskı sonucunda Hadeslilerin ve sonrasında Sasanilerin bölgeyi işgali oluşturmaktadır (Ülkü, 1979, ss. 24-34).

Arap dünyasında, İslamiyet dönemi ve öncesindeki dönemi ayırmak için İslamiyet öncesindeki döneme Cahiliye dönemi denmiştir. Cahiliye dönemi olarak adlandırılan zamana böyle bir adlandırma yapılması ise çeşitli gerekçelere dayandırılmıştır. Bu gerekçeler arasında dönem itibarıyla dünyanın birçok bölgesinde yaygın olan pagan kültürü gösterilebilir. Bu dönemde Araplar arasında her ne kadar tevhit inancı olsa da putperestlik de son derece yaygındı (Dûrî, 1991, s. 79). Araplar yaklaşık 160 puta tapmakla birlikte bunlar arasında herkesçe kabul gören putlar da bulunmaktaydı. Bu putlar ise Tanrının kızları kabul edilen ve Kâbe'de bulunan El-Manât, El-Lât ve El-Uzzâ'dır. Cahiliye döneminin alametleri konusunda putperestlik dışında kız çocuklarının kurban edilmesi, kadınların haklarının olmaması ve fuhşa zorlanmaları, çok eşlilik, kadınlara mirastan pay vermeme gibi durumlar da ek olarak gösterilebilir(Hizmetli, 1991, s. 74).

İslamiyet öncesinde Arabistan'da siyasi bir birliktelik kurulamamakla birlikte bölgeye zaman zaman dış unsurlar hâkim olmuşlardır. İslamiyet'in doğduğu yıllarda Yemen ve Irak'a Sâsanîler İslamiyet'in gelişme alanlarından biri olan Suriye'ye ise Doğu Roma İmparatorluğu hâkimdi. İslamiyet'in doğması ve kısa sürede yayılmaya başlaması ile Arabistan'da siyasi birliktelik kurulmuştur. İslamiyet VII. Yüzyılda Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla indirilen bir din olarak ortaya çıkmıştır. İlk vahyin indiği yıl M.S. 610 yılı olsa da M.S. 622 yılında gerçekleşen Hicret olayına kadar geniş kapsamda bir yayılma olmadığı görülmektedir. Hicret İslam tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuş, Medine topraklarında kurulan İslam Devleti ile açıktan tebliğ ve genişleme dönemi başlamıştır (Hizmetli, 1991, s. 140). İslam dininin ilk mabedi de Medine topraklarında inşa edilmiştir. İslamiyet'in hızla yayılmaya devam ettiği yıllarda Hz. Muhammed Medine'de büyük bir İslam ordusu kurmuştur (Dûrî, 1991, ss. 88-89). Bu ordu başlangıçta pagan Araplarla mücadele etmiştir. Paganlar ve Müslümanlar arasında olan savaşlardan genel anlamda İslam ordusu galip çıkmıştır. Bu savaşlar Bedir, Uhud, Hendek ve en sonunda da Mekke'nin fethi savaşlarıdır. Bu savaşlar ile Arabistan'a büyük oranda hâkim olan İslam devleti Arabistan dışına da Hz. Muhammed'in İslam dinine tebliğlerini iletmişlerdir. Hz. Muhammed'in öldüğü 632 yılında Arabistan'ın büyük bir bölümünde İslamiyet yayılmıştır (Hizmetli, 1991, ss. 153-169).

Hz. Muhammed'in ölümü ile yerine varis gösterdiği Hz. Ebu Bekir İslam Devleti'nin başına geçmiştir. Böylece İslam tarihinde dört halife dönemi olarak adlandırılan zaman dilimi başlamıştır. İslam Devleti, Hz. Muhammed'den sonra yönetime gelen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Arap yarımadasının tamamına hâkim olmuş, Doğu Roma ve Sasani İmparatorluklarının topraklarına doğru genişlemiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde İslam toplumunda baş gösteren iç karışıklıklar giderilmiş, devletin iç çatışmalarla bölünmesinin önüne geçilmiştir. Fakat Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde aynı durumdan söz edilemez. Bunun sebebi ise Arap toplumunun kabilecilik anlayışından kaynaklı olarak iktidarı paylaşamamaları gösterilebilir. Bu dönemde yaşanan olaylar İslam toplumunda telafisi mümkün olmayan bölünmeler ile sonuçlanmıştır. Devletin sınırlarını genişletmek ve İslamiyet'i yaymak için harcayacağı güç, iç çatışmalar nedeniyle zayıflamıştır (Hizmetli, 1991, ss. 195-206).

İslam Devleti içerisinde dört halife döneminde atılan ayrılık tohumları dört halife döneminin sona ermesiyle hanedanlıkların kurulması ile bir süreliğine son bulmuştur. Dört halife dönemi sonrasında Devletin yönetimine Emevîler gelmişlerdir. Emevîler uzun bir süre İslâm Devleti'nin yönetiminde yer almışlar İslam Devleti sınırlarını hem doğu yönünde hem de batı yönünde genişletmişlerdir. İşte Endülüs Emevî Devleti de bu yayılmanın sonucunda daha önce vilayet sistemi ile yönetilen günümüzde İspanya toprakları olan bölgede kurulmuştur. Endülüs Emevî Devleti tarihi ve medeniyeti konusunda birçok Arap tarihçisi bilgiler vermiştir. Bu bilgiler dışında Endülüs medeniyetinin izlerini taşıyan birçok eser ise günümüzde halen daha varlığını sürdürmektedir.

Endülüs Emevî Devleti siyasi olarak tarih sahnesinde olduğu süre boyunca farklı yönetim anlayışlarıyla yönetilmiştir. Endülüs Emevî Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı dönemde emirlik yönetim anlayışının uygulandığı görülmüştür. Bu dönemde Endülüs Emevîlerinin başında I. Abdurrahman bulunmaktadır. I. Abdurrahman'ın Endülüs'te böyle bir siyaset izlemesi ve yönetim anlayışında emirliği seçmesinde iki faktör akla gelmektedir. Bunlardan birincisi İslam dünyasının iki kutuplu hale gelmesinin önüne geçmek ikincisi ise Abbasi soyu yönetimindeki İslam Devleti'nin henüz kurduğu devlete karşı düşmanlık etmesinden çekinmesi gösterilebilir. I. Abdurrahman'ın temellerini attığı bu devlet İslam dünyasında büyük ses getirmiştir. I. Abdurman'ın Endülüs coğrafyasında kurduğu devlet Endülüs coğrafyasında Hristiyanların hâkimiyeti ellerine almaları; Araplar ve Berberîler arasında yaşanan çatışmalar sebebiyle yok olmanın eşiğine gelen Müslüman varlığını yeniden canlandırmıştır. Bu coğrafyada durma noktasına gelen fetih hareketleri yeniden alevlenmiştir. Bu çalışmada Endülüs coğrafyasında kurulan devletin temellerinin atılıp bölgede önemli çalışmaların yaşandığı ve I. Abdurrahman dönemine denk gelen yaklaşık 33 yıllık süreç işlenmiştir. Dönemin siyasi, kültürel ve sosyal gelişmeleri ve Endülüs Emevî Devleti kurucusu I. Abdurrahman'ın şahsiyeti hakkında bilgilere yer verilmiştir.

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

İslam Devletleri arasında Endülüs Emevî Devleti'nin kurduğu medeniyet günümüzde dahi adından söz ettiren önemli çalışmalar yapmış ve eserler bırakmıştır. Bu medeniyet hakkında yapılacak çalışmalar dönem hakkında bilgiler edinmemize katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın konusunu Endülüs Emevî Devletinin kurucusu I.

Abdurrahman oluşturmaktadır.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

I. Abdurrahman dönemi Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşu ve genişlediği yaklaşık ilk kırk yılı hakkında bilgiler içermektedir. Bu dönemin anlaşılması Endülüs Emevîlerini anlamamız konusunda bizlere yardımcı olacaktır. Bu dönem hakkında edineceğimiz bilgiler aynı zamanda uzun bir süre eyalet sistemi ile yönetilen İslam Devleti'nin siyasi işleyişi ve eyalet sisteminin ortaya çıkardığı merkezi otorite boşluğu hakkında bilgiler edinmemize katkı sağlayacaktır.

C. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada belge analizi ve konuyla ilgili literatür taraması yapılmıştır. Bölge ve konuyla ilgili araştırmalar değerlendirilerek analizlere yer verilmiş, farklı dillerde dönemle ilgili yazılmış eserler tercüme edilerek döneme dair farklı bakış açılarına yer verilmiştir.

D. Konu ile İlgili Bazı Tarihçiler ve Çalışmalar

Konu ile araştırma eserlere geçmeden önce dönem hakkında bilgiler veren tarihçilere değinmek yerinde olacaktır. Endülüs Emevî Devleti hakkında birçok Arap tarihçi bilgiler vermişlerdir. Bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

İbn-i Haldun: Yemen toprakları içerisinde Hadremut bölgesinde yaşaya bir ailenin çocuğu olan İbn-i Haldun, 1332 yılında Tunus'ta dünyaya gelmiştir. İlk eğitim hayatına Tunus'ta babasının yanında başlayan İbn-i Haldun'un ailesinin de düşünsel anlamda bir saygınlığı bulunmaktadır. Çevresindeki birçok kişinin aksine o devlet siyasetini izlemekten kaçmamış aksine yakından takip etmek istemiştir. Bunun yanı sıra, Kur-an'ı Kerim'i ezberlemiş ve mantık, matematik, astronomi ve tıp alanlarında da kendisini geliştirmiştir. Küçük yaşlarından itibaren büyük bir öğrenme hevesine sahip olmuş ve eğitim ile sürekli içli dışlı olmuştur. Gençlik yıllarının ilk dönemlerinden itibaren hükümette memurluk görevini üstlenmiş ve bu göreviyle birlikte de devlet siyasetiyle daha da yakından ilgilenmeye başlamıştır. Ardından ise felsefe eğitimi almıştır (Kafesoğlu, 1992, s. 55).

Ulema ile birtakım bilgi alışverişlerine bulunan İbn-i Haldun, Kuzey Afrika'nın jeopolitik konumunu anlatmak üzere Timur'un ordugâhına gitmiştir. İbn-i Haldun, bu doğrultuda dönemin en korkulan liderlerinden olan Timur'un gözüne girmeyi başarmıştır. Timur'u bu şekilde Mısır'a ilerleme kararından vazgeçiren İbn-i Haldun, ardından Kahire'ye dönerek yaşamının geri kalanını bilimsel çalışmalara kafa yorarak geçirmiştir. 1406 yılının Ramazan ayında vefat eden İbn-i Haldun, Sufiye Kabristanına defnedilmiştir. Günümüzde İbn-i Haldun az sayıda ulaşılan eserleri, Kitâbul-İber, Lubâb'ul-Muhassal, Şifâu's-Sâil, li-Tehzîbi'l Mesâil, Et-Târifbi İbn Haldun'dur (Kafesoğlu, 1992, s. 56).

İbn Rüşd:

1126 yılında Kurtuba'da dünyaya gelen İbn-i Rüşd, Kurtuba'da idari, siyasi ve hukuk alanlarında önemli görevler yerine getiren bir aileye mensuptu. İbn-i Rüşd'ün babası bölgede kadılık yaparken, dedesi ise Kurtuba Ulu Camii'nin imam görevini üstlenmiştir (Kafesoğlu, 1992, s. 57).

İbn-i Rüşd, dedesinin vefatından bir ay önce dünyaya gelmiş ve babası ve dedesini yolundan giderek ilim öğrenmeye heves göstermiştir. İlerleyen dönemlerde ise fıkıh ve Arap Edebiyatı alanlarında kendisini geliştirmiştir. 1169 yılından itibaren Endülüs'teki ilim ve felsefe meraklısı olan hükümdarların övgülerine mazhar olan İbn-i Rüşd, kadılık görevine getirilmiş ve hükümdarın isteği doğrultusunda Aristoteles'in eserlerini çevirmeye başlamıştır (Kafesoğlu, 1992, s. 57).

Marakeş'e davet edilen İbn-i Rüşd, daveti kabul ederek çağrıldığı yere gitmiştir. Marakeş'e giden İbn-i Rüşd, kısa bir süre içerisinde vefat etmiştir. 10 Aralık 1198 tarihinde vefat eden İbn-i Rüşd, Marakeş'te Tagezut Kapısının yanındaki mezarlığa defnedilmiştir (Kafesoğlu, 1992, s. 57).

El-Kurtubi: Tefsir tarihinde ünlenen Ebu Abdullah el-Kurtubi, Endülüs'ün yetiştirmiş olduğu en büyük âlimlerden biridir. Dönemin ilim yuvası olan ve Endülüs'e başkentlik yapan Kurtuba'da dünyaya gelen El- Kurtubi'nin tarihsel kaynaklarda doğum tarihi kesin olarak bilinmemekte olup bazı kaynaklarda yer alan bilgilere göre 12. yüzyılın sonları ile 13. yüzyılın başları olduğu tahmin edilmektedir. El-Kurtubi, çiftçilikle uğraşan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Kafesoğlu, 1992, s. 59).

Eğitim çağına girdiğinde ilk olarak Arapça ve şiir eğitimi alan Kurtubi, daha sonra ise Kur'an eğitimi almıştır. Gençlik dönemlerinde çömlek yapımıyla uğraşarak ailesine maddi anlamda destek olmaya çalışmıştır. 1230 yılının ilk dönemlerinde babasını kaybetmiştir. Böyle bir kaybı yaşamasına rağmen birçok âlimden ders almaya devam etmiştir (Kafesoğlu, 1992, s. 59).

Hayatı boyunca birçok eser çıkartmıştır. Bunlar “El-Câmi’uliahkâm-il-Kur’an-il-Kerîm”, “Şerh-i Esma-il-Hüsna”, “Kitâbü’t-Tezkâr fî efdal-il-ezkâr”, “Kitâbü’t-tezkire biümûr-ilâhîreti”, “Kurtuba’nın Kitabi Şerh-it-tekâssî”, “Kitâbü Kamil hırs biz-zühdîvel-kanaati”, “Et-Takribî kitâb-it-temhîd”dır”.Münyetü Beni Hasîb’de vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Kabri, 1971 yılında onun adına inşa edilip hizmete açılan bir cami avlusundaki türbesine nakledilmiş olup hala ziyaretçilere açık bulunmaktadır (Kafesoğlu, 1992, s. 59).

İbn-i Cubeyr: 1145 yılında Valencia’da dünyaya gelen İbn-i Cubeyr, 1214 yılına gelindiğinde ise dünyaya gözlerini yummuştur. İbn-i Cubeyr, Rihle adıyla yayımlamış olduğu seyahatnamesiyle ün kazanmış âlim ve şairdir. 1183 yılında başlayan ve ki yıl süren ilk doğu seyahatini gerçekleştirmiştir. Rihle isimli seyahatnamesinde gezmiş olduğu yerler ile ilgili çok önemli bilgiler vermiştir (Kafesoğlu, 1992, s. 60).

İbn-i Cubeyr, seyahate çok hevesli olmakla birlikte doğuya üç farklı seyahat yapmıştır. İbn-i Cubeyr, üçüncü seyahati esnasında İskenderiye’de vefat etmiştir. İbn-i Cubeyr, tüm bunların dışında ününü yapmış olduğu hac seyahati esnasında kazanmıştır (Kafesoğlu, 1992, s. 60).

Yukarıda bahsi geçen ilim ve bilim adamları Endülüs Emevî tarihi konusunda bizleri birçok açıdan aydınlatmışlardır. Bu âlimlerin bir kısmı Endülüs’te yaşamış bir kısmı ise dışarıdan dönem hakkında eserler kaleme almışlardır. Bu âlimlerin eserleri üzerinde dönem daha anlaşılır hale gelmiş ve günümüzde Endülüs’ün İslam Devleti tarafından yönetildiği dönemler hakkında birçok karanlık taraf aydınlık hale gelmiştir. Yukarıda bahsi geçen âlimlerin çalışmaları dışında dönemi aydınlatacak birçok yerli ve yabancı kaynağa ulaşmak mümkündür. Bu çalışmada da kullanılan bu kaynakların bazıları aşağıda verilmiştir:

Sercânî, R. (2014). *Kıssatu’l-Endülüs*. Müessesetu İkra, Baskı 14. Kahire.

Ragıb es Sercânî, eserinde Endülüs coğrafyasından ve İslam Devleti'nin bölgeyi fethinden ayrıntılı olarak bahsederken Endülüs Emevîlerin bölgeyi yönettiği sırada yaşanan siyasi gelişmeleri de aktarmıştır. Bu eser aynı zamanda bölgeye Arap kaynaklarının bakışını göstermektedir.

Koşdaş, Y. E. (2019). *Endülüs' ün fethi ve valiler döneminde berberiler* (Master's thesis, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı).

Bu tez çalışması ile Endülüs Emevîler dönemi öncesinde yaşananlar ve İslam Devleti'nin bölgeyi fethi anlatılmaktadır. Bu fetih harekâtları içerisinde valiler dönemi ayrıntılı olarak işlenirken dönem içerisinde yaşanan ve fetihleri sekteye uğratan iç çatışmalara ayrıntılı olarak yer verilmektedir. Bu çatışmaların oluş sebeplerine değinilirken Emevîler demografik durumları hakkında da bilgilere yer verilmektedir.

Gül, T., (2019). *Endülüs'ün Fethi ve Valiler Döneminde (711-756) İktidar Mücadeleleri. Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi, 2(5), 93-103.*

Bu çalışma ile İslam Devleti'nin Endülüs coğrafyasında yaptığı fetihler ve sonrasında Avrupa'nın fethinin tamamlanamamasının sebepleri üzerinde durulmuştur. Bu dönem içerisinde Emevîlerin en dikkat çekici dönemlerinden biri olan valiler dönemi ayrıntılı olarak işlenmiştir.

Ötenkaya, Y. (2017). *Emevîlere Karşı Abbasi Muhalefedinin İlk Evreleri. History Studies Internatiol Journal of History, 2. 171-188.*

Bu çalışmada Emevîler döneminde İslam Devleti içerisinde oluşan Abbasi soyu zemini üzerinde durulmuştur. İslam Devleti'nin önde gelen iki ailesinin birbirleri ile mücadelelerine değinilirken bu ailelerden Abbasiler soyunun Emevîler yönetimdeyken takındıkları tavır ve bu tavrın gereği olarak yaptıkları fiili çalışmalardan bahsedilmiştir.

Özdemir, M. (2013). *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.*

Eserin yazarının tanımlaması ile X. yahut XI. Yüzyılda yaşayan bir şair için ülkesi olan Endülüs, artık herhangi bir toprak parçası değildir; bilakis coğrafi güzellik ve özellikleriyle, içleri bilim ve sanat adamlarıyla dolu şehirleriyle; hanları, hamamları, köşkleri, camileri ve çarşılarıyla emsalsiz bir ülkedir; kısacası bir daha

içinden çıkılmak istenmeyen dünya cennetidir. Sözü edilen dünya cennetinde sadece müslümanlar yaşamaz, Hristiyan ve Yahudilere de yer vardır. İşte bu çalışmada İslam Devleti'nin Ortadoğu coğrafyasında kurduğu devletten farklı olarak yönettiği bir coğrafyanın İslam Devleti'nin hâkim olduğu dönemin siyasi gelişmeleri anlatılmıştır. Bu dönemin tarihi hakkında dönemle ilgili kaynaklardan da yararlanılarak Endülüs'ün İslam medeniyeti içerisindeki yeri anlatılmıştır.

Sakr Küreyiş, (2005). *Abdurrahman El Dâhil: Abdulmunîm El Haşimi, El İskenderiye, El İman yayın evi, El Kime Dağıtım Evi.*

Bu çalışmada Endülüs Emevîler Devleti'nin kurucusu I. Abdurrahman'ın hayatından ve Endülüs'te kurduğu devletten bahsedilmektedir. Çalışmada I. Abdurrahman'ının Abbasi darbesinden kaçışı ve kuzey Afrika boyunca yaptığı yolculuk anlatılırken Endülüs'e gelişi ve bölgede kurduğu devleti nasıl yönettiği ile ilgili bilgilere de yer verilmektedir.

Mesud, M. H., ve Kılıç, M. T. (2009). “Endülüs İslâm Hukuk Tarihi: Genel Bir Bakış”. *İSTEM*, (14), 403-433.

Bu çalışmada İslam hukukunun temeli üzerinde durulurken aynı temelin Endülüs coğrafyasında yeşertilmeye çalışıldığı dönem hakkında bilgiler verilmiştir. İslam medeniyeti genişlerken fethedilen bölgelerde hukukun öncelikli bir alan oluşturduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda İslam fetihlerinin yapıldığı bölgelere öncelikli olarak hukuk âlimlerinin gönderilmesinden ve bu doğrultuda Endülüs'te de aynı siyasetin etkilerinden bahsedilmiştir.

Hizmetli, S. (1991). *İslam Tarihi*. AÜİF Yay., Ankara.

Bu eserde İslam dininin doğuş evreleri ve bu süreçte yaşananlar anlatılmıştır. İslam Devleti'nin kurulup genişlediği coğrafya, İslam Devleti'nin ilk hükümdarları ve İslam Devleti'nin yönetim değişikliklerinden bahsedilmiştir. Bu süreç içerisinde yaşanan gelişmeler anlatılırken İslam dünyasında yaşanan ayrışmalara da değinilmiştir.

BÖLÜM I

ARAP İSLAM TOPLUMUNDA AYRIŞMALAR VE EMEVÎLERİN DOĞUŞU

İslâmiyet'ten önce Arap Yarımadasında büyüklü küçüklü birçok devlet kuran Arap toplumunda ticaret ve sosyal hayatın merkezi olan bazı şehirler vardı. Bu şehirlerden biri de Mekke şehri olmuştur (Dûrî, 1991, ss 79-80). Genel anlamda bu şehrin yönetimi için halkın ileri gelenlerinden bir meclis oluşturulmuş, bu meclisin siyasi anlamda karar verme ve yürütme yetkileri kabul edilmiştir. İslâmiyet ile birlikte Arap toplumunun büyüyüp güçlenmesi şehir egemenliğinden toplum egemenliğine geçişe neden olmuştur. Siyasi erkin paylaşılabilmesi de Arap ve İslam tarihi içerisinde kanlı çatışmaların yaşanması ile sonuçlanmıştır. Meclis üyelerinin çoğunlukta oldukları kabile üyeleri ise Arap toplumu içerisinde liderlik koltuğuna oturmuştur. İslâmiyet öncesinde bu kabileler arasından Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları öne çıkmıştır. Hz. Peygamber ile birlikte Haşimoğullarının bariz bir üstünlüğe sahip olması Ümeyyeoğullarının Arap dünyası liderliği için mücadele başlatmasına neden olmuştur. Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğine de en çok karşı çıkanlar Ümeyyeoğulları olmuştur. Bu karşı çıkışa ise en büyük örneği sergileyen kişi olarak Ümeyyeoğulları arasından Ebû Cehil gösterilebilir. Karşı çıkma süreci içerisinde Ümeyyeoğulları temsilcileri Hz. Muhammed'in onları babalarının dininden döndürmeye çalıştığını belirterek İslâmiyet'e girişleri önlemeye çalışmışlardır. Burada görünürdeki karşı çıkış sebebi din gibi gösterilse de gerideki bir kabullenememe durumu olduğu görülmektedir (Uçar, 2022, s. 37).

Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları arasında başlayan iktidar olma mücadelesi Hz. Peygamber dönemi sonrasında da devam etmiştir. Hz. Muhammed'den sonra İslam Devleti'nin başına Hz. Muhammed'in tavsiyesi ile Hz. Ebû Bekir geçmiştir. Ondan sonra da yine genel anlamda tavsiye ve genel kabul ile devletin başına Hz. Ömer geçmiştir. Bu döneme değin İslam Devleti'nin sınırları özellikle doğu yönünde gelişmiştir. Devletin sınırlarının doğu yönünde gelişmesi ve sınırların çok geniş coğrafyalara ulaşması devletin kurulduğu merkezden yönetilmesini zorlaştırmıştır. İslam devleti yöneticileri bu duruma çare olarak fetihlerin yapıldığı yönde ve sınırlara yakın konumda olan bölgeleri muhafaza etmek için devletin merkezini bu bölgelere yakın konuma taşımışlardır. Örneğin devletin merkezi Mekke'den Kûfe'ye taşınmış buna gerekçe olarak ise İran coğrafyasından gelen saldırılar ve bu yönde fethedilen toprakların kaybedilmesi gösterilmiştir (Dûrî, 1991, ss. 104-113).

İslam Devleti'ne yeni toplumlar dâhil edilse de devletin siyasi merkezi için iki köklü ailenin mücadelesi zaman zaman istikrarsızlığa neden olmuştur. Hz. Ömer'in şehit edilmesinden sonra İslam Devleti'nin başına ilk kez olmak üzere seçimle Hz. Osman getirilmiştir. Hz. Osman'ın Hz. Ali'ye karşı üstünlük kurup seçilmesinde en önemli etken olarak Arap toplumundan eski bir gelenek olarak daha tecrübeli ve yaş olarak daha büyük olanların siyasi kararda üstün görülmesi gösterilebilir. Hz. Ömer'in şehit edilmesi olayında Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları arasındaki çatışmanın etkili olduğu düşünülmektedir. Hz. Ömer'den sonra devletin başına halife seçilen Hz. Osman yumuşak yüzlülüğü ile tanınmış bir şahsiyettir. Hz. Osman'ın hoşgörülü ve güler yüzlü oluşu mensubu olduğu Ümeyyeoğulları'nca suistimal edilmiştir. O'nun döneminde devletin önemli kademelerine Ümeyyeoğulları'ndan olanlar getirilmiş, Şam valisi olarak daha önce tayin edilen Hz. Muâviye görevine devam ettirilirken devletin merkezi olan Medine'ye ise Ümeyyeoğulları'ndan Hz. Osman'nın amcası oğlu Mervan bin Hakem devlet kâtibi (başbakan) tayin edilmiştir. Mervan bin Hakem, Hz. Peygamberin yakışsız hareketleri nedeniyle Medine'den kovduğu bir isimdir. Bu durum Haşimoğulları mensuplarınca hoş karşılanmamıştır. Nitekim tepkilerin büyümesi sonucunda Hz. Osman'ın evi kuşatılmış ve Hz. Osman şehit edilmiştir. Bu olayın sorumlusu olarak Haşimoğulları görülmüş, olay sonrası oluşan kin ve nefret uzun yıllar İslam toplumunu etkisi altına almıştır. Halife Hz. Osman döneminde İslam toplumunda

oluşan çatışma iklimi İslam Devleti yerine kurulacak olan Emevî Devleti döneminde daha da derinleşmiştir (Uçar, 2022, s. 38-39).

Hız. Osman'ın şehit edilmesiyle halifelik makamına daha önce seçimde Hız. Osman'a rakip olan Hız. Ali layık görülmüştür. Hız. Ali herkesin rıza göstermesi şartıyla İslam Devleti'nin halifesi olmayı kabul etmiştir. Buna rağmen görünürde karşı çıkan olmasa da Hız. Ali'nin halife olmasına en çok Ümeyyeoğulları razı olmamıştır. Bu dönemde İslam toplumu içerisinde Hız. Ali yanlısı olanlar, çekimser olanlar ve muhalifler olmak üzere yeni gruplar oluşmuştur. Halife Hız. Ali döneminde merkezde oluşabilecek kargaşaları önlemek amacıyla devletin idari merkezi Kûfe olarak değiştirilmiştir. Bu gelişme Hız. Ali'ye karşı olanların seslerini yükseltmesine neden olmuş, İslam Devleti tarihinde önemli dönüm noktalarından olan Cemel vakası ve Sıffîn Savaşı yaşanmıştır. Bu olaylar sonucunda İslam dünyası iki kutba ayrılmıştır. Şîî-Sünnî çatışmasının temeli kabul edilen bu olaylar aynı zamanda hem Harici olarak adlandırılan yeni bir grubun doğmasına hem de Emevî Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Hariciler olarak adlandırılan yeni grup Hız. Ali'nin şehit edilmesi olayına da karışmışlardır (et-Talib, 1999, s. 87; Uçar, 2022, s. 40).

1.1. Hız. Ali'nin Halifeliği ve Sıffîn Savaşı

Tarihte 657 yılında Hız. Ali ve Suriye Valisi olarak bilinen Hız. Muâviye arasında yaşanan savaşa Sıffîn Savaşı adı verilmiştir. Bu savaş çok fazla insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Sıffîn Savaşı Hız. Osman'ın şehit edilmesinin sonucunda yaşanmıştır. Hız. Osman'ın şehit olmasının ardından halife olan Hız. Ali Müslümanlar tarafından büyük destek görmüştür. Ancak Hız. Aişe ve Şam valisi Hız. Muâviye gibi Müslümanların önde gelen isimleri Hız. Ali'nin halifeliğine muhalif olmuşlardır. Hız. Osman'ın şehit edilmesiyle Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları arasında var olan kin ve nefret büyümüş bu nefretin sonucu olarak Ümeyyeoğulları Hız. Ali'ye karşı bir tutum sergilemişlerdir. Bu duruma sebep olarak Hız. Osman'ın şehit edilmesinden Haşimoğullarının sorumlu tutulmaları gösterilmiştir (Yaşaroğlu, 2014, s. 625).

Hız. Ali, Hız. Osman'ın şehit edilmesinden beş gün sonra Müslüman toplumun ileri gelenlerince halife olmaya ikna edilmiştir. Hız. Ali barıştırmacı bir rol üstlenmek maksadıyla herkesin rızası olmaksızın halife olmayı kabul etmiştir. Hız. Ali Hız.

Osman'ın şehit olmasından sorumlu olmadığını ve onun halifeliğinde gözü olmadığını anlatmaya devam etmiş, bu durumun sadece Müslümanları birbirine düşürmekten başka bir işe yaramayacağını ifade etmeye çalışmıştır. Zaten Hz. Ali herkesin rızası olması durumunda halifeliği kabul etmiştir. Hz. Ali'nin haklı olduğu Hz. Aişe tarafından Sıffin savaşının sonucunda anlaşılabilmektedir. Fakat Hz. Muâviye, Hz. Ali'ye inanmayarak Şam halkının da kışkırtmalarıyla Hz. Osman'ın intikamını almak gerekçesiyle geri adım atmamıştır. Hz. Muâviye, Hz. Osman öldürüldüğünde onun kanlı gömleğini tüm halka göstererek Haşimoğullarına duyulan kin ve nefreti körüklemiştir. Hz. Ali, Hz. Muâviye'nin bu tutumu karşısında savaştan başka bir yol olmadığını fark ederek Hz. Muâviye'nin karşısına çıkmak için hazırlıklar yapmaya mecbur kalmıştır. Hz. Ali, Hz. Muâviye'nin savaştan ve anlaşmaktan yana olmaması nedeniyle ordularını Hz. Muâviye'nin olduğu bölgeye sevk etmiştir. Bu durumda Hz. Muâviye'nin saldırmasını beklemeden Hz. Ali saldırıya geçerek savaşı başlatmıştır. Hz. Ali'nin saldırısı üzerine Hz. Muâviye büyük kayıplar yaşamıştır. Hz. Muâviye yaşadığı kayıpların neticesinde geri çekilmeyi istemiştir. Hz. Ali savaşa devam etmek istemeyen Hz. Muâviye'nin isteğine olumlu bir cevap vermiştir. Böylece bir barış ortamına sağlanmaya başlanmıştır (Rençber, 2017, ss. 263-264).

1.1.1. Sıffin Savaşı'nın Sonuca Bağlanması ve Hakem Olayı

Barışın sağlanması için her iki tarafın da ileri gelenleri Kur'an'ın hakem olarak kabul edilip emirlere uyarak hareket edilmesi gerektiğini savunmaktaydılar. Hz. Ali, Hz. Muâviye'nin başlangıçta gösterdiği tutuma karşı önce barışa niyetli olmadığını belirtse de Kur'an'ın emirlerine uymaktan geri durmayı düşünmediği için barışa karşı gelmekten vazgeçmiştir. Bu durumda her iki taraftan hakem olmak üzere güvenilir kişiler seçilmiştir. Hz. Muâviye hiçbir tereddüt etmeden Amr bin el-Âs'ı hakem olarak tayin etmişti ancak Hz. Ali başından beri kendisine karşı çıkan bazı Müslümanların olması nedeniyle kimi hakem olarak seçeceği konusunda karar vermekte zorlanıyordu. Müslümanların Ebu Musa'yı hakem olarak istemeleri de Hz. Ali'yi endişelendiriyordu. Çünkü bu istekleri öncesinde Ebu Musa da Hz. Ali'ye karşı gelenler arasında yer almıştı. Hz. Ali çok gönüllü olmasa da ısrarlar üzerine Ebu Musa'yı hakem olarak seçmek zorunda bırakılmıştır. Hz. Ali'nin bu kararı üzerine Hariciler ortaya çıkmıştır. Haricilerin tutumu ise iki tarafın da yanında görünmemek olmuştur. Buradan da anlaşılmaktadır ki Hariciler iki tarafın da yanında olmayan

gruba verilen isimdir. Haricilerin ortaya çıkmasının bir sonucu da İslâmiyet'ten çok daha önceye dayanan Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları dışında yeni bir grubun toplumdaki çatışmalara eklenmesidir. Ancak hakemlerin de belirlenmesiyle artık bir barış anlaşması düzenleme girişimleri başlamış bulunmaktaydı. İki hakem de Kur'an'ın emirlerine sirayet ederek anlaşmayı sağlayacaklardı. Hakemler bir karar metni oluşturduktan sonra her iki taraftan da aynı sayıda kişi ile bir toplantı düzenlemişlerdir. Bu toplantı hem kararları sunmak ve onaylamak için hem de iki tarafı da sakinleştirmek için planlanmıştı. Ancak Hz. Osman'ın şehit edilmesi üzerindeki fikir ayrılıkları barışın sağlanmasının önüne geçmiş ve tek çözüm olarak Hz. Ali'nin Hz. Muâviye'ye karşı durmaması gerektiği söylenmiştir. Toplantı sonucunda yeni bir halife seçmeye karar verilmiştir. Bu karar Hz. Ali'nin hakem olarak tayin ettiği Ebu Musa tarafından Müslümanlara duyurulmuştur. Ebu Musa Hz. Ali'nin halifeliğine son verildiğini açıklamış ve Amr da Hz. Muâviye tarafında bu görüşü tasdiklemiş ve beklenmeyen bir açıklama olarak Hz. Muâviye'nin halife olduğunu ilan etmiştir. Bu durum karşısında şaşırان Müslümanlar ve başta Ebu Musa bu karara karşı çıkmışlardır. Ebu Musa'nın karşı çıkmaları bir işe yaramayınca bulunduğu konumu terk ederek Mekke'ye dönmüştür. Hz. Muâviye ise kendisini halife olarak ilan ettirmesiyle İslam tarihinde çift halife dönemini de başlatmıştır. Bu durum Hz. Hasan'ın halifeliği kendi rızasıyla vermesine kadar devam etmiştir. Ancak Hz. Ali, Hz. Muâviye'nin halifeliğini kabul etmemiş Şam dışındaki her yerde Müslümanlarca tek halife olarak görülmüştür (Fayda, 2005, s. 261-262).

1.1.2. Hz Ali'nin Hariciler ile Mücadelesi

Hz. Ali dönemindeki siyasi ve fikri anlaşmazlıklar neticesi olarak tarihsel süreçte Haricilik, Şia, Mutezile ve Ehl-i Sünnet gibi ayrı gruplar ortaya çıkmış ve bunlar da kendi aralarında ayrı ayrı gruplara ayrılmışlardır. Bütün bu gruplar içerisinde, birbirlerini tekfir edecek derecede kutuplaşmalar görülmüştür (el-İsferayini, 1990, s. 29). Bu düşünce yapılarından Mutezile hariç her biri kendilerine özel fıkıh okulları teşkil etmişlerdir. Günümüzde varlığını sürdüren fıkıh mezhepleri ekseninde bakılacak olursa, Amman'da varlığını sürdüren İbadiye mezhebi Hariciliğe, İran'ın resmi mezhebi olan İsnâa şeriye ve Yemen'de yaygın bulunan Zeydiye mezhepleri Şia'ya dayanmaktadır. Dünya Müslümanları tarafından kabul gören Hanefî, Maliki, Şafii ve Hanbelî mezhepleri ise Ehl-i Sünnet adı altında

birleşmişlerdir. Ehl-i Sünnet terimini, "Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetleri, belli şartlar çerçevesinde, gerek itikadi ve gerekse ameli açıdan kabul edenler" olarak ifade etmek mümkündür (Erdem, 2006, s. 75).

Hicri ikinci asrın ilk yarısından itibaren başlayan bu mezhepleşme sürecinde, bazı araştırmacılar Ehl-i Sünnet'e nispet edilen 13 tane meşhur mezhep tespit etmiş, bunlardan sekiz ya da dokuzunun görüşleri tedvin edilmiştir. Bunlar içerisinde dört tanesi ümmet içinde kökleşmiştir (Ulvani, 1987, s. 87). Kelime anlamı "izleyici, taraftar" anlamına gelen Şia kelimesi, Hz. Peygamber'den sonra hilafet makamını, onun sülalesine özgü bir hak olarak bilen, İslam öğretilerinde Ehl-i Beyt olarak bilinen kimselere denir (Tabâtabâî, 1993, s. 34). Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasındaki mücadeleyi Emevî-Haşimi ailelerinin asabiyet mücadelesi olarak görüp, Emevîlerin halifeliği ele geçirmeleriyle bu mücadelenin Emevî-Şii mücadelesine dönüştüğünü ileri sürenler araştırmacılar da vardır. Hz. Ali taraftarlığı ile başlayan Şia'nın, siyasi bir mezhep olmaktan çıkıp itikadi, sonra da fıkhi bir mezhep hürriyetine büründüğü ve bu yapıdan birçok kolun ortaya çıktığını iddia edenler de bulunmaktadır (Teymiyye, 1406, s. 320).

Hariciler, Hz. Ali ve Hz. Muaviye taraftarları arasında çıkan Sıffin savaşından sonra (h. 37) ortaya çıkmışlardır. Bu savaşta, Hz. Muaviye taraftarları mağlup olacaklarını anlayınca mızraklarının ucuna Kur'an-ı Kerim sayfaları takarak, "aramızda Kur'an-ı Kerim hakem olsun" demişler, bunun üzerine her iki tarafta süren çatışmalar artık durmuştur. Hz. Ali ve Hz. Muaviye'nin tayin ettikleri hakemler, bu kargaşanın ortadan kalkması için görüşmüşlerdir. Problemleri daha da arttıran bu görüşmeden yani "hakem olayından" sonra Hz. Ali'nin ordusundan "çıkanlar" anlamında "Hariciler" diye adlandırılacak bir kısım insanlar Hz. Ali'ye; sen insanları hakem olarak kabul ettin hâlbuki "hüküm ancak Allah'ındır"(Kur'an, Enam 5/57; Yusuf 12/ 40, 67.) diyerek başkaldırmış ve onun saflarından ayrılmışlardır. Hz. Ali bu iddialara karşın: "Söz, hak bir söz, fakat bununla batıl murat ediliyor." demiştir (eş-Şehristani, 2005, s. 107). Bu olaydan sonra Hariciler, bağımsız bir şekilde davranıp kendilerine özgü mezhep ve görüş geliştirmiştir (Teymiyye, 1406, ss. 8-9). Hariciler bundan sonra sivil itaatsizlik örneği göstererek seslerini yükseltmeye, insanları rahatsız etmeye başlamıştır. Hz. Ali Nahrevan'a çekilen Haricilere, İbnu Abbas'ı elçi olarak göndermiş ve İbnu Abbas yaklaşık 2000 kişilik bir Harici grubuyla uzlaşma sağlamıştır. Hz. Ali, anlaşmaya yanaşmayan yaklaşık 6000 kişi

civarındaki Harici topluluğuna savaş açmıştır. Savaşın sonunda Hariciler etkisiz hale getirilmiş ancak kökten yok edilememiştir (Berri, 1402, s. 108). Daha sonra Hz. Ali şehit edildi. Fakat Hariciler, Hz. Ali'ye olan düşmanlıklarını, onun vefatından sonra evlatlarına da göstererek devam ettirdiler (Hairi, 1425, s. 98). Bu olayın neticesinde günümüze değin gelen mezhep anlamında keskin bir uçurum meydana gelmiştir. Müslümanlar arasındaki bu ayrılık dünya Müslümanları arasında yıllarca varlığını hissettirmiştir.

Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayan ve Hz. Ali döneminde devam eden ihtilaf ve karışıklıklar bir türlü önlenemedi. Bu karışıklıklar, temelde hilafet/imamet odaklıydı. Hz. Osman bahane edildi ve sahabe kanının dökülmesine varan olaylar yaşandı. Bu olayların neticelerinden olan Cemel ve Sıffin savaşları ve bu savaşlara bağlı olarak gelişen büyük günah işleyenlerin durumu, iman ve kader meseleleri; bu kargaşa ortamının durulmasından sonra, bu şeraitin devam etmesini isteyenler tarafından fikriyat alanında da sürdürüldü. Bütün bu koşullar siyasi ve itikadî mezheplerin ortaya çıkışını doğurdu. Görünürde düşünce farklılıkları olarak algılanan ancak İslam düşüncesinin gelişimi adına olumsuz sonuçlar da doğurabilecek birçok fırka ortaya çıktı. Bu yapılanmalar, Ehli Sünnet ve diğerleri olarak kategorize edilmek zorunda kalındı. Bütün bunlardan hareketle Hz. Ali döneminin, siyasi ve itikadî mezheplerin meşru temelini oluşturan etkenlerden biri olduğu kabul edilebilir. Görülüyor ki siyasi ve itikadî mezheplerin tek çıkış nedeninin, Hz. Ali döneminde meydana gelen bu ihtilaflardan kaynaklandığı söylenemez (Hizmetli, 1991, s. 197).

Hz. Ali'nin Hariciler tarafından şehit edilmesi üzerine boş kalan halifelik makamına Şam valisi Hz. Muâviye oturmuştur. Hz. Muâviye'nin Halifeliği ile Emevî Devleti de kurulmuştur. Hz. Muâviye hilafeti döneminde uzlaştırmacı bir rol üstlenmiş, geçmiş küslükleri unutturmaya gayret etmiştir. Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'ın da biâtını alması yönetimde güçlü durmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim uzlaştırmacı tarafından dolayı *Amu'l Cemaat* olarak anılmıştır. Hz. Muâviye birleştirici rol üstlense de hükümdarlığının sonunda yerini oğlu Yezîd'e bırakması yönetime karşı muhalif seslerin yeniden yükselmesine neden olmuştur. Bu durum kötü üne sahip olan birinin yönetime gelmesinden çok halifeliğin babadan oğula geçen bir sisteme dönüşmesi anlamına da gelmektedir. Bu gelişme aynı zamanda Arap-İslam toplumunda Ümeyyeoğullarının yönetimdeki sürekliliklerinin sürmesi demektir.

Yezîd bin Muâviye'nin halife olmasına Abdullah bin Ömer, Abdullah bin Zübeyr, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin ve Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman karşı çıkmışlardır. Bu karşı çıkışlar üzerine Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin, bir grup muhalifle birlikte merkeze doğru hareket etse de Yezîd bin Muâviye komutasındaki ordu tarafından günümüzde Irak topraklarında bulunan Kerbela'da şehit edilmiştir. Bu vahim olay sonucunda Yezîd bin Muâviye'ye olan tepkiler artmıştır. Kerbela olayı Hicretin 61. Yılı muharrem ayında gerçekleşmiştir (Cleveland ve Harmancı, 2008, s. 17; Hizmetli, 1991, s. 197).

1.1.3. Harre Olayı ve Emevî İktidarı'nın Kesinleşmesi

İslam tarihi içerisinde gelecek dönemlere etki edecek dönüm noktaları olmuştur. Dönüm noktası niteliğindeki bu olayların bazıları bütün İslam dünyasında bütün hatlarıyla bilinse de bazı önemli olaylar ise geri plana atılmış ya da unutulmuştur. Harre olayı da bu önemli olaylardan birini oluşturmuştur. Harre olayının kökleri ise İslamiyet öncesinde yaşanan bazı çatışma durumlarının neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Harre Ateşte yanmış gibi siyah taşların bulunduğu alanlara verilen isimdir. Medine'de *Harre Vakım* veya *Harre Zühre* adı verilen bölgede Yezid bin Muaviye yönetimine karşı çıkan isyan da yer adından kaynaklı olarak Harre olayı olarak adlandırılmıştır. Abdullah bin Hanzala bin Ebu Amir önderliğindeki Medine halkının Harre isyanı Hicri 63 yılında Şam ordusu tarafından bastırılmıştır. Bu isyan ve bastırma sırasında 80 Sahabe, 700 Kur'an hafızı ve mevaliler ile birlikte yaklaşık 10 bin Medinelinin öldürüldüğü zikredilmektedir. İslam tarihi içerisinde kara günlerden biri olarak gösterilen Harre olayının gerçekleşmesine sebep ise İslâmiyet'ten önceye dayandırılmaktadır. Olayın görünürdeki sebebi olarak *Medine halkının Yezid bin Muaviye hükümetinden rahatsızlığı* gösterilse bu görünürdeki sebep olarak kalmıştır. Olayın tarihi köklerine bakıldığında Araplar arasında kabilecilik oldukça önemli bir toplumsal anlayış olarak göze çarpmaktadır. Bu anlayıştan kaynaklı olarak belli başlı kabileler Arap dünyası içerisinde liderlik konumunda bulunmak istemektedir. Harre olayı da buna bağlı olarak Emevî-Haşimî çekişmesinin sonucu olarak vuku bulmuştur (Ülkü, 1979, s. 36; Uçar, 2022, s. 35).

İslam Devleti içinde Emevî yönetimine karşı tepkilerin artması ve hilafetin başına Kerbela olayı ile kötü ün kazanan Yezîd bin Muâviye'nin geçmesi merkezi otorite ile halkın arası açılmıştır. Emevî yönetimine karşı tepkiler yalnızca Yezîd bin Muâviye'nin yönetimde olmasından değil aynı zamanda fetihlerin durması nedeniyle oluşan ekonomik sorunlar, Ümeyyeoğullarının gittikçe zenginleşmesi ve Haşimoğullarının yönetimden uzaklaştırılması gibi nedenlerle iyice yoğunlaşmıştır. Kerbela olayından iki yıl sonra ise Yezîd bin Muâviye'yi yönetimde istemeyenler Medine topraklarında direnişe girişmişler ve Yezîd bin Muâviye'nin halifeliğini reddetmişlerdir. Yezîd bin Muâviye başlangıçta yapıcı bir politika izlemeye gayret etse de Medine halkının Yezîd bin Muâviye'nin atadığı valileri tanımayarak kendi valilerini ilan etmeleri ve Ümeyyeoğullarından olanları Medine'den uzaklaştırmak istemeleri üzerine Medine'de bulunan Ümeyyeoğulları Yezîd bin Muâviye'den yardım talep etmişlerdir. Bu duruma çok sinirlenen Yezîd bin Muâviye, tam olarak bilinmese de Müslim bin Ukbe Murri komutasında çoğunluğu süvari birliklerinden oluşan 5 ila 27 bin arasında olan bir ordu göndererek Medine'yi abluka altına almıştır (Küçükkaşçı, 1991, s. 245; Uçar, 2022, s. 42).

Medine şehri abluka altına alınmadan önce direnmeye niyetli olan halk şehrin etrafına Hendek Savaşı'nda olduğu gibi hendek kazmışlardır. Müslim bin Ukbe Murri, Medine önlerine gelince Yezîd bin Muâviye'nin talimatı üzerine halkı itaat etmeleri konusunda uyarmış ve üç gün beklemiştir. Medine halkının direnmeye kararlı olmaları dolayısıyla Emevî ordusu sabahtan öğleye kadar direnenleri yenilgiye uğratmış ve yine Yezîd bin Muâviye'nin talimatı gereği üç gün boyunca şehri yağmalamışlar ve birçok insanı kılıçtan geçirmişlerdir. Bu olay sırasında yaklaşık on bin insanın katledildiği rivayet edilmektedir. Bu olay Kerbela olayı sonrasında yaşanan en büyük olaylardan biri olmuştur. Öldürülen yaklaşık on bin kişi arasında 80 Sahabe, 700 Kur'an hafızı da bulunmaktadır. Bu olay sırasında yaşanan vahşet Hz. Osman'ın şehit edilmesine bir tepki olarak yorumlanmıştır. Bu olay ile Ümeyyeoğullarının İslam Devleti ve Arap toplumu üzerindeki hegemonyası da pekişmiştir (Uçar, 2022, s. 45).

Harre vakası İslam tarihi içerisinde en kanlı olaylardan birini oluşturmuştur. Ayrıca İslamiyet öncesinde başlayan kabileler arası çatışmanın birçok tezahüründen biri olmuştur. Arap toplumunun kabile esasıyla hareket etme geleneği İslam Devleti'nin kurulması ile siyasi erk mücadelesine dönüşmüştür. Bu kabilelerden en

önemlileri olan Haşimoğulları ve Ümeyyeoğullarının çatışmaları birçok kez İslam Devleti'nin bekasını tehlikeye düşürmüştür. Hz. Ali ve Hz. Muâviye döneminde yaşanan çatışmalar devletin kısa süre de olsa iki kutuplu hale gelmesine neden olmuştur. Bu siyasi çekişmeler Emevî Devleti döneminde daha da derinleşmiş İslam dünyasında birçok mezhep ve grup ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde doğan Şîî-Sünnî mezhep çatışmaları İslam dünyasını ikiye bölmüş, yüzyıllar boyunca bitmek tükenmek bilmeyen egemenlik mücadelelerine dönüşmüştür.

İslam dünyasında yaşanan ayrışmalar gelecek yüzyıllarda İslam toplumunu birleşmesi mümkün olmayacak şekilde ayırtırmış, bu ayrışma İslam'a yeni giren kavim ve milletleri de farklı gruplar altında bulunmaya zorlamıştır.

1.2. Emevî Devleti Dönemi

Emevî Devleti, 661 yılında Hz. Ali'nin Hariciler tarafından öldürülmesiyle tarih sahnesine çıkmıştır. Emevî Devleti'nin kurulmasının ardından İslâm dininin merkezi de değişmiştir. İslâm dininin merkezi Mekke'den Şam'a taşınmıştır. Halifelik sistemi değiştirilerek, babadan oğula geçen yeni bir sistem getirilmiştir. Muaviye'nin ölümünün ardından başa geçen oğlu Yezid, İslâmiyet'in yayılması için askeri seferler düzenleyerek Kuzey Afrika bölgesini fethetmiştir. Arapça dili, Emevîler'de resmi dil olarak kabul edilmiştir. Mevali politikası uygulanarak, Arap soyundan gelmeyen kişiler için büyük bedeller ödetilmiştir.

Emevî Devleti'nin kurucusu, 668 yılında İstanbul kuşatmasını da gerçekleştiren Hz. Muaviye'dir. Surlar tarafından çevrilen İstanbul'da kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Dört halifeler döneminde halife seçiminin kaldırılması bu dönemin en önemli siyasi gelişmelerindendir. Yaklaşık 90 yıl boyunca hâkimiyetini sürdüren Emevî Devleti'nde toplumda genel olarak Farsça ve Süryanice dilleri konuşulmaktaydı. Ancak zaman ilerledikçe Arapça resmi dil olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ülkede Arapçanın resmi dil olarak kabul edilmesinin ardından devlet yönetimine tepkiler giderek artmıştır (Bayraktar, 2005, s. 69).

İstanbul, 668 ve 674 yıllarında Emevi ordusu tarafından iki kez kuşatılmıştır. Bu dönemler aynı zamanda Bizans İmparatorluğu'nun en parlak dönemiydi. İstanbul'un çevresi ise etkili surlar ile çevrilmiştir. Bu sebepten dolayı gerçekleştirilen her iki kuşatmada başarısız olmuştur. Kuşatmaların başarısız

olmasına rağmen İslâmiyet hızla yayılmaya devam etti. Birçok kaynakta yer alan bilgilere göre Türklerin İslâmiyet'e davetleri de bu dönemde gerçekleştirilmiştir (Bilhan, 1988, 35).

Hız. Muaviye bin Ebu Süfyan tarafından kurulan Emevî devleti, adını kurucusunun bağılı olduğu aileden almıştır. Hız. Muaviye, Kureyş kabilesinin Beni Ümeyye koluna mensuptur. Ümeyyeoğulları, İslâmiyet'in kabulünden önce Mekke'nin en saygın ailelerindendi. Hız. Muaviye'nin büyük dedesi Ümeyye, Cahiliye Devri Mekke toplumunda ordu komutanlığı görevini yapmaktaydı. Hız. Muaviye, miladi takvime göre 602-603 yıllarında dünyaya gelmiş ve Mekke toplumunda okuma yazma bilen ender kişilerden biri olmuştur. Hız. Muaviye, Mekke'nin fethedilmesiyle birlikte Müslümanlığı kabul etmiştir. Ayrıca Peygamber Efendimizin kâtipleri içerisinde kendisine yer bulmuştur (Arslan, 2010, s. 65).

Suriye'nin fethedilmesi için üç farklı ordu gönderen Hız. Ebubekir'in ordularından birinin komutanlığını Hız. Muaviye'nin kardeşi Yezid yapmıştır. Yezid ve Hız. Muaviye, Suriye bölgesinde büyük başarılar elde etmişlerdir. Hız. Muaviye, Hız. Ömer tarafından ordu komutanlığına getirilmiştir. Hız. Muaviye bu durumun ardından Şam valisi olarak atanmıştır. Ayrıca Hız. Muaviye, Hız. Ömer'in izni doğrultusunda Suriye'de fethedilmeyen yerleri fethetmiştir. Ancak Kıbrıs'ın fethi konusunda Hız. Ömer'den istediği izni alamamıştır. Şam valisi görevini Hız. Osman döneminde de sürdüren Hız. Muaviye, iki farklı zamanda Kıbrıs'ı fethetmiştir. Hız. Muaviye, Suriye'de Kelbi kabilesinden birisiyle evlenmiş ve bu dönemde askeri ve ekonomik açılardan güçlü duruma gelmiştir (Göksoy, 2003, s. 99).

Müslümanların yönetime gelme şekillerinde Hız. Muaviye ile birlikte köklü değişiklikler yaşanmıştır. Dört Halife, istişare yoluyla yönetime gelmeye başlamışlardır. Bu dönemde hiçbir halife iktidarı kendi çocuklarına devretmemiştir. Hız. Muaviye oysaki kuvvet yoluyla yönetimi ele geçirmiştir. Kendinden sonra da oğlunun iktidara gelmesini sağlamıştır. Hız. Muaviye bu hareketiyle birlikte saltanat sisteminin de başlamasını sağlamıştır. Müslümanlardan oğlunun halifelige getirilmesi için zorla biat alan Hız. Muaviye'nin bu isteğini Müslümanların büyük çoğunluğu kabul etmiştir (Güngör, 1996, s. 24).

Şekil 1. *İslâm'ın İlk Yıllarında Arap Yarımadası'nın Genel Görünümü*
(Kaynak: Güngör, 1996, s. 25).

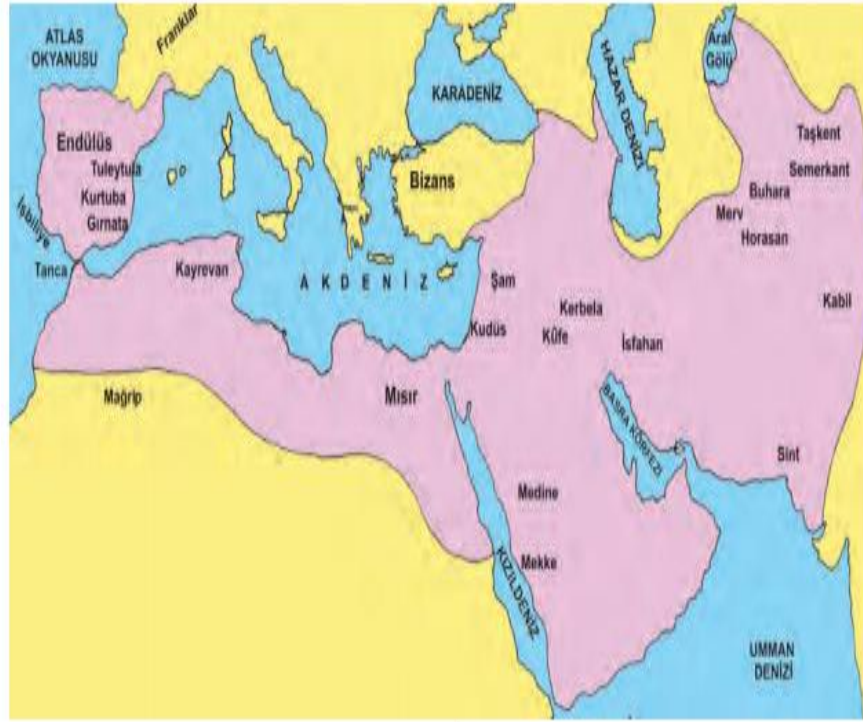
Mervan'ın vefat etmesinin ardından iktidara geçen oğlu Abdülmelik, babasından sadece Mısır ve Suriye'nin yönetimini devralmıştır. Abdülmelik, Emevî devletinin ikinci kurucusu sayılmakla birlikte yönetimde kaldığı süre boyunca bazı bölgelerde hüküm süren Haricilerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Abdülmelik'in ilk hedefi, devleti yeniden eski sınırlarına getirmek ve siyasi hâkimiyeti ele geçirmektir. Mervan, Irak'taki direnişi kırmak için oğlu Abdülmelik'i görevlendirmiştir. Ubeydullah bin Ziyad'dan ise görevine devam etmesini istemiştir. Ubeydullah, Irak'ta yapmış olduğu başarılı mücadelelerin ardından karşısında Muhtar ve komutanlarını bulmuştur. İkili arasında yapılan ilk savaşta rakibine üstünlük sağlayan Ubeydullah, ardından Hazir Nehri kıyısında yapılan savaşta ise yenik düşmüştür. Komutan bin Numeyr ile birlikte Ubeydullah savaş sonucunda vefat etmişlerdir.

Şam'daki ayaklanmayı bastıran Abdülmelik, yeniden Irak'a yönelmiştir. Ancak kış şartlarından dolayı herhangi bir başarı elde edemediği için geri dönmek zorunda kalmıştır. 691 yılında yeniden Irak'a karşı harekete geçen Abdülmelik, Mus'ab'la karşılaşmak için Bağdat yakınlarındaki Meskin'de karargâh kurdu, Abdülmelik, Meskin civarındaki Bacumeyra da karargâh kuran Mus'ab ve komutanlarına teslim olmaları halinde önemli makam ve mevkiiler vadetti. Ancak Abdullah bin Zübeyir'e

ihamet etmeyen Mus'ab, Deyrül-Cesalik adı verilen mevkide savaşa başladılar, savaşın ilk başlarında İbrahim bin Malik el-Ester gibi önemli bir komutanını kaybeden ve bazı askeri birlikleri savaştan kaçan Mus'ab yenilgiden ve ölümden kurtulamadı. Emevîler ile Abbasiler arasında 718 yılında başlayan mücadeleler sonucunda Emevî Devleti, 750 yılında yıkılmıştır. Yaşanan bazı gelişmeler devletin yıkılmasını hızlandırmıştır. Yezid 'in ardından iktidara gelen bazı halifeler döneminde yaşanan zevk ve eğlenceye dayalı hayat halk tarafından tepkilere yol açmıştır. İktidara karşıt olan gruplar ise bu durumu fırsat belleyerek halkı kışkırtmışlardır. Özellikle bu durumda Abbasiler etkili olmuşlardır. Halkın Emevîlere olan bağlılığı da böylece zaman içerisinde giderek zayıflamıştır (Arslan, 2010, s. 69).

Mevaliye ikinci sınıf insan muamelesi yapılarak ondan haraç alınması halk içinde büyük rahatsızlıkların oluşmasına neden olmuştur. Bu sebepten dolayı, Emevîlerin zayıf dönemlerinde bu guruplar isyan hareketlerini desteklemişlerdir. Ebu Müslim, 747 yılında Horasan'daki mevali ve diğer grupları yanına alarak isyan hareketine kalkışmışlardır. Horasan bölgesini kısa zamanda ele geçirerek Abbasilerin bölgeyi ele geçirmeleri için zemin hazırlamışlardır (Arslan, 2010, s. 70).

Emevîlerin genellikle ilme yakın olmamaları da onlar açısından olumsuz sonuçlar doğurmalarına neden olmuştur. Mevali grupları iktidar tarafından dışlanmış ve gruplar ise kendilerini ilim ile ifade etmek istemişlerdir. Bu gruplardan bazıları da beyin göçü yaparak isyan hareketlerine katılmışlardır (Arslan, 2010, s. 70).

Şekil 2. Emevîler Döneminde İslâm Coğrafyası (Arslan, 2010, s. 73).

Hilafet makamının ele geçirilmesi için yapılan savaşlar, Emevîlerin güç kaybetmesine neden olmuştur. Mervan bin Muhammed son Emevî halifesi olup, ülkenin birçok noktasındaki isyan hareketlerini bastırmaya çalışmasına rağmen, Abbasilerin yapmış olduğu isyan hareketini bastıramamıştır. İsyân hareketlerinin başına Abbasiler tarafından Ebu Müslim geçirilmiştir. Ebu Müslim, harekete geçerek 747 yılında Irak'ı, 749 yılında ise Kufe'yi ele geçirmiştir. Abbasilerden Ebul Abbas bu olayların ardından halife ilan edilmiştir. Abbasi ailesi ve muhtelif gruplar ülke genelinde yönetimleri ele geçirmişlerdir. Emevî halifesi Mervan bin Muhammed, Abbasi ordusuyla Zıp Suyu kenarında yapmış olduğu savaşı kaybetmesi üzerine Suriye üzerinden Mısır'a kaçmıştır. Abbasiler peşini bırakmamışlar ve buldukları yerde Mervan bin Muhammed'i öldürmüşlerdir. Böylece 750 yılında Emevî hanedanlığı sona ermiştir.

İslâm Devleti'ni uzun bir süre yöneten Emevî hanedanlığına karşı Muhammed bin Ali'nin (Hz. Muhammed'in amcası Abbâs'ın soyundan) başlattığı isyan hareketleri 32 yıl sürmüş bu sürecin sonunda Emevî hanedanlığı son bulup yerine İslâm Devleti yönetimine Abbâsî hanedanlığı geçmiştir. Yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere İslâm Devleti içerisindeki ayrışmalar *dört halife dönemi*

olarak adlandırılan dönemde başlamıştır. Bu dönem içerisinde özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesi olayı en önemli gelişmelerden birini teşkil etmiştir. Hz. Ali döneminde yaşanan Cemel vakası ve Sıffin Savaşı da ayrışmaları derinleştirmiştir. Sonuç olarak genel anlamda Haşimi soyu ve Ümeyye soyu arasındaki çatışmadan Ümeyye soyu galip çıkmıştır. İşte bu mücadele sonucunda İslam Devleti yönetimini ele alan Emevî soyunun İslam Devleti'ni yönettiği dönemde de Araplar arasında kabileler arasındaki üstünlük savaşı devam etmiştir. Bu dönemde kuzey Araplarını Kays kabilesi güney Araplarını ise Kelb kabilesi temsil etmiştir. Bu mücadelede Kelb kabilesi Emevîler tarafından desteklenmiştir. Emevîler döneminde yaşanan bu üstünlük savaşından da Emevîlerin desteklediği Kelb kabilesi galip çıkmışlardır.¹ İşte bu gelişme ile Emevî soyu yönetimindeki İslam Devleti'nde Emevî soyundan gelenlerin üstün tutulduğu bir döneme (684) girilmiştir. Emevîlerin bu yönetim anlayışları İslam Devleti içerisindeki diğer halkları yönetime karşı hoşnutsuz hale getirmiştir. Netice itibarıyla İslam Devleti içindeki Emevîler dışındaki insan varlığının yönetimden hoşnutsuz olması ve İslam Devleti yönetimini Emevîlere kaptıran Abbasilerin sistemli çalışmaları Emevî soyunun sonunu getirmiştir.

İslam Devleti içinde Emevî iktidarına karşı yaşanan Abbasi devrimi oldukça kanlı olmuş, Abbasiler yönetim kademesinde yer alan Emevî soyundan gelenleri katletmişlerdir. Bu kanlı devrimden çok az kişi kaçabilmiştir. Bu darbeden kaçabilenlerden biri Hişam bin Muaviye'nin oğlu I. Abdurrahman olmuştur. I. Abdurrahman Abbasi darbesi gerçekleştiği sırada 19 yaşındaydı. I. Abdurrahman Şam'dan kaçarak Filistin'e oradan Mısır'a oradan da Libya'ya geçmiştir. Beş yıl süren bu kaçışın ardından I. Abdurrahman Fas'a akrabalarının olduğu topraklara ulaşmıştır. Burada da bir yılı aşkın bir süre kaçak olarak yaşayan I. Abdurrahman, Fas Abbasi valisinin tehdidinden kaçarak Endülüs'e sığınmıştır. Endülüs'te I. Abdurrahman'ı Abbasi darbesi sırasında halkın arasına karışan Emevî soyundan gelen halk karşılamıştır. Bu dönemde Endülüs'te valilik yönetimine karşı itaatsizliklerin olduğu bilinmektedir. I. Abdurrahman bu durumu fırsat bilerek Emevî hanedanlığı taraftarlarını da arkasına alarak Kurtuba Valisine karşı mücadeleye girişmiştir. Kurtuba valisi ve I. Abdurrahman arasında geçen mücadeleyi I.

¹ “Yezid'in ölümünden sonra ortaya çıkan hilafet mücadelesinde, güney Arapları'ndan Kelb kabilesi Emevi ailesinden Mervan b. Hakem'i, kuzey Araplarından Kays kabilesi de Abdullah b. Zübeyr'i destekliyordu. Bu iki kabilenin 684 yılında Mercirahit'teki kanlı savaşı, Beni Kelb'in yani Emevîler'in galibiyeti ile sonuçlandı. Bu savaşla Emevi halifeleri tarafsızlıklarını kaybederek kabileler arasındaki mücadeleye bizzat katılmış oluyorlardı” (Yıldız, 1988, s. 31).

Abdurrahman kazanmıştır. I. Abdurrahman'ın Emevî soyundan gelmesi ve Devletin merkezinde de bu durumun kabul görmeyecek olması merkezle bağların kopmasıyla sonuçlanmıştır. I. Abdurrahman bölgede yönetici konumunda olan valilerin kafasını keserek Abbasi halifesi abu Cafer el Mansur'a yollamıştır. Abu Cafer el Mansur bu duruma tepki olarak Endülüs'te kendisine bağlı birlikleri Yusuf bin Abdurrahman el Fahri ve es Sumeyil bin Hatim'i I. Abdurrahman üzerine yollamıştır. I. Abdurrahman bu birlikleri de bertaraf ederek Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Yeni kurulan bu devlet başlangıçta emirlik olarak düşünülmüştür. I. Abdurrahman'ın bu eylemi İslam dünyasını bölmek için yaptığı bilinmektedir.

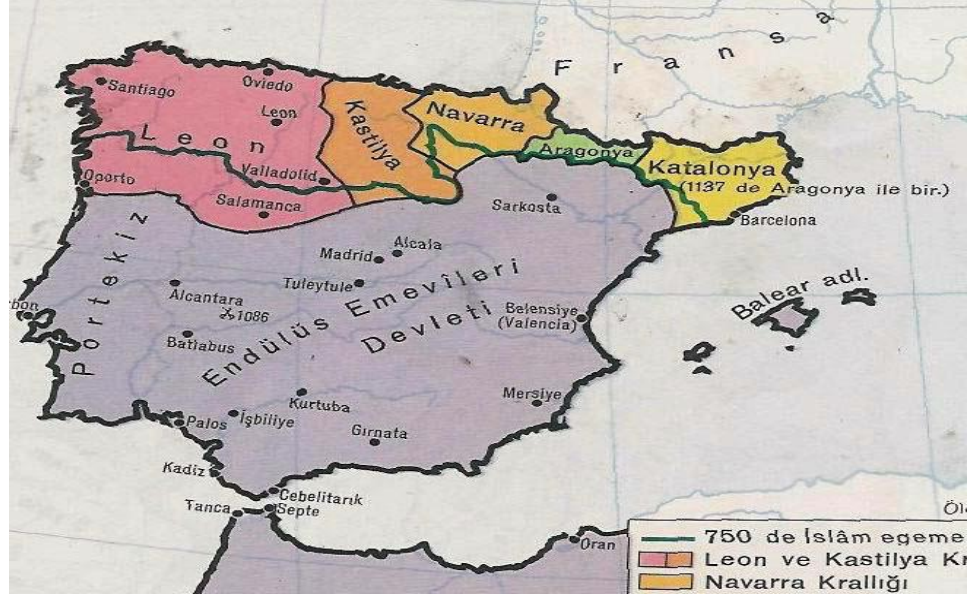

BÖLÜM II

ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ

2.1. Endülüs Coğrafyası

Endülüs bölgesi, Avrupa ile Afrika arasında köprü görevi görmekle birlikte dört tarafı doğal sınırlarla çevrilidir. Endülüs'ün kuzeyinde Pirene Dağları, güneyinde ise Cebeli Tarık Boğazı bulunmaktadır. Bu bölgeler ile Endülüs, Afrika Kıtasından ayrılmaktadır. Kuzey bölgesi dışında üç tarafı da denizlerle çevrili olan Endülüs, jeopolitik konumunun güzelliği sayesinde geçmişten günümüze kadar birçok kavmin uğradığı bir bölge olmuştur. İberya bölgesinde, Fenikeliler, Grekler, Franklar ve Romalılar dönem dönem hâkimiyet kurmuşlardır. Milattan önce II. yüzyılda ise Roma'nın bir bölgesi haline gelmiştir. Ünlü İslâm tarihçilerinden Makkari, Endülüs'ün coğrafi güzelliklerinden bahsetmiştir. Makkari, Endülüs'ü havasının yumuşaklığı ile Şam'a, düz arazisi ile Yemen'e, hoş kokusuyla Hindistan'a, vergi gelirleri açısından Ahvaz'a madenlerinin zenginliği ile Çin'e, sahilleri bakımından ise Aden'e benzetmektedir (Makkari, 1983, s. 126).

Şekil 3. Endülüs Coğrafyası (Kaynak, Macit, 2005, s. 9)

Endülüs'te doğudan batıya kadar birçok yerlerde dağlar bulunmaktadır. Bu dağlardan en önemlisi Kurtuba dağları olup, Akdeniz'in Levante kolundan Atlas Okyanusu'nda Algarve'ye kadar devam etmektedir. Kurtuba'nın ardından önemli dağlardan biri de Narbuna'da başlayan ve Frank topraklarını da kadar uzanan Prenelerdir. Üçüncü önemli dağ ise Turtuş'den başlayıp Lizbon'a kadar uzanan ve Müslümanlar tarafından Eş-Şarrat'tır (Münis, 1996, s. 11-12).

Genel olarak Akdeniz ikliminin hâkim olduğu Endülüs'te, pirinç, pamuk, portakal ve zeytin başta olmak üzere birçok meyve ve sebze yetiştirilmektedir. Bölgede yaşayan insanlar tarih boyunca geçimlerini ziraattan kazanmışlardır (Münis, 1996, s. 11-13).

Zengin su kaynaklarına sahip olan Endülüs'te birçok nehir bulunmaktadır. Atlas Okyanusuna dökülen ırmakların başında Vadil Kebir Irmağı, Vadi Yane Irmağı ve Et Tace Irmakları bu vadilerin başında gelmektedir. Ayrıca bölgede Doğu'ya ve Akdeniz'e dökülen ırmaklar da mevcuttur. Bu ırmaklardan birkaçı, İbru Irmağı, Vadil Ebyad Irmağı, Kurtuba Irmağı ve Termid Irmağı'dır. Ayrıca ismi kaynaklarda belirtilmeyen ırmaklarda vardır. Kaynaklarda Endülüs'te fazlasıyla su kaynaklarının olduğu ve havasının temiz ve sağlıklı olduğu belirtilmiştir (Makkari, 1983, s. 126).

Her şeyden çok mimari eserleriyle ön plana çıkan Endülüs İslâm Medeniyeti, ayrıca şehir yapısıyla da günümüze ışık tutmaktadır. Birçok şehir Endülüs'te olduğu

gibi günümüzde de İspanya’da aynı isimle anılmaya devam etmektedir. Bu şehirlerden bazıları; Kurtuba (Cordova), İşbiliyye (Sevilla), Gırnata (Grenada), Tuleytula (Toledo), Malaka (Malaga), İlbira (Elvira), Ceyyan (Jaen), Mursiye (Murcia)’dır (Çiftçi, 1999, s. 2).

2.2. Endülüs İsmi ve Tarihçesi

Endülüs kelimesi bölgeyi fetheden Müslümanların bu bölge için kullandıkları genel isimdir. Endülüs ismi, fetihten sonra ilk kez 716 yılında basılan bir sikke üzerinde görülmüştür. Sikkenin bir tarafında Latince olarak “Hispania’da basıldı”, diğer tarafında ise “Endülüs’te basıldı” ibarelerinin yer alması, Müslümanların fetihten hemen önce Endülüs ve İspanya isimlerini kullandıklarını göstermektedir (Özdemir, 2013, s. 63).

Endülüs ismi ile ilgili çok fazla kaynak olmamakla birlikte, akademik kaynaklarda yer alan bilgiler doğrultusunda Endülüs kelimesinin Vandalucia, Endeliş, Atlantis veya Landahlouts kelimelerinden türetildiği belirtilmiştir (Dadan, 2009, s. 373). Endülüs isminin günümüzde daha çok İspanya’ya Vizigotlardan önce göç eden Vandalların ülkenin güneyinde Baetica bölgesine vermiş oldukları Vandalucia’dan geldiği görüşü hâkimdir. İslâm Tarihi kaynaklarında yer alan bilgilere göre ise Endülüs isminin kökeni Nuh tufanının ardından İspanya’ya yerleşen Endeliş kavminden geldiği belirtilmektedir. Araplar ise bu doğrultuda Endeliş kelimesinin son harfinin değiştirilerek Endülüs şeklinde kullanıldığı belirtilmektedir. Ancak Müslüman Müslimler tarafından belirtilen bu kelimeler gerçeğe biraz da uzak görülmektedir. Bu durumun sebebi ise kaynak sayısının çok fazla olmaması ve her kaynakta farklı ifadelerinin kullanılmasıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde Endülüs isminin Müslümanlar tarafından konulduğu görülmektedir (Özdemir, 2013, s. 63).

Müslümanların Endülüs olarak adlandırdığı, günümüzde üzerinde Portekiz ve İspanya’nın bulunduğu İber Yarımadasının tarihi M.Ö. 4500’lere kadar uzanmaktadır. Bölgeyi başlangıçta Keltlerin inşa ettiği bilinmektedir. Keltlerden sonraki dönemde ise Yunanlılar ve Fenikelilerin İberya üzerinde şehirler kurdukları bilinmektedir. Bu şehirlerden ikisi Malaga ve Cadiz şehirleridir. Bu sentez dönemden sonra bölgeye Romalıların hâkim oldukları bilinmektedir. Romalıların bölgeyi işgal

ettiği sırada Kartacalıların hâkim oldukları bilinmektedir. Romalılar İber Yarımadasını fethettikten sonra bölgede 700 yıl hüküm sürmüşlerdir. Romalılar bölgeyi yönettikleri sırada Kuzeyli Vandalların İberya'nın Kuzeyinde yaşamalarına izin vermişlerdir. Roma İmparatorluğu döneminde İberya içinde Vizigotların yaşamasına ve bölgeyi kontrol etmesine de izin verilmiştir. Bu sayede imparatorluğun batı sınırları güvence altına alınmıştır. M.S. IV. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla İberya Üzerinde daha sonra sadece Gotlar olarak adlandırılacak olan Vizigot krallığı kurulmuştur. Vizigot krallığı 467 yılında kurulmuştur. Vizigotlar bölgeyi Vandallar ve Romalılardan temizlemişlerdir. İberya'da kurulan bu Vizigot krallığı aynı zamanda Germen krallıklarının en büyüğü olarak bilinmektedir. Vizigot krallığı döneminde bölge halkının açlık ve sefalet içinde yaşadığı, yöneticiler dışındaki insanların toprakla birlikte alınıp satıldıkları, insanların aylarca yıkanmadıkları ve cehalet içinde oldukları rivayet edilmektedir. İberya üzerinde Hristiyanlığın da bu dönemde yayıldığı düşünülmektedir. İslam Devleti'nin VI. Yüzyılın sonlarında bölgeyi fethine kadar bölgede Vizigot Krallığı hüküm sürmüştür (Sercânî, 2014, s. 14-16).

2.3. Endülüs'ün İslam Devleti Tarafından Fethi

Müslümanlar tarafından Endülüs'ün fethine geçmeden önce bu fethin sebeplerine değinmek yerinde olacaktır. Dönem itibariyle Kuzey Afrika'nın neredeyse tamamı Emevîler yönetimindeki İslam Devleti tarafında ele geçirilmiştir. İslam Devleti yöneticileri bu aşamada Afrika'nın iç kesimlerinin büyük çöllerle kaplı olması ve bölgede yaşayan insan nüfusunun az olmasından hareketle kuzeye yönelmişlerdir. İslam Devleti yöneticileri bu aşamada düşünce olarak İslamiyet'i daha çok insana tebliğ etmeyi hedeflemişlerdir. Bu gerekçeler dışında günümüzde İspanya ve Portekiz'in bulunduğu topraklarda güçlü bir devlet de bulunmamaktadır. İslam Devleti yöneticileri bu zayıflıktan da yararlanmayı bilmişlerdir (Sercani, 2014, s. 19).

İspanya'da ilk İslam fetih hareketinin başlangıç tarihi hakkında farklı iki rivayet bulunmaktadır. Birinci rivayete göre bu tarih, Hz. Osman'ın emriyle Abdullah bin Nâfi' bin Husayn ve Abdullah bin Nâfi' bin Abdülkays'ın sevk ve idare ettikleri bir donanmayla karaya çıkıldığı, ikinci rivayete göre ise kabul edildiği üzere

Târik bin Ziyâd'ın bölgeyi fethettiği üzeredir. Birçok İslam kaynağında geçen bu bilgilere göre Emevîlerin yönetimindeki İslam Devleti'nin Kuzey Afrika Valisi Mûsâ bin Nusayr, Emevî Halifesi Velîd bin Abdülmelik'ten izin alarak Tarîf bin Mâlik kumandasındaki yaklaşık 500 kişilik bir birliği 710 yılının ilkbaharında keşif amaçlı İspanya'nın güney kıyılarına göndermiştir. Mûsâ bin Nusayr, Tarîf bin Mâlik'in bol miktarda ganimetle dönmesi üzerine İspanya'nın fethi için hazırlıklara başlanmış ve 711 ilkbaharında azatlısı Berberî asıllı Târik bin Ziyâd kumandasında 7000 kişilik bir orduyu, arkasından da 5000 kişilik bir takviye birliğini İspanya'ya göndermiştir. Târik bin Ziyâd İspanya'nın en güneyindeki Calpe (Cebelitârik) dağında karargâhını kurduktan sonra yakınındaki Algeciras'ı (Cezîretülhadrâ) kontrol altına almış ve çok geçmeden Rio Guadalete (Vâdiilekke) veya Rio Barbate kıyısında karşılaştığı Kral Rodrigo kumandasındaki kalabalık bir Vizigot ordusunu yaklaşık bir hafta süren zorlu bir savaş sonunda bozguna uğratmıştır. Bu savaş sonrasında İspanya'nın fethi için Müslümanların önünde ciddi bir engel kalmamıştır. Târik bin Ziyâd'ın bu savaş sonrasında görevlendirdiği kumandanlar Malaga, Elvira (İlbîre) ve Córdoba'yı ele geçirirlerken kendisi de Ecija'yı (İsticce) ve arkasından Vizigotlar'ın başşehri Toledo'yu (Tuleytula) fethetmiştir (Sercânî, 2014, s. 24-29).

Fethin tamamlanmasına yardımcı olmak için Mûsâ bin Nusayr çoğunluğu Araplar'dan oluşan 18.000 kişilik bir ordunun başında İspanya'ya geçti ve Sevilla, Carmona (Karmûne), Niebla (Leble), Mérida'yı (Mâride) zaptettikten sonra Toledo'da Târik bin Ziyâd'la buluştu. İki kumandan daha sonra fetih hareketini İspanya'nın kuzeyine doğru iki koldan devam ettirdiler. 714 yılında Halife Velîd bin Abdülmelik'in emriyle, Mûsâ bin Nusayr'ın Endülüs'ün idaresini oğlu Abdülazîz'e bırakıp yanına Târik'ı da alarak bol miktarda ganimetle birlikte Dımaşk'a dönmesi üzerine Endülüs'te *valiler dönemi* (asrû'l-vülât) başlamıştır. I. Abdurrahman'ın 756'da Endülüs Emevî Devleti'ni ilânına kadar devam eden bu dönemde yirmi bir vali yönetime gelmiştir (Sercânî, 2014, s. 21-27).

Müslümanların 732 yılında Tours ve Poitiers şehirleri arasında yer alan ovada Franklar'a yenilmesi, Avrupa'da gerçekleştirilmek istenen fetihler açısından bir dönüm noktası olmuştur. İslâm kaynaklarında Belâtüşşühedâ adıyla geçen bu savaştan sonra eskisi kadar dışa açılmayan Müslüman fâtihler güçlerini kendi aralarında baş gösteren iç çekişmelerde tüketmeye başlamışlardır. Berberîler bu dönemde isyan etmeye başlamışlar. İspanya'nın kuzeyinde dar ve dağlık bir bölge

olan Asturias'a kaçan ve orada sıkışıp kalan Hristiyanlar, Müslümanlar arasındaki iç çekişmelerden istifade ederek Endülüs topraklarına saldıracak kadar güçlenmişlerdir (Gül, 2019, s. 94; Sercânî, 2014, s. 21).

İslam Devleti'nin Endülüs coğrafyasını fethinde Berberîler önemli bir rol üstlenmişlerdir. İslam Devleti yöneticileri bu fetihleri gerçekleştirirken Berberîlerin yalnızca savaş ganimetleri ile ödüllendirilmesini düşünmüş ve Berberîlere herhangi bir toprak ya da idari görev vermeyi planlamamışlardır. Emevî soyunun yönettiği İslam devletinde Araplar her daim üstün tutulmuş, devlet görevleri ve ganimet topraklar Emevî Arapları arasında paylaştırılmıştır. Emevîlerin bu anlayışı ilerleyen dönemlerde özellikle yeni fethedilen coğrafyalarda anlaşmazlıklara yol açmıştır. Berberîlerin yeni fethedilen yerlerde atıl topraklara yerleştirilmeleri ve devlet görevlerinden mahrum bırakılmaları Emevî yönetimine karşı isyanlarıyla sonuçlanmıştır. Bu isyanlar Emevîlerin Avrupa'daki fetih hareketlerini durdurmuş ve hatta birçok fetih sahası da bu sebeple kaybedilmiştir. Avrupa tarihinde önemli bir yeri olan Puvatya (Poitiers) veya İslam tarihçilerinin Belâtüşşühedâ (732) adını verdikleri savaşın Berberîler ve Araplar arasında çıkan anlaşmazlık sonucunda kaybedildiği söylenmektedir. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Endülüs coğrafyasına yerleştirilen Berberîlerden, Endülüs'ün fethi ve korunmasında Berberîlerin ne kadar önemli bir nüfuza sahip oldukları anlaşılmaktadır (Küskü, 2019, s. 26-27).

Tablo 1. *Endülüs'te Berberi Kabilelerinin Yerleştiği Bölgeler*

	Hurrubi Oğulları	Lekant
Zenate	Leys Oğulları	Şente File
	Azzun Oğulları	Şente Beriyye
Miknase	Vansus Oğulları	Maride
Senhace		Uşune, Vadi'l Hicare
	Tarif Oğulları	Uşune
Mesmude	Abdulcebbar Oğulları	Maride
	Danis Oğulları	Kasru Ebi Danis
	Salim Oğulları	Medinetu Salim
	Zinnun Oğulları	Ukliş, Beze
Hevvara	Razzin Oğulları	Sehle
	Ferferin Oğulları	Maride Meddelin
	Huzeyl Oğulları	Şente Beriye
	Zeccali Oğulları	Kurtuba
Medyune	Hali Oğulları	Tâkuranna
	Muşrif Oğulları	İlbira
Kutame	Muhalleb Oğulları	İlbira
	İlyas Oğulları	Şezune
Megile	Zerval Oğulları	Muntâniye
	Gazlun Oğulları	Teyrval
Nefze	Umeyra Oğulları	Şatıbe
	Bellal Oğulları	Vadil'l Hicara
Melzuze	Avsece	Şenteberriyye

(Kaynak: Özdemir, 2013, s. 66).

Endülüs'te bunlar yaşanırken Emevîler hanedanlığı yönetimindeki İslam devletinin merkezinde bir darbe gerçekleşmiş ve bu darbe ile Abbasi soyu İslam Devleti'nin yönetimini ele geçirmiştir. Bu kanlı darbe sonucunda Emevî soyundan gelenler devlet yönetiminden uzaklaştırılmışlardır. Darbeden kaçmayı başaranlar ise halkın arasına karışmışlardır. Emevî Soyunun ileri gelenlerinden olan ve tahtın

varislerin biri olabilecek olan I. Abdurrahman da kaçanlardan biridir. I. Abdurrahman'ın bu kaçışı Endülüs'te son bulacaktır (Ötenkaya, 2017, s. 178-184).

2.3.1. Endülüs'te Valiler Dönemi

Vali “bir şeye çok yakın olan; yetkili kişi, yönetici” anlamlarına gelir. Hükümdarlar tarafından başşehrin dışındaki şehirleri yönetmek üzere tayin edilen memurlara vali, valilerin sorumluluğu altındaki yerlere vilâyet, şehirden daha geniş bölgelere eyâlet adı verilmiştir. Eyalet siteminin ilk görüldüğü dönem Roma İmparatorluğu olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun sınırlarının çok geniş alanlara yayılması imparatorluğu tek merkezden yönetmeyi zorlaştırmıştır. Önceleri fethedilen yerler memurlar tarafından idare edilmiş, daha sonra eyalet memurlukları kurulmuştur. *Provincia* (eyalet) memurları bir yıllığına görev almışlardır. Bu memurların yetkisi oldukça genişti. Bu sistem daha sonra umumi bir valilik haline dönüşmüştür. Romalılar elde edilen yeni topraklarda kendi idare sistemlerini kurmuşlardır. Yeni alınan yerler merkeze bağlanmaktansa vergi alınan bölgelere dönüştürülmüş, eyaletlerden alınan vergiler zamanla ödenemeyecek hale gelmiş ve görev başında bulunan memurlar yozlaşmıştır. Bazı idarelerdeki memurlar ise despotluğa varacak şekilde halka kötü davranmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda eyaletler sağlıklı bir hale gelmiş ve eyalet sistemi zamanla bozulmaya yüz tutmuştur (Demircioğlu, 1967, s. 444-448).

İslam Devleti'nde ise ilk dönem idarî yapısında rastlanmayan eyalet kavramı daha sonraki dönemlerde kullanılmaya başlanmıştır. Bu yönetim şekli değişikliğinin sebebi Roma İmparatorluğu'nda yaşanan ile aynı faktörlere dayanmaktadır. İslam Devleti'nde de devletin sınırlarının çok genişlemiş olması sınırların korunmasını zorlaştırmıştır. Bu sebeple başlangıçta özellikle yeni fethedilen topraklara Devletin merkezi taşınmış, bu durumda da devletin ilk kurulduğu merkezde iç sorunlar yaşanmaya başlamıştır. İslam Devleti yöneticileri bu sorunu çözebilmek amacıyla valilik (Eyalet) sistemi uygulaması geliştirmişlerdir. İslam Devleti'nde eyalet valileri sorumluluk ve yetki bakımından vilâyet valilerinden daha nüfuzlu olup eyaletine bağlı şehrin valisini tayin edebildikleri gibi gerek gördüklerinde azletme yetkilerine de sahip olmuşlardır. İslam Devleti valilerinin bu yetki dışında çok daha geniş yetkilere sahip oldukları görülmektedir. İslam Devleti valileri; imamlık yapmak, ordu

komutanlığı, fethedilen topraklarda halk ile anlaşmalar yapmak, yönettiği bölgenin para işlerini yönetmek, savaş esirleri hakkında tasarrufta bulunmak, fethedilen bölgelerin İslamlaşmasını sağlamak, suçluları cezalandırmak, emniyet ve asayişi sağlamak gibi görevleri olmuştur (Kılıç, 2012, s. 492).

İslam devletinde valiler liyakat esasıyla seçilmiştir. Bu sebeple vali seçilecek kişinin güvenilir, adil, merhametli olmasına ve makam hırsı taşınamasına özen gösterilmiştir. Valiler halife tarafından seçilir, ölüm dışında halifeden başka kimse valiye görevden alamazdı. Bu uygulamanın temelini ise Hz. Peygamber dönemindeki uygulama oluşturmuştur. Hz. Peygamber, İslamiyet'in yeni yeni yayıldığı dönemde şehirlere yönetici tayin ederken genellikle bölgede tanınmış kişilerin görev almasını istemiştir. Daha sonra ise valileri merkezden seçmiştir. Bunun sebebi ise merkezle olan irtibatın ve merkeze olan sadakatin gözetilmesidir (Kılıç, 2012, s. 493).

İslam Devleti'nde Valiler devlet başkanı ya da başkanın görevlendirdiği müfettişler tarafından denetlenmiştir. Bu uygulama ise Hz. Ömer döneminde yaygınlaşmıştır. Hz. Osman döneminde önceki dönemlerden farklı olarak devlet başkanının akrabalarının bu makamlara getirildiği görülmüştür. Bu durum ilerleyen dönemleri olumsuz etkilemiş Hz. Ali döneminde devlet idaresine karşı hoşnutsuzluklar hat safhaya ulaşmıştır. Hz. Ali'nin bu durumda valileri görevden almak istemesi daha büyük sorunları beraberinde getirmiştir. Hz. Muaviye de bu dönemde Şam valisi olarak görev yapmış, merkezle Hz. Muaviye arasında çatışma çıkmış, yaşanan iç karışıklıkların ardından Hz. Muaviye İslam Devleti'nde valilikten halifelğe geçen ilk isim olmuştur. Hz. Muaviye'nin yönetime gelmesiyle Ümeyye soyundan olanlar İslam Devleti'nin yönetimine gelmişler ve Dört Halife dönemi bitip Emevîler Devleti resmen başlamıştır (Kılıç, 2012, s. 494).

Emevîler soyunun yönetimindeki İslam Devleti'nin sınırları hem batı hem de doğu yönünde genişlemiş, özellikle kuzey Afrika'nın tamamı fethedilmiştir. Bu aşamada güneye gitmektense kuzeye ilerlemeyi seçen İslam Devleti fatihleri günümüzde üzerinde İspanya ve Portekiz'in bulunduğu İber yarımadasını fethetmişlerdir. Emevî yönetimi İslam Devleti'nin merkezine oldukça uzak olan bu bölgeyi valilik sistemi ile yönetmiştir. Bu süreç ilerde I. Abdurrahman'ın kuracağı emirlik yönetimine kadar devam etmiştir. Endülüs Emevîlerinde Emir I. Abdurrahman'a kadar 21 vali görev yapmıştır. Yani Endülüs coğrafyasında valiler dönemi 714 yılında fethin tamamlanması ile başlamış 751 yılında I. Abdurrahman'ın

kurduğu emirlik ile son bulmuştur. Endülüs'te valilik dönemi iki döneme ayrılmıştır. Birinci dönem valiliklerin güçlü olduğu dönemdir. 714-741 yılları arasını kapsayan bu dönemde İslam fatihleri ön plana çıkmıştır. Endülüs'ün ilk valisi ise 716 yılında yönetime gelen Abdülaziz İbn Musa bin Nusayr olmuştur. Valilerin güçlü olduğu bu dönemde bölgenin neredeyse tamamı fethedilirken, İslam dininin tebliğine de önem verilmiştir. Yerli halka iyi davranılmış bu sayede halkın güveni kazanılmıştır. Eğitim çalışmaları yapılmış, siyaset, hukuk, ticaret ve ziraat gibi birçok konuda yerli halka eğitim verilmiştir. Ayrıca yerli halka inanç özgürlüğü de tanınmıştır. Bu dönemde bazı kiliselerin satın alınıp camiye dönüştürüldüğü ve satın alınmayan kiliselere dokunulmadığı da görülmektedir. Fethedilen şehirlerde imar çalışmaları yapılmış, şehirlerin altyapıları geliştirilmiştir. Bu çalışmalar yerli halkın Arapça öğrenmek için kurslara gitmeye başlamasına neden olmuştur (Bedirhan, 2018, s. 78; Gül, 2019, s. 95).

Tablo 2. *Endülüs Emevîlerinde valiler (714-756)*

Sıra	Vali	Valilik Dönemi
1.	Abdulaziz bin Musa bin Nuser (Nusayr) نصير بن موسى بن العزيز عبد	714-716
2.	Ayyub ibn Habib al-Lakhmi اللخمي حبيب بن أيوب	716
3.	al-Hurr ibn Abd al-Rahman al-Saqafi الثقفى الرحمن عبد بن الحر	716-719
4.	al-Samh ibn Malik al-Havlani الخولاني مالك بن السمح	719-721
5.	Abdurrahman el-Gāfikī الغافقي الرحمن عبد	721
6.	Anbasa ibn Suhaym al-Kalbi الكلبي سحيم بن عنبسة	721-726
7.	Athra bin Abdullah al-Fihri الفهري الله عبد بن عذرة	726
8.	Yahya ibn Salama al-Kalbi الكلبي سلامة بن يحيى	276-728
9.	Hudhaifah bin Al-Ahwas Al-Qaisi القيسي الأحوص بن حذيفة	728
10.	Osman bin Abi Nasa' Al-Hathami نسعة أبي بن عثمان	728-729
11.	al-Heytham bin Obaid Al-KiNā'ni الكلابي عبيد بن الهيثم	729-730
12.	Muhammed bin Abdullah al-Ashja'i الأشجعي الله عبد بن محمد	730
13.	Abdurrahman el-Gāfikī الغافقي الرحمن عبد	730-732
14.	Abdūmelik bin Katan قطن بن الملك عبد	732-734
15.	Uqba ibn al-Hajja السلولي الحجاج بن عقبة	734-741
16.	Abdūmelik bin Katan bin Nufeyl el-Fihri قطن بن الملك عبد	741-742
17.	Balj bin Bishr bin Ayyad Al-Qushayri القشيري عياض بن بشر بن بلج	742
18.	Thalaba ibn Salama al-Amili العاملي سلامة بن ثعلبة	742-743
19.	Ebu'l-Hattar Al-Husam bin Dirar bin Salaman Al-Kalbi بن ضرار بن الحسام الخطار أبو الكلبي سلامان	743-745
20.	Thawaba bin Salama Al-Judami الجذامي سلامة بن ثوبة	745-746
21.	Yusif bin Abdul Rahman al-Fihri الفهري الرحمن عبد بن يوسف	746-756

(Kaynak: Taha, 2020, s. 183)

Müslümanlar Endülüs'ü fethettikten sonra güneye daha yakın olan Kurtuba şehrini başkent yapmışlardır. Bunun gerekçesi muhtemeldir ki güvenlidir. Çünkü Kurtuba şehri Fas'a yani Emevî Devleti'nin fethettiği topraklara yakındır. Endülüs'teki İslam Devleti'nin merkezi Fas'a yakın olan güney kesimi olsa da fetih hareketleri kuzeye Fransa yönüne doğru olmuştur. Güçlü valiler dönemi olarak adlandırılan dönemde Frenk topraklarının neredeyse %70'i Müslümanlarca ele geçirilmiş, Paris'in 30 km yakınına kadar ulaşılmıştır. Endülüs'te valilik döneminin ikinci kısmını oluşturan 741-755 yılları arasındaki döneme gelindiğinde fetihlerin durduğu hatta gerilemenin başladığı görülmektedir. Bunun sebebi ise Endülüs'te Müslümanlar arasında çıkan çatışmalardır. Endülüs fethedilirken bölgeye çok sayıda Berberî kabilesi getirilmiş, bu kabilelerin bölgede kalıcı olması düşünülmemiştir.

Berberîlerin fetihten sonra bölgede kalmaları neticesinde yerleşik Araplar ve Berberîler arasında çatışmalar baş göstermiştir. Bu çatışmaların meydana gelmesine sebep olarak ise Endülüs'te Araplara verimli topraklar ve devlet görevleri verilirken Berberîlerin ikinci sınıf vatandaş sayılıp atıl topraklara yerleştirilmeleri ve Berberîlere devlet kademesinde görev verilmemesi gösterilebilir. Bu dönem *Asabiyet* dönemi olarak da adlandırılmıştır. Berberî isyanlarının ilki Fas'ta çıkmıştır. Bu isyanlar daha sonra Endülüs'e de sıçramıştır. Bu isyanlar ile güçlü valiler döneminde fethedilen Frenk topraklarının tamamı Hristiyanlarca geri alınmıştır. Bu karışıklıklar bölgede Hristiyanların güçlenmesi ile sonuçlanmıştır. İslam Devleti yöneticileri bölgede çıkan isyanlara müdahale etmek istemişlerse de başarılı olamamışlar hatta bölge neredeyse İslam Halifesinin kontrolünden çıkmıştır. Bu dönem I. Abdurrahman'ın 756 yılında kurduğu Arap Emirliği dönemine kadar sürmüştür (Koşdaş ve Arslan, 2021,s. 199; Gül, 2019, s. 96-97).

Endülüs'te Valiler dönemi içerisinde Abdulaziz bin Musa bin Nuser (Nusayr)'den al-Samh ibn Malik al-Havlani döneminin sonlarına kadar Endülüs coğrafyasında fetih hareketleri sürmüş, Pirene Dağlarının kuzeyine geçilmemiştir. Dolayısıyla al-Samh ibn Malik al-Havlani Pirenelerin kuzeyine sitemli olarak sefer başlatan ilk Endülüs valisi olmuştur. al-Samh ibn Malik al-Havlani, kuzeyde Frenk toprakları olan Narbonne, Agde, Lodeye, Carcassonne, Nîmes, Meguelone şehirlerini fethetmiş, Toulouse şehri kuşatması sırasında ise şehit düşmüştür. O'nun başlattığı fetih harekâtları Anbasa ibn Suhaym al-Kalbi döneminde de devam etmiştir. Anbasa ibn Suhaym al-Kalbi, al-Samh ibn Malik al-Havlani'nin fethettiği toprakları vergiye bağlayıp Müslümanların kuzey yönlü harekâtlarını devam ettirmiştir. Fakat Suhaym'ın ölümü ile Endülüs'te Berberîler ve Araplar arasında anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Berberî Munise'nin liderliğinde Endülüs'ün kuzeyinde başlayan isyanlar Kuzey yönlü fetih hareketlerini sekteye uğratmış, yaklaşık beş yıl boyunca fetih hareketleri yapılamamıştır. Bu süreç ikinci kez vali olan Abdurrahman el-Gâfîkî dönemine kadar sürmüştür. Vali Abdurrahman el-Gâfîkî döneminde Fransa içlerine doğru fetih harekâtları yeniden başlatılmıştır. Abdurrahman el-Gâfîkî Berberîler ile uzun süre mücadele etmiş, Berberîlerin lideri Munise'nin öldürülmesi ile isyanlar son bulmuştur. Abdurrahman el-Gâfîkî, döneminde Müslümanların yaptığı fetih harekâtları tüm Avrupa'da korku uyandırmıştır. Fransa'nın birçok şehri bu dönemde fethedilirken Paris şehrine 25-30 km mesafeye kadar yaklaşmıştır. Abdurrahman el-

Gāfīkī'nin Hristiyanlar için kutsal olan Tours şehrini kuşattığı sırada Fransa kralı Charles Martel Tours şehrine yardıma gelmiştir. Bu yardım ile Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında Müslümanların Balatü's-Şüheda, Hristiyanların ise Poitiers adını verdikleri savaş yaşanmıştır. Bu savaşta Berberîlerin isteksiz tutumları Müslümanların savaşı kaybetmesi ile sonuçlanmıştır. Ayrıca bu savaş ile Müslümanların Avrupa'da ilerleyişi durmuş ve gerileme başlamıştır. Valiler dönemi içerisinde Uqba ibn al-Hajjaj, Balatü's-Şüheda yenilgisinin intikamını almak istese de kuzey yönünde ilerlemelerde başarılı olamamış hatta Endülüs içindeki isyanlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Vali Uqba ibn al-Hajjaj dönemi sonrasında Endülüs'te tahta oturan valiler güçsüz kalmışlardır. Bunun sebebi ise fetihlerde önemli rol oynayan Berberîlerin küstürülmüş olması ve Fransa'nın Endülüs'deki Hristiyanları isyan için kışkırtması gösterilebilir. Nitekim I. Abdurrahman'nın Endülüs'te bir emirlik kurmasına kadar geçen bu dönem valiler dönemi olarak adlandırılacaktır. Dönem içerisinde en önemli gelişmeler ise kuzey yönünde gerçekleştirilen ve Avrupa'da endişe uyandıran fetih hareketleri olmuştur (Kosdaş,2019, s. 140-148).

BÖLÜM III

I. ABDURRAHMAN (H. 113-172, M. 731-788)

3.1. I. Abdurrahman'ın Endülüs'e Geçiş Süreci

Emevî Hanedan soyundan Muaviye bin Hişam'ın oğlu I. Abdurrahman hicri 113 yılında Şam'da dünyaya gelmiştir. I. Abdurrahman'ın dünyaya geldiği yıllarda İslam Devleti'nin başında Emevî hanedanları vardı. Emevî soyunun başında olduğu İslam Devleti içerisinde ise Abbasi soyu baskısı iyiden iyiye artmıştı. I. Abdurrahman erken yaşta (5 yaşında) babasını kaybetmişti. Bu nedenle I. Abdurrahman'ı dedesi Hişam büyüttüştür. Hişam'ın, I. Abdurrahman'ın eğitimine önem vermesinin sebebi ise birçok kaynağa yansıdığı haliyle I. Abdurrahman'ın dedesinin kardeşi Mesleme bin Abdülmelik bin Mervân bin el-Hakem el-Ümevî'nin gördüğü bir rüyadan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Mesleme bin Abdülmelik bin Mervân bin el-Hakem el-Ümevî'nin gördüğü ve kardeşi Hişam'a aktardığı bu rüyaya göre I. Abdurrahman önemli bir kişi olacak ve Emevîleri daha ileriye taşıyacaktır. Mesleme bin Abdülmelik bin Mervân bin el-Hakem el-Ümevî, bu rüyayı kardeşi Hişam'a aktardığı sırada I. Abdurrahman'ın da yanında olması rüyanın tesirinde kalmasına sebep olmuştur. I. Abdurrahman'ın çocukluğu ve gençliği Şam'da geçmiştir. Bu süre dâhilinde I. Abdurrahman devlet yönetimine yakın bir konumda olmuştur. I. Abdurrahman'ın eğitimini üstlenen dedesi Hişam, I. Abdurrahman'ı devlet toplantılarına dâhil ettiği gibi önemli siyasi seyahatlerde de yanında götürmüştür (İbn İzâri, 2009, s.41).

İslam Devleti içinde Abbasi darbesi gerçekleştiği sırada I. Abdurrahman 19 yaşındaydı. Bu darbe Emevî soyundan olanların devlet yönetiminden uzaklaştırılması ile sonuçlanmıştır. Devlet yönetiminde bulunan Emevîler ya öldürülmüş ya da kaçıp halkın arasına karışmak zorunda kalmışlardır. Abbasilerin Emevî soyuna uyguladıkları bu kıyımdan kaçanlardan biri de I. Abdurrahman olmuştur. Abbasilerin böyle bir politika izlemesinin sebebi ise Emevî hanedan soyundan gelenlerin herhangi bir emirlik kurmasının önüne geçmektir (Sırma, 2013, s. 33).

Abbasilerden kaçış sürecinde I. Abdurrahman bin Muaviye, ilk olarak doğduğu köy olan Deir Hanna'dan günümüzde Irak topraklarında bulunan Fırat nehri kıyılarına ulaşmıştır. Abdurrahman bin Muaviye dört yaşındaki oğlu ve iki kız kardeşi ile birlikte burada başarılı bir şekilde Abbasilerden saklanmıştır. Abbasilerin Emevî soyundan olanları yakalayıp öldürmesi için görevlendirdiği askerlerin yerlerini öğrenmesi üzerine Abdurrahman bin Muaviye, kardeşi Al-Waleed bin Muaviye'yi yanına alıp çocukları ve kadınları burada bırakarak kaçmıştır. Abbasiler, Emevî soyundan olanları öldürseler de kadınlara ve çocuklara dokunmamışlardır. I. Abdurrahman bunu bildiği için böyle bir yol izlemiştir (Kureyş, s. 21). Abbasiler tarafından görevlendirilen süvariler, Fırat nehri yakınlarında Abdurrahman ve ailesinin önünü kesmişler, süvarilerden kurtulmak isteyen Abdurrahman ve yanındakiler nehre atlamışlardır. I. Abdurrahman'ın kardeşi Al-Waleed, nehre atlayıp ölmekten korkmuş ve süvarilerin sözlerine inanarak onlara teslim olmuş ancak süvariler sözlerinde durmayıp Al-Waleed'ı öldürmüşlerdir. I. Abdurrahman ise karşı kıyıya kadar yüzerek canını kurtarmıştır (İbn Haldun, 1985, s. 155).

Karşı kıyıya yüzerek kaçmayı başaran I. Abdurrahman önce Filistin, ardından Mısır ve Kuzey Afrika bölgesine gitmiştir. I. Abdurrahman Filistin topraklarında ablasının yanına sığınmıştır. Burada kısa süre kalmış, ablasının kölesi olan Bedir'i ve bir miktar da para alarak Mısır'a geçmiştir. Bu yolculuğu Abbasi askerlerinden korunmak için genellikle gece sürdürmüştür. Gündüzleri ise saklanıp dinlenerek geçirmiştir. I. Abdurrahman Mısır'da kalmamış buradan Libya'ya geçmiştir. Libya'nın Barka şehrinde yaklaşık beş yıl kalmıştır. Siyasi olayların sakinleşmesi üzerine I. Abdurrahman buradan da Kayravan'a geçmiştir. Bu dönemde Kuzey Afrika'nın yönetimi Abbasilere karşı olan ve kendi devletini kurmak isteyen

Abdurrahman bin Habib'in² elindeydi. Abdurrahman bin Habib, I. Abdurrahman'ın kendi bölgesinde olduğunu öğrenince I. Abdurrahman'ı kendi bölgesinden uzaklaştırmak istemiştir. Bunun sebebi I. Abdurrahman'ın Emevî hanedan soyundan gelmesidir. Bu tehdidi daha güçlendiren başka bir sebep ise yıllar önce dedesi Hişam'ın kardeşinin rüyasını Yahudi bir köleden duymuş olması gösterilebilir. Bu sebeplerle bölgesinin hâkimiyetini kaybedeceği endişesine kapılan Abdurrahman bin Habib, I. Abdurrahman'ın öldürülmesine karar vermiştir. I. Abdurrahman bu bölgede de kendisini güvende hissetmeyince Endülüs'e geçmenin planlarını yapmıştır. I. Abdurrahman bu doğrultuda, Bedir'i Endülüs'e göndermiştir. Endülüs'e gelen Bedir, I. Abdurrahman'ın dedesi Hişam'ın Berberî isyanlarını bastırmaları için görevlendirdiği Emevî birliklerinin önde gelenleriyle bir görüşme gerçekleştirmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda yeniden iktidarı ele geçirmek isteyen Emevî taraftarları, bu doğrultuda I. Abdurrahman'a destek vereceklerini bildirmişlerdir. I. Abdurrahman'ın yanına bir heyet gönderen Emevî taraftarları, onu bölgeye davet ederek arkasında duracaklarının garantisini vermişlerdir. I. Abdurrahman'ın anne tarafı Berberî soyundan olduğu için Berberîler de I. Abdurrahman'a destek olacaklarını belirtmişlerdir. Hem Emevî taraftarlarının hem de Berberîlerin desteğini alan Abdurrahman'ın Endülüs'e geçme düşüncesi giderek güçlenmiştir (Nüveyri, 2004, s. 196).

I. Abdurrahman bin Muaviye, Mevalilerin (kölelerin), Berberîlerin ve Yemenilerin de desteğini arkasına alarak Endülüs'e doğru yola çıkmıştır. Almeria ile Malaga arasında bir liman görevi gören Almunecar'a 755 yılında gelmiştir. Bölgede kendisini destekleyen 300 kadar atlı süvari birliği tarafından karşılanmıştır. Malaga'da bulunduğu kısa süre içerisinde çok sayıda bölge halkının desteğini de yanına almıştır. Archidona, Sidonia ve İşbiliyye (Sevilla) gibi güney şehirleri hiçbir direnç göstermeksizin Abdurrahman'a kapılarını ve gönüllerini açmışlardır. Vakit kaybetmeyen Abdurrahman, Kurtuba'ya doğru yola çıkmıştır. Kurtuba'ya doğru yola çıkan Abdurrahman'ın ordusuna çok sayıda Yemenli Arap ve Berberî birlikleri katılmıştır. Dönemin Endülüs valisi Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri³ yaşananların biraz geç farkına varmış, Abdurrahman'ın geri çekilmesine karşılık birçok vaatte bulunmuştur. Ancak Abdurrahman, verilen vaatlerin hiçbirini kabul etmemiştir. Vali

² Son Emevî halifesi II. Mervân tarafından vali olarak kabul Kayrevan'a atanan kişidir (Özkuyumcu, 2022, s. 90).

³ Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri, Endülüs'ün son Abbasi valisidir (es Sercanî, 2014, s. 124)

ise Abdurrahman'ın verdiği cevap sonrasında savaşın kaçınılmaz olduğunu anlamış ve Tuleytula'dan Kurtuba'ya doğru hareket etmiştir. 756 yılında Musarra bölgesinde iki ordu karşı karşıya gelmişlerdir. I. Abdurrahman bin Muaviye, yaşanan şiddetli çatışmalar sonucunda Abdurrahman Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri'nin ordusunu mağlup etmeyi başarmıştır. Savaşın sona ermesinin ardından Kurtuba Camine giden Abdurrahman, burada Cuma hutbesini okuyarak gelen biatleri kabul etmiştir. Abdurrahman kısa süre içerisinde kurulan yeni devletin başkenti olarak Kurtuba'yı seçmiştir. Böylelikle fiili olarak Abbasilerin hâkimiyetinden çıkan Endülüs, 1031 yılına kadar Emevî hâkimiyetinde bağımsız bir devlet olarak yönetimini sürdürmüştür (Hitti, 1968, s. 83; Sırma, 2013, s. 34; Watt, 2011, s. 35; İbn Kütibe, 1981, s. 1-174).

3.1.1. I. Abdurrahman'ın Endülüs'e Geçme Sebepleri

I. Abdurrahman 756 yılında Endülüs'ün Abbasi valisi Yusuf el-Fihri'yi mağlup ederek bölgede siyasi hâkimiyeti eline geçirmiştir. I. Abdurrahman buraya gelinceye kadar altı yıl boyunca Abbasilerden kaçmak zorunda kalmıştır. İslam devletinin merkezi konumunda olan Şam şehriden başlayan bu kaçışın rotası İslam Devleti'nin hâkimiyet sahası olan Kuzey Afrika coğrafyası olmuştur. Bu süreçte I. Abdurrahman Irak, Filistin, Mısır, Libya, Tunus ve Fas coğrafyalarında bulunmuştur. Bu sürecin sonunda I. Abdurrahman'ın kaçabileceği bir alan kalmayınca yine İslam Devleti hâkimiyetinde olsa da merkezden oldukça uzak olan ve Emevî soyundan olanların da bulunduğu Endülüs'e geçmekten başka çaresi kalmamıştır. Bu I. Abdurrahman'ın Endülüs'ü neden seçtiğini de göstermektedir. Geçtiği sahalarda hayalini gerçekleştirecek bir ortamın olmaması bu durumun en büyük sebebini oluşturmaktadır. I. Abdurrahman'ın en büyük hayali ise çocukluğunda işittiği rüyanın da etkisiyle bir devlet kurmak istemesidir (ez-Zehebi, 1983, s.8-244).

I. Abdurrahman, Endülüs'te yönetimi ele geçirmeden önce kölesi Bedir'i bölgeye gönderip müttefik toplamasını istemişti. Bu doğrultuda çalışmalar başarılı olmuş ve I. Abdurrahman Endülüs'e geçmeden çok sayıda müttefik edinmiştir. I. Abdurrahman'ın Endülüs'te müttefik edinebilmesinin sebebi ise bölge halkının mevcut yönetimden hoşnutsuz olmasıdır. İslam Devleti'nin merkezinde Abbasi darbesi gerçekleştiği sırada Endülüs içinde de Berberî ve Hristiyan isyanları

yaşanmaktaydı. Müslümanların bölgede zayıflamış olması Hristiyanların birlik olma çalışmalarına katkı sağlamıştı ve Endülüs'te birçok şehirde Hristiyan isyanları baş göstermişti. İşte bu gelişmelerden haberdar olan I. Abdurrahman bölgede yaşanan karışıklıklardan yararlanmak istemiş ve Endülüs'e bu sayede hâkim olmuştur (Ez-Zehebî, 1983, s.8-244).

3.1.2. I. Abdurrahman Dönemi Siyasi Olayları ve İsyanlar

I. Abdurrahman, Endülüs'te hâkimiyeti ele geçirdiğinde kendini halife değil emir ilan etmiştir (Saylık, 2021, s. 1024). Bu durumun birinci nedeni Endülüs coğrafyasının farklı inanç ve milliyete sahip insanlardan oluşması ikinci nedeni ise İslam dünyasının iki kutuplu bir yapıya dönüşmesinin önüne geçmek olabilir. Diğer yandan tüm bu nedenlerle birlikte I. Abdurrahman Endülüs'te yönetimi ele geçirdiği sırada kendisini halife olarak göstermek için acele etmek istememiş de olabilir. Nitekim böyle bir durumda Abbasi halifesinin gazabını üstüne çekmemek için de böyle bir yola başvurmuş olabilir. Bir diğer ifadeyle I. Abdurrahman'ın bölgede kurduğu devletin temelleri tam anlamıyla atılana değin bu süreci geciktirdiği düşünülebilir (Küçükbaşçı, 2019, s. 114) I. Abdurrahman ve Sevilla valisi ilan ettiği amcası oğlu Abdulmelik İbn el Mervanî arasında geçen konuşmada “- Abdulmelik İbn el Mervanî; neden hutbelerde Abbasi halifesine dua ettiriyorsun? Sen artık bir emirsin dualar senin hakkın değil mi? diye sorduğunda, I. Abdurrahman, “daha zamanı değil, Abbasiler bize tepki göstermesinler” şeklinde cevap vermiştir. Bu konuşmadan da anlaşıldığı üzere I. Abdurrahman etrafındaki insanların tam tersine daha tedbirli hareket etmeyi tercih etmiştir (Özdemir, 2016, s.87).

Bu süreden yaklaşık on ay sonra hutbeler I. Abdurrahman adına okunmaya başlanmıştır. Fakat I. Abdurrahman kendisinin halife ilan edilmesini hiçbir zaman istememiştir. Ancak I. Abdurrahman kendisini emir ilan etse de çevresinde ona bağlı olanlar O'nu halife olarak görmekten geri durmamışlardır (El-Makkari, 1843, s.70-72).

I. Abdurrahman Endülüs'te kendi devletini kurup kendini emir olarak ilan ettikten sonra Kuzey Afrika, Ortadoğu ve İç Asya'da yaşayan Müslüman topluluklara hitap eden davetnameler göndermiş ve Endülüs'ün Emevîler hanedanına yakınlığı ve sevgisi olanları Endülüs'e davet etmiştir. I. Abdurrahman bu sayede yönetimini

güçlendirmeye çalışmıştır. I. Abdurrahman, İslam Devleti içinde Abbasi darbesi gerçekleşikten sonra yaklaşık altı yıl boyunca Abbasilerden kaçmak zorunda kalmıştır. Kaçak olarak geçirdiği sürede edindiği tecrübelerden kaynaklı olarak İslam dünyası içindekileri ve Emevîleri yaşanan zulüm ortamından kurtarmak istemiştir. Bu davetlerin bir diğer sebebi ise yönetimini güçlendirmek istemesidir. Nitekim İslam coğrafyasının değişik bölgelerinden gelen Emevî soyundan olanları yeni kurduğu devletin önemli kademelerine yerleştirmiştir. Bu sayede güvenebileceği insanlardan müteşekkil bir devlet oluşturmuştur. I. Abdurrahman'ın bu davetine icabet edenler arasında başta ailesi gelmektedir. Ancak geride bıraktığı oğlu Endülüs'e ulaşmayı başarırken, kız kardeşleri bu uzun yolculuğa dayanamamış yolda ölmüşlerdir(Coppée,1892,s.85-86).

3.1.2.1. Abu Sabah el Yahsubi isyanı

I. Abdurrahman bir Emevî amiri (taht varisi, veliaht) olarak 756 yılında Endülüs'te yönetimi ele geçirdikten sonra hâkimiyet altına aldığı şehirlerin başlarına vali olarak güvenebileceği akrabalarını getirmiştir. Bunlardan birinde Sevilla valisi olan Abu Sabah el Yahsubi'yi⁴ görevden alarak I. Abdurrahman'ın amcasının oğlu olan Abdulmelik İbn el Mervanî'yi, bir diğer şehir olan Moro'ya ise Abdulmelik İbn el Mervanî'nin oğlu Ömer'i getirmiştir. Abu Sabah el Yahsubi'nin Sevilla valiliğinden alınma sebebi ise Abbasilere karşı birlikte savaşmalarına rağmen I. Abdurrahman'ı öldürme planlarının olmasıdır. Bu konuda duyumlar alan I. Abdurrahman, Abu Sabah el Yahsubi'ye güvenememiş ve onu görevinden uzaklaştırmıştır. Bu gelişme üzerine Abu Sabah el Yahsubi, I. Abdurrahman'a karşı isyan etmiştir. Abu Sabah el Yahsubi'nin teşebbüs ettiği bu isyan I. Abdurrahman döneminde yaşanan ilk isyan (H 141; 758) olmakla birlikte I. Abdurrahman dönemi öncesinde yaşanan Berberî-Arap çatışmalarının bir devamı niteliğinde olmuştur. Bu isyanın sebebi de yine önceki dönemlerde yaşanan Berberî isyanları ile benzerlik göstermektedir. Nitekim önceki dönemde de Berberîler kendilerinin devlet kademesi dışında tutulmaları gerekçesiyle birçok kez isyan etmişlerdir (Hitti, 1968, s. 84; İbn Haldun, 1985, s.122).

⁴ Abu Sabah el Yahsubi, Berberi lideridir.

I. Abdurrahman, bu durum karşısında temkinli davranmış, Ebu Al-Sabah Al-Yahsubi'nin üzerine doğrudan gitmemiştir. I. Abdurrahman, Ebu Al-Sabah Al-Yahsubi'nin çok destekçisi olması dolayısıyla O'nu yalnızlaştırma yoluna gitmiştir. Daha sonra Ebu Al-Sabah Al-Yahsubi'yi Kurtuba'ya gelmeye ikna etmiş ve Kurtuba'da öldürmüştür (İbn İzâri, 2009, s.53).

3.1.2.2. Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri isyanı

I. Abdurrahman Musâre Savaşını Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri'ye karşı kazanmış ve Kurtuba'yı merkez yaparak devletini kurmuştu. Musâre Savaşı'nı kaybeden Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri ve ailesini Kurtuba dışına çıkarmamak şartıyla serbest bırakmıştır. Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri, Endülüs hâkimiyetini kaybetmeyi bir türlü kendine yedirememiş ve Kurtuba'dan Gırnata'ya geçip orada I. Abdurrahman'a karşı müttefik toplayarak isyan etmiştir. Bu teşebbüs I. Abdurrahman'ın kan dökülmesini önlemek için yaptığı teklif sayesinde savaş olmadan son bulmuştur. Bu teklife göre Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri ve Sumeyl'in mallarına ve canlarına dokunulmayacak. Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri ve Sumeyl Kurtuba'da yaşayabilecekti. Fakat Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri sözünde durmamış, Kurtuba'dan ayrılarak yeniden bir isyan girişiminde bulunabilmek için Merida'ya geçmiştir (Bedirhan, 2018, s. 78; İbn İzâri, 2009, s.47).

Bu süre zarfında Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri'nin komutanlarından biri olan el Sumeyl ile I. Abdurrahman arasında geçen konuşma çok ilginçtir. Buna göre:

-I. Abdurrahman; Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri nerede?

-el Sumeyl; bilmiyorum.

I. Abdurrahman; vallahi senin bilgin olmadan dışarı çıkamazdı.

-el Sumeyl; vallahi o benim ayaklarımın altında olsaydı onu senin için kaldırmazdım ne istersen yap, demiştir.

Bu konuşmadan sonra I. Abdurrahman çok sinirlenmiş ve el Sumeyl ve oğlunu hapse attırmıştır. Sümeyl ve Yusuf'un yandaşları bir tuzak kurarak zindana girip herkesi çıkarmışlarsa da Sumeyl kaçmayı reddetmiştir. Abdurrahman bin Yusuf ise şişmanlığından dolayı kaçamamıştır. Bu teşebbüsten sadece Yûsuf bin

Abdurrahman el-Fihri'nin oğlu Ebu'l Esved Muhammed bin Yusuf kaçmayı başarmıştır(İbn İzâri, 2009, s.47).

Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri, Merida'da büyük bir ordu toplayarak İşbiliyye (Sevilla) üzerine harekete geçmiştir. Bunun üzerine Abdumelik bin Ömer el-Mervânî, Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri üzerine oğlu Umayya bin Abdulmalik'i göndermiştir. Umayya Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri'nin ordusunun büyüklüğünü görünce kaçmıştır. Bu duruma çok sinirlenen Abdumelik bin Ömer el-Mervânî, oğlunu öldürtmüştür. Abdumelik bin Ömer el-Mervânî, Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri'nin karşısına bizzat kendisi geçerek savaşı başlatmıştır. Bu savaşa I. Abdurrahman destek için gelmiş I. Abdurrahman ve Abdumelik bin Ömer el-Mervânî'nin birleşik ordusuna karşı koyamayan Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri mağlup edilmiştir (758). Abdumelik bin Ömer el-Mervânî, bu savaşta ağır yaralar almış ve sonrasında vefat etmiştir. Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri, savaşı kaybedince Tuleytula (Toledo)'ya kaçmıştır. Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri, kaçtığı sırada onu I. Abdurrahman'ın askerlerinden biri olan Abdullah bin Omar Al-Ansari takip etmiş ve Toledo'da yakalayarak öldürmüş ve kesik başını I. Abdurrahman'a göndermiştir (İbnü'l-Esir, 1991, s.406-407). Bu gelişme üzerine halen hapiste bulunan el Sumeyl'in de başı kesilerek idam edilmiştir. Bu savaşta her iki taraftan da yaklaşık 30.000 asker ölmüştür. Abdumelik bin Ömer el-Mervânî'nin bu savaşta gösterdiği kahramanlığa şahit olan I. Abdurrahman, Abdumelik bin Ömer el-Mervânî'nin kızı ile oğlu Hişam'ı evlendirmiştir (Bertrand, 1945, s.44).

3.1.2.3. Abbasilerin Endülüs'e ele geçirme teşebbüsleri ve El-Ala Ibni Mugis isyanı

I. Abdurrahman, Endülüs'te hâkimiyeti sağladıktan sonra Abbasilerin Endülüs'e geçme ihtimalleri üzerine önlemler almaya başlamıştır. I. Abdurrahman'ın bu durumda doğru tahminde bulunmuştur. Bağdat'ta hüküm süren Abbasi halifesi El-Mansur kendilerine Endülüs Emiri unvanı veren bölgedeki Abbasi valisini indiren I. Abdurrahman'ın haberini alır almaz harekete geçmiş, bölgede yeniden hâkimiyeti ele geçirmek için çalışmalarına başlamıştır. Halife Mansur ilk iş olarak El-Ala Ibni Mugis adli bir komutanını Afrika valisi olarak atamış ve bu valinin idare alanına Endülüs'ü de dâhil etmiştir. El-Ala Ibni Mugis Abbasi halifesi Mansur'dan aldığı emirle H 146-

M 763 yılında Kuzey Afrika'dan topladığı ordu ile İber Yarımadasında bulunan (ve modern Portekiz'e ait olan) Becâ limanına bir çıkartma yapmıştır. Bu hareket üzerine Becâ etrafından bulunan yerleşkelerin hemen hepsi bu valiye ve Abbasi halifesi Mansur'a biat etmiştir. I. Abdurrahman hiç gecikme kabul etmeyen bu durum karşısında hemen toplayabildiği ordu ile El-Ala Ibni Mugis'e karşı yürüyüşe geçmiştir. Onun amacı El-Ala Ibni Mugis'in başkente yaklaşmasını önlemek ve onu buranın dışında karşılamaktı (Sırma, 2013, s. 37; İbnü'l-Esîr, 1991, s.406-407).

El Ala Ibni Mugis'in komutasında altında 7,000 kişilik ordu bulunmaktaydı. I. Abdurrahman'ın ordusu ise bu sayıya nazaran çok daha azdı. Böyle büyük çapta bir ordu ile çatışmadan çekinen I. Abdurrahman hemen ordusu ile Carmona'daki bulunan kale mevzilerine çekilmiştir. Bunun üzerine El-Ala'nın Abbasi ordusu I. Abdurrahman'ı takip ederek Carmona kalesini kuşatma altına almış ve bu kuşatma yaklaşık iki ay sürmüştür. Bu süreçte I. Abdurrahman'ın ordusunda yiyecek ve su sıkıntısı çekilmeye başlamıştır. Durum daha fazla kötüye gitmeden I. Abdurrahman'ın acil bir karar alması gerekmiştir. Hemen askerlerini toplayarak onlarla konuşan I. Abdurrahman, buradan çıkmaları gerektiği konusunda onları ikna etmiştir. I. Abdurrahman'ın planı dâhilinde, bir huruç harekâtı için kuşatılan ordudan seçilmiş 700 kişilik bir birlik kurulmuştur. I. Abdurrahman, bu birlik ile Carmona kalesi esas kapısı önüne gelerek burada büyük bir ateş yaktırmıştır. I. Abdurrahman bu plana verdiği önemi göstermek için kılıcın kınını ateş içine atmış ve askerlerine moral veren bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma ve hareket sonrasında askerlerini açlık ve susuzluktan ölme olasılığına kıyasla düşmana yapılacak bir huruç saldırısı sırasında kahramanca ölmenin daha iyi olduğuna inandırmayı başarmıştır. Bunun üzerine Kale kapısı açılarak ve I. Abdurrahman'ın askerlerini hiç beklemedikleri için gayet hazırlıksız olan kuşatıcı Abbasi güçlerine karşı ani bir saldırı başlatılmıştır. Bu baskın şeklinde saldırıyı karşılayamayan Abbasi güçleri dağılmıştır (Bertrand, 1945, s.44).

El Ala Ibni Mugis isyanı bastırılınca Abbasi ordusunun önemli komutanları yakalanmış ve kafaları kesilerek idam edilmişlerdir. Bu kesik başların tuzlanarak kokuşmaları önlenmiş ve bir torba içinde gemi ile Suriye'ye ve oradan da karadan Abbasilerin başkenti Bağdat'a gönderilmiştir. Ama Abbasi halifesi El-Mansur o sırada Hac yapmak için Hicaz'a gitmiştir. Bu kesik kafalar bu sebeple Bağdat'tan Mekke'de bulunan Abbasi halifesine gönderilmiştir. Halife Mansur böyle trajik bir

şekilde Endülüs'e gönderdiği El-Ala İbni Mugis ve Abbasi ordusunun yok edildiği haberini öğrenince I. Abdurrahman'a atıfla "Allah'a Şükür ki bu korkutucu askeri komutan ile aramıza bir deniz koydu" dediği rivayet edilmiştir. Halife Mansur'un hem I. Abdurrahman'dan nefret ettiği hem de O'nun gösterdiği kahramanlıkları övmek amacıyla ona lakap olarak Emevîlerin Kureyş kabilesinin bir kolu olmalarına atıfla "Sakaru beni Umeyye (Umeyyeoğullarının kartalı) lakabını verdiği söylenmektedir (Hitti, 1968, s. 85). I. Abdurrahman'ın bu büyük galibiyetine rağmen ülkesi ve yeni kurduğu devleti sürekli bir sulh iklimine girmemiştir. Endülüs'te ardı arkası kesilmeyen isyanlar görülmeye devam etmiştir. Ülkede bulunan çeşitli Arap ve Berberî kabile grupları birbirleriyle çeşitli şiddette silahlı çatışmalar yapmaktaydılar. Bazı şehirler emirlikten ayrılıp kendilerini bağımsız bir devlet olarak idare etmek için isyan etmişlerdir. Hatta I. Abdurrahman'ın yakın akrabaları bile birbirleriyle çatışmak ve hatta Abdurrahman'a karşı gelmek için ayaklanma çıkarmışlardır (Sırma,2013, s.42).

3.1.2.4. Hişam bin Azra el-Fihri isyanı

I. Abdurrahman dönemi genel anlamda iç isyanların sıkça yaşandığı bir siyasi dönem oluşturmuştur. Nitekim O'nun döneminde küçük ya da büyük olarak tanımlanabilecek 25 isyan hareketi yaşanmıştır. Bu isyanların arası da çok uzun olmamış hatta bazı yıllarda birden fazla isyanla mücadele edilmiştir. Kuzey Afrika valisi El-Ala İbni Mugis İsyanının henüz bastırıldığı 763 yılı içinde bir isyan hareketi de Yûsuf bin Abdurrahman el-Fihri'nin öldürüldüğü Toledo şehrinde baş göstermiştir(İbn İzâri, 2009, s.51). Bu isyanı Abbasi halifeliği taraftarı Hişam bin Azra el-Fihri (147 H-764 M) başlatmıştır. Bu isyanlar I. Abdurrahman'ın yaşanan her isyandan daha da güçlenerek çıkmasına vesile olmuştur. Çıkan her yeni isyanda daha temkinli davranmaya başlayan I. Abdurrahman, Toledo'da isyan çıktığı haberini alır almaz orduyu hazırlayıp Hişam'ın üzerine sürpriz bir saldırı için harekete geçmiştir. Toledo kuşatılmış, böyle ani bir kuşatma ile karşılaşan Hişam, barış teklifinde bulunmuştur. I. Abdurrahman ise Hişam'a güvenmeyip oğlunu rehin vermesini istemiştir. Ancak Hişam, I. Abdurrahman Toledo'dan ayrılır ayrılmaz barış anlaşmasını bozmuştur. Bu duruma çok kızan I. Abdurrahman, rehin aldığı Hişam'ın oğlunu öldürtmüş ve Toledo'da Hişam'ı ikinci kez kuşatmıştır. Ancak Endülüs'ün farklı bölgelerinde başka isyanların baş göstermesi üzerine kuşatma kaldırılmıştır.

Toledo'dan ayrılan I. Abdurrahman hizmetkârı olan ve ordunun komutasını verdiği Bedir'e Hişam el-Fihri'yi ortadan kaldırma ve Toledo isyanını bastırma görevini vermiştir. Bedir bu görevi başarı ile yerine getirmiş, Toledo'daki isyanı bastırmış ve Hişam ile birlikte beraberinde isyan edenleri de öldürmüştür (İbn İzâri, 2009, s.53).

3.1.2.5. Saeed Al-Yahsubi al-Matari isyanı

Toledo isyanı henüz bastırılmışken üzerinden bir yıl dahi geçmeden 765 yılında Sevilla'da başka bir isyan başlamıştır. Abbasi halifesi yanlısı Saeed Al-Yahsubi al-Matari adlı birisi şehri kuşatıp ele geçirmiştir. Bu isyanla aynı zamanda Sidonia şehrinde yine Abbasi halifesi yanlısı Gıyas al-Lakhmi isyan başlatmıştır. Sevilla şehrinde isyan başlatan Saeed Al-Yahsubi Al-Matari hastalanınca Gıyas al-Lakhmi, O'na destek göndermiştir. I. Abdurrahman, bu isyanı da bastırmak için birçok isyanda olduğu gibi isyanı bastırması için Bedir'i görevlendirmiştir. Bedir, Sevilla şehrindeki isyanı bastırmış ve Saeed Al-Yahsubi Al-Matari'yi öldürmüştür. Fakat Sevilla şehrinde daha birçok isyan girişimi yaşanmıştır. Aynı yıl içinde Abdullah Al-Asadi ve Halife bin Mervan I. Abdurrahman karşı ayaklanmıştır. Sevilla halkı bu isyanlardan çok çektikleri için I. Abdurrahman'a mektup yazıp O'ndan güvenliklerini sağlamalarını istemişlerdir. I. Abdurrahman, Sevilla halkından bu isyanların birinin başında olan Halife bin Mervan'ı kendisine teslim etmeleri durumunda güvenliklerini sağlanacağını söylemiştir. Bunun üzerine Sevilla halkı Halife bin Mervan'ı yakalayıp I. Abdurrahman'a teslim etmişlerdir. Bu gelişme ile Sevilla şehrine ordu gönderen I. Abdurrahman isyanları bastırıp isyancıları öldürtmüş, böylece şehirde kısa süreliğine de olsa huzurlu ve güvenli bir ortam oluşturulmuştur (İbn İzâri, 2009, s.52-53).

3.1.2.6. Es Sülemi isyanı

766 yılı içerisinde iki isyan girişimi daha yaşanmıştır. Bunlardan ilkinin I. Abdurrahman'ın ordu komutanlarından es-Sülemî gerçekleştirmiştir. Es-Sülemî bir gece sarhoş haldeyken muhafızlar ile girdiği tartışma sonucunda cezalandırılacağını düşünerek Tuleytula şehrine kaçmış ve başka çaresi olmadığını düşünerek I. Abdurrahmana'a karşı isyan etmiştir. Es-Sülemî'nin isyan etmesi ile I. Abdurrahman'a muhalif olan gruplar es-Sülemî'ye destek olmuşlardır. I. Abdurrahman isyanı haber alır almaz es-Sülemî'yi kuşatmıştır. Kuşatma sırasında es-

Sülemî mübareze⁵ teklifinde bulunmuştur. Mübareze esnasında kılıç darbesi alan es-Sülemî hayatını kaybetmiş, başlattığı isyan da son bulmuştur. Aynı yıl içerisinde Abdullah bin Hırâşe el-Esedî adlı bir isyancı Jean (Ceyyan)'da isyan ederek Kurtuba'ya saldırmış fakat I. Abdurrahman bu kalkışmayı da savuşturmuştur el-Esedî ve beraberindeki isyancılar af dilemişlerdir. I. Abdurrahman onları affetmiştir. I. Abdurrahman, Endülüs'te kurduğu Emirliği başlangıçta hoşgörülü bir yönetim anlayışı benimseyerek yönetmek istemiştir. Bu doğrultuda kendisine karşı isyan edenleri de birçok kez affetmiştir. Fakat ardı arkası kesilmeyen isyan girişimleri I. Abdurrahman'ı daha katı davranmaya sevk etmiştir. I. Abdurrahman artık isyan girişiminde bulunanları acımasızca öldürse de kendisi ve yönetimine karşı yaşanan isyanların sonu gelmek bilmemiştir. Daha önce de belirttiğimiz üzere isyanlar dönemi olarak adlandırabileceğimiz I. Abdurrahman döneminde küçüklü büyüklü yirmi beş isyan girişimi yaşanmıştır. Bu isyanlar I. Abdurrahman'ı yıldırmamış her yeni isyan daha kanlı şekilde bastırılmıştır (İbn İzâri, 2009, s.51-53).

3.1.2.7. Ğıyas bin el-Mesîr el-Esedî isyanı

765 yılında yaşanan birçok isyan sonucunda Sevilla halkının çağrısı üzerine bölgeyi hâkimiyet altına alsa da bölgede yeni isyanların yaşanmasının bir türlü önüne geçilememiştir. Günümüzde İspanya'nın Bask bölgesinde yer alan ve I. Abdurrahman'ın merkez olarak belirlediği Kurtuba'ya uzak bir bölge olan Sevilla'da I. Abdurrahman'a karşı 767 yılında bir isyan girişimi daha başlamıştır. Ebû al-Sabbâh Al-Yahsubi'nin 766 yılında Kurtuba'da öldürülmesi üzerine Yemen kabileleri liderlerinden Ğıyas bin el-Mesîr el-Esedî 767 yılında isyan etmiş ve Sevilla şehrini kontrol altına almıştır. Bunun üzerine I. Abdurrahman bölgeye acilen bir ordu göndermiş ve bu isyanı bastırmıştır. Bu isyan I. Abdurrahman döneminde yaşanan isyanlar arasında kanlı şekilde bastırılan ilk isyan olmuştur. Ayrıca bu isyan I. Abdurrahman'ın orduda değişiklikler yapmasıyla da sonuçlanmıştır. Buna göre ordunun çoğu Berberîlerden ve Sakalaba⁶ adı verilen paralı askerlerden

⁵ Mübareze; “Musâbaka, karşılaşma, maç, düello ve mübareze anlamlarına gelmektedir. Mübarezenin, iki ordu karşı karşıya geldiklerinde taraflardan birer veya daha fazla savaşçının meydana çıkıp birebir eşleşerek ölümüne vuruşması şeklinde genel bir tanımı yapılabilir.” (Duman, 2020, s. 22).

⁶ “Sakleb kelimesinin çoğulu olan sakâlîbe (Saklebîler), Avrupa'nın doğusu ve güneyi ile Asya'nın kuzeyinde yaşayan insanları tanımlamak için kullanılan Grekçe s(k)lâbos (Slav, Sloven) isminin Arapçalaştırılmış şeklidir. S(k)lâbos, Ortaçağ'da Avrupa'ya göç eden kalabalık Slav kitlelerinin köleleştirilmesi sebebiyle zaman içerisinde “s(k)lave” şeklinde köle anlamını da kazanmıştır. Başta

oluşturulmuştur. 767 yılında I. Abdurrahman'a karşı Sevilla şehrinde iki isyan girişimi daha yaşanmıştır. Bu isyanları başlatanların Hayfa bin Hadrami ve Abdülgaaffâr bin Humeyd el-Yahsubî adlı iki kişi olduğu bilinse de isyanlar hakkında daha fazla bilgiye ulaşılamamıştır. I. Abdurrahman bu isyanları bastırmakla meşgulken Beca şehrinde de bir isyan girişimi daha yaşanmıştır. Bu isyanın başında ise Ömer bin Talon adında biri yer almıştır. I. Abdurrahman bu isyanı duyar duymaz harekete geçse de isyancılar savaşımadan af dilemişlerdir (el Mukri,1968, s.48).

3.1.2.8. Freula İsyanı

I. Abdurrahman döneminde yaşanan isyanların sıklaşması bölgedeki Hristiyanların da hareketlenmelerine neden olmuştur. Yaşanan isyanlardan ve iç karışıklıklardan yararlanmak isten Frenkler Fruela⁷ önderliğinde 767 yılında isyan etmişlerdir. Bu dönemde Endülüs'ün kuzeyinde de huzursuzluklar yaşanmaktaydı. Bunu fırsat bilen Frenkler Endülüs'ün kuzeyinde bulunan ve Lyon bölgesine yakın olan alandan Endülüs'e doğru harekete geçmişlerdir. Lugo, Portucale, Salamanca, Zamora, Ávila, Segovia ve Castilla'yı ele geçirmişlerdir. Bu gelişme üzerine ordu komutanı Bedir aracılığı ile bir birlik gönderen I. Abdurrahman, bu isyanın büyümeden Alava (Alba) önlerinde bastırılmasını sağlamıştır. Bu savaşı kaybeden Fruela, kendi askerleri tarafından öldürülmüştür(El Mukri,1968, s.45-48).

3.1.2.9. Şekya bin Abdülvâhid isyanı (Berberî isyanı)

767 yılı I. Abdurrahman'ın sürekli isyanlarla mücadele ettiği bir yıl olmuştur. Bu yıl içinde çok sayıda isyan yaşanmış, bir isyan bitmeden diğeri başlamıştır. Aynı yıl içinde bir de Berberî isyanı görülmüştür. Buna göre Şekya bin Abdülvâhid adlı bir Berberî Şiileri etrafında toplayarak Endülüs'ün güneybatısında bulunan Santa Maria'da I. Abdurrahman'a karşı bir isyan başlatmıştır. Bu isyan I. Abdurrahman döneminde gerçekleşen Şekya isyanı olarak da bilinmektedir. Bu isyanı bastırmak için I. Abdurrahman bizzat kendisi yola koyulmuş fakat isyancılar kaçarak dağlara

Endülüs olmak üzere Ortaçağ İslâm dünyasına çok sayıda Avrupa menşeli kölenin getirilmesi sonucunda sakâlibe ismi genelde Slavlar, özellikle de orduda ve diğer hizmetlerde kullanılan Slav kökenli köleler için kullanılmıştır. Bu kölelerin bir kısmı haremelerde görevlendirilmek üzere henüz İslâm ülkelerine gönderilmeden önce tüccarlar tarafından hadım edildiklerinden sakâlibe terimi “beyaz hadım” anlamını da kazanmıştır” (Taşağıl, 2009, s. 3).

⁷ 740-768 yılları arasında hüküm sürmüş Asturias kralıdır (URL 1, 2023).

saklanmışlardır. I. Abdurrahman, kaçakların yakalanması için bir birlik görevlendirmiş ve Kurtuba'ya dönmüştür. I. Abdurrahman bu isyan karşısında başarılı gibi görünse de isyan uzunca bir süre etkisini devam ettirmiştir. I. Abdurrahman'ın Şekya isyanında isyancıları yakalayamaması isyanın sonraki dönemde yeniden meydana gelmesi ile sonuçlanacaktır. Nitekim birçok kaynakta bu isyanın bastırıldığı yıl olarak 777 yılı gösterilmektedir (El Mukri,1968, s.48; İzâri, s.54).

3.1.2.10. Muttarif bin el-Arabî isyanı

768 yılı ile 778 yılları arasında geçen on yıllık süreç Endülüs için kısmen huzurlu bir dönem olmuş, isyanlar devam etse de 774 yılında gerçekleşen Süleyman bin Yekzân isyanı dışında büyük bir isyanla karşılaşılmamıştır. I. Abdurrahman bu dönemde ülkesinde kısmen huzuru sağlasa da 772 yılında Ebû al-Sabbâh Al-Yahsubî'nin intikamını almak isteyen Muttarif bin el-Arabî Endülüs Emevîlerinin kuzey sahasında bulunan Sarakusta (Zaragoza) şehrinde isyan başlatmıştır. Jean şehrine saldırarak burayı hâkimiyetine almıştır. I. Abdurrahman bu küçük çaplı isyanı bir ordu göndererek bastırmayı başarmış, elden çıkan toprakları tekrar hâkimiyet altına almıştır. Küçük çaplı isyanlarla geçen on yılın sonunda 778 yılında Abdulrahman al-Saklebî adında biri isyan etmiştir. Bu kişi Saklebîlerden değildi. Fakat kendisinin uzun boylu, mavi gözlü ve sarı saçlı olmasından ve Saklebîlere benzemesinden dolayı böyle adlandırılmıştı. Abdulrahman al-Saklebî, Kuzey Afrika üzerinden Endülüs'e gelerek Endülüs'teki valilere hitaben İslam dünyasının hâkimi Abbasiler'dir. I. Abdurrahman İslam dünyasını bölmektedir. O'na karşı birleşmeli ve İslam dünyasında birliği sağlamalıyız şeklinde bir bildiride bulunmuştur. Abdulrahman al-Saklebî'nin bu isteği Endülüs'teki valiler tarafından rağbet görmemiştir. Bunun üzerine Abdulrahman al-Saklebî, Endülüs'te karışık ve zayıf gördüğü Barselona üzerine saldırı için harekete geçmiştir. Bu mücadele sırasında ordusu zayıflayınca I. Abdurrahman tarafından yenilgiye uğratılmış ve kaçmak zorunda kalmıştır. Başına ödül konulmuş ve bir Berberî tarafından öldürülmüştür(El Mukri,1968, s.48-53; İzâri, s.54).

I. Abdurrahman döneminde yaşanan isyanlara bakıldığı zaman birçoğunun Endülüs'ün önceki dönemde yönetildiği idari taksimat sebebiyle yani valilik

sisteminin bir yansıması olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sisteme göre Endülüs içerisinde kendi bölgesinde bağımsız bir devlet gibi çalışan birçok vali bulunmaktaydı. I. Abdurrahman Endülüs'ü fethederken bu birbirinden bağımsız yapıların kendi aralarındaki siyasi güç çatışmalarından yararlanmıştır. Fakat I. Abdurrahman yönetime geldiğinde aynı siyasi çatışmaların kendisi için de birer tehdit oluşturduğunun farkına varmıştır. Bu sebeple I. Abdurrahman birçok isyanı bir daha tekrarlanmaması maksadıyla aşırı güç kullanarak bastırmıştır. I. Abdurrahman'ın bu tutumu bile isyanların önüne geçmeye yeterli olmamıştır. Dolayısıyla I. Abdurrahman döneminde merkezi otoritenin reddine yönelik birçok isyan hareketi gerçekleşmiştir. Bu isyanları Arap, Berberî, Yemeni, Emevî yanlısı ya da Abbasî yanlısı isyanlar şeklinde sınıflandırmak mümkün fakat isyanların amacı noktasında bakıldığında bütün isyanların merkezi otoritenin reddine ya da yerine geçmek maksadıyla yapıldığı görülmektedir. I. Abdurrahman bu isyanlar karşısında oldukça güçlü bir irade ve tutum ortaya koymuştur. Kendi yönetimine karşı yapılan bu isyanların yılmadan üstüne gitmiş ve yönetimi altındaki ülkesinin bütünlüğünü korumayı başarmıştır.

3.1.2.11. Süleyman bin Yekzân isyanı

I. Abdurrahman döneminde merkezi otoritenin reddine yönelik en büyük isyan olarak Süleyman bin Yekzân isyanı gösterilebilir. Bu isyanın çıkış noktasına bakıldığında I. Abdurrahman'ın iktidarını kabul etmeyen bazı Arap aristokratlardan birinin isyanı şeklinde gösterilebilir. Süleyman bin Yekzân, I. Abdurrahman döneminde Barselona ve Girona şehirlerinin hâkimi konumundaydı ve I. Abdurrahman'ın merkezi yönetimini kabul etmiyordu. I. Abdurrahman bu duruma son verip bölgeyi hâkimiyet altına alabilmek için Süleyman bin Yekzân'a kendisine biat etmesi için çağrıda bulunmuştur. Fakat Süleyman bin Yekzân, I. Abdurrahman'ın bu çağrısına olumlu yaklaşmamıştır. I. Abdurrahman aynı dönem içerisinde Sarakusta hâkimi Hüseyin bin Yahyâ'ya da aynı çağrıda bulunmuştur. Hüseyin bin Yahyâ da bu çağrıyı reddetmiştir. Bunun üzerine I. Abdurrahman, bu iki Arap lider üzerine Sa'lebe bin Ubeyd komutasında büyük bir ordu göndermiştir. Sa'lebe bin Ubeyd komutasındaki ordu 774 yılında Sarakusta'da girdiği savaşı kazanmış ve Süleyman bin Yekzân'ın üzerine yürüyecekken bir gece uyurken Süleyman bin Yekzân tarafından esir alınmıştır. Bu dönemde Şekya isyanı yeniden

alevlenince I. Abdurrahman, Süleyman bin Yekzân isyanının üzerine gitmemiştir. Bu durum yaklaşık üç yıl sürmüş Şekya isyanı bastırıldıktan sonra I. Abdurrahman tekrar Süleyman bin Yekzân isyanı üzerine yoğunlaşmıştır (El Mukri, 1968, s.48).

Bu süreçte Süleyman bin Yekzân, I. Abdurrahman'a karşı Frank kralı Charlemagne'den (Şarlman) yardım istemiştir. Bu yardımın şartı ise kendisi ve bölgesine dokunulmaması şeklinde olmuştur. Bu isyanın bu sebeple Abbasî halifesi tarafından desteklendiği söylenmektedir. Bu dönemde Abbasiler ile Fransızlar arasında siyasi yazışmalar yaşanmıştır. Bu yazışmaları Frank kralı Şarlman'ın oğlu Pepin ve Abbasi halifesi Ebû el-Cafer Mansûr arasında olduğu zikredilmektedir. Bu isyanın Abbasi destekli olmasının düşünülmesi Abbasi yanlısı bir komutan olan Abdurrahman bin Hubeyb'in bu isyana destek olmasından kaynaklıdır. Fakat bu durum birçok kaynakta Abbasi destekli gösterilse de aslında muhalif iki grubun I. Abdurrahman'a karşı gerçekleştirdiği bir isyan gibi görünmektedir (Na'ni, 1986, s. 160). Çünkü İslam tarihi kaynakları bu isyanı Abbasilerin destekleyip desteklemedikleri konusunda herhangi bir kayıt içermemektedir. Ayrıca bu isyana Frank kralı Şarlman'ın destek verip vermediği konusunda da deliller bulunmamaktadır. Nitekim bu isyan başladıktan sonra Şarlman'ın Endülüs'e davet edildiği bilinmektedir (Sırma, 2013, s. 38; ibn Haldun, 1985, s. 123).

Süleyman bin Yekzân, isyanının nasıl şekillendiği konusuna gelince Abdurrahman bin Hubeyb, Murcia şehrinde Abbasi bayrağı açarak isyanı başlatmıştır. Abdurrahman bin Hubeyb İsyanı büyütme ve I. Abdurrahman'a karşı daha güçlü olabilmek için Süleyman bin Yekzân'a birlik olma teklifinde bulunmuştur. Fakat Süleyman bin Yekzân bu isteği reddetmiştir. Bunun üzerine Abdurrahman bin Hubeyb, Süleyman bin Yekzân'ın üzerine yürümüştür. İsyancı iki grup arasındaki savaşı Süleyman bin Yekzân kazanmıştır. Bu sırada iki muhalif grubun çatışmasından yararlanmak isteyen I. Abdurrahman, Abdurrahman bin Hubeyb'in karargâh kurduğu Murcia şehrine gidip Abdurrahman bin Hubeyb'in gemilerini yakmıştır. Bunu gören Berberîler I. Abdurrahman'ın safına geçmişler ve Belensiye şehrine kaçan Abdurrahman bin Hubeyb'i öldürmüşlerdir. Endülüs'ün birçok bölgesinde yaşanan isyanlar sebebiyle doğan kargaşadan yararlanmak isteyen Frank kralı Şarlman, Süleyman bin Yekzân'ın daveti üzerine Endülüs'ün kuzeyinde birkaç şehri işgal etmiştir. Şarlman'ın daha önce I. Abdurrahman'a karşı isyan eden Hüseyin bin Yahyâ'nın hâkim olduğu şehir olan Sarakusta'ya girmek istemesi

üzerine Yahyâ fikrini değiştirerek Şarlman'ın şehre girmesine karşı çıkmıştır. Şarlman kuşatmayı kırmak istese de birlikleri arasında anlaşmazlıklar çıkınca kuşatmayı kaldırıp geri çekilmek zorunda kalmıştır. Şarlman, Sarakusta'dan ayrılırken müttefiki Süleyman bin Yekzân'ı da yanında götürmüştür (Sırma, 2013, s. 40). Fakat yolda Baskların saldırısına uğrayan bu birlik dağılmış⁸ bu baskını fırsat bilen Süleyman bin Yekzân, Sarakusta şehrine kaçmıştır. Burada Müslümanlara ihanet ettiği gerekçesi ile Hüseyin bin Yahyâ tarafından çocuklarıyla birlikte öldürülmüştür (Hitti, 1968, s. 86; Glick, 1979, s. 38; El Mukri, 1968, s.47-48).

Bu büyük isyanın neden başarısız olduğu konusuna gelirse I. Abdurrahman'a karşı oluşturulan ittifak bloğunun kendi arasında yaşanan anlaşmazlıklardan kaynaklı olduğu görülmüştür. Ayrıca isyanın en olgun zamanında Hüseyin bin Yahyâ'nın Müslümanlara karşı ihanet etmekten korkması gösterilebilir. Başlangıçta Şarlman ile birlik olursa da Şarlman'ın davet edilirken Hüseyin bin Yahyâ'nın ve Süleyman bin Yekzân'ın bölgelerine dokunulmaması şartına uymayacak olması endişesi bu sonucu doğurmuştur. Nitekim Hüseyin bin Yahyâ şehrini Şarlman'a teslim etmemiş direnmiştir. Bu direniş Şarlman'ın ordusu içerisinde korku ve endişeye sebep olmuştur. Dolayısıyla özellikle Şarlman'ın ordusu içerisinde bulunan Saksonlar isyan etmiştir. Bunun üzerine Şarlman da müttefiki Süleyman bin Yekzân'ı da yanına alarak geri çekilmiştir. Bu geri çekilme daha güçlü bir ordu kurarak geri dönmek üzerine planlansa da Barselona önlerinde Roncevaux geçidinde Baskların saldırısına uğranması ve Şarlman'ın ordusunun ağır kayıplar vererek silahlarını kaybetmesi bu isyanın son bulmasına neden olmuştur. Bu yaşananlardan sonra Şarlman Endülüs Emevîleri ile dostane ilişkiler kurmuştur (Sırma, 2013, s. 42; İnân, 1969, s. 180; Yıldız, 1988, s. 149).

⁸ Roland Faciası, Bazı kaynaklar Roland faciası olarak bilinen olayın I. Abdurrahman'ın Sarakusta seferi sırasında olduğunu zikretmekle birlikte bu olayın I. Abdurrahman'a karşı gerçekleşen Süleyman bin Yekzân isyanı sonrasında yaşandığını zikreden kaynaklar da bulunmaktadır. Endülüs tarihi hakkında bilgi veren kaynaklara göre; "Emîr Abdurrahman, Sarakosta'yı teslim aldı ve Fransa'nın güneyine doğru ilerleyerek, yeniden birçok yeri fethetti. Fransa'nın güneyinde yapılan bu kanlı savaşlarda, Fransız Kralının yeğeni Roland da öldürüldü. Fransız edebiyatının ünlü destanlarından birisi olan *La Chanson de Roland*, onun için yazılmıştır ki bu destanda, Roland'ın öldürüldüğü sıradaki kahramanlığı dile getirilmektedir." (Sırma, 2013, s. 40). Roland Faciası olarak bilinen olayın aslında I. Abdurrahman'ın ordusu tarafından değil Basklılar tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Buna göre; I. Abdurrahman'a karşı gerçekleştirilen Süleyman bin Yekzân, Hüseyin bin Yahyâ ve Şarlman'ın da katıldığı birleşik isyanın başarısız olması dolayısıyla ülkesine doğru geri çekilmekte olan Fransız Kralı Şarlman, Pirane dağlarında bulunan ve bölgenin en dar geçidi olan Roncevaux geçidinde Müslümanların da yardım ettiği Basklılar tarafından baskına uğratılmıştır. Baskın sırasında Şarlman ordusunun büyük bir bölümünü kaybetmiştir. Bu sırada Şarlman'ın yeğeni Roland öldürülmüş, bu olay da Roland Faciası olarak anılmıştır. Roland Faciası ve destanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; (Boyacıoğlu, 2012, s. 70-71).

3.1.2.12. Remâhis bin Abdülazîz isyanı

Süleyman bin Yekzân isyanı olarak adlandırılan ve birçok isyancı müttefikin olduğu isyanın bastırıldığı dönemde Endülüs'ün farklı bölgelerinde mahalli olarak adlandırabileceğimiz küçük çaplı isyanlar da çıkmıştır. Bu isyanlardan biri 779 yılında gerçekleşen Remâhis bin Abdülazîz isyanıdır. Remâhis bin Abdülazîz, son Emevî halifesi Mervân bin Muhammed döneminde Mısır'da ordu komutanlığı yapmıştır. Emevî Devleti yıkıldıktan sonra ise Abbasilerin Emevî soyundan olanlara uyguladıkları zulümden kaçarak I. Abdurrahman'ın çağrısına uyarak Endülüs'e gelmiştir. I. Abdurrahman, Remâhis bin Abdülazîz'i Filistinli askerlerin başına komutan olarak atamıştır. Fakat Remâhis bin Abdülazîz, bu iyiliğe rağmen 779 yılında Cezîretülhadra'da I. Abdurrahman'a karşı isyan başlatmıştır. I. Abdurrahman bu isyanı bastırması için ordu komutanlarından Abdullah bin Hâlid'i görevlendirmiş, Abdullah bin Hâlid, Remâhis bin Abdülazîz'i bozguna uğratarak isyanı bastırmıştır (İbn Muḥammad Maqqarî, 1921, s. 48-55).

3.1.2.13. İbrahim bin Şecere el-Bernesî isyanı

Küçük çaplı isyanlar arasında gösterebileceğimiz isyanlardan biri de Beberiler tarafından çıkarılmıştır. Berberî soyundan olan İbrahim bin Şecere el-Bernesî 780 yılında Murûr şehrinde isyan etmiştir. Bu isyan I. Abdurrahman'ın ordu komutanı Bedir önderliğinde gönderdiği ordu tarafından bastırılmıştır. Bu isyan henüz bastırılmışken 780 yılı içinde yine Berberîlerden olan Buhre bin el-Berânis adlı biri isyan etmiştir. Bu isyan da yine I. Abdurrahman'ın komutanlarından Hubeyb bin Abdulmelik tarafından büyümeden bastırılmıştır (İbn İzâri, 2009, s.51-60).

3.1.2.14. Yahyâ bin Yezîd bin Hişâm, Ubeydullah bin Ebân bin Muâviye ve Ebû Osman Ubeydullah bin Osman isyanı

780 yılı içerisinde I. Abdurrahman'ın kardeşi olan Yahyâ bin Yezîd bin Hişâm, Ubeydullah bin Ebân bin Muâviye ile ittifak kurup Elvira şehrinde I. Abdurrahman'a karşı isyan başlatmıştır. Bu isyana Endülüs fethedilirken I. Abdurrahman'a destek veren ve yanında olan Ebû Osman Ubeydullah bin Osman da

katılmıştır. I. Abdurrahman bu isyanı iki farklı birlik görevlendirerek bastırmıştır. Önce atlı birliklerin komutanını yanına çağırarak Ebû Osman Ubeydullah bin Osman'ı kendisine getirmesini istemiş, başka bir ordu komutanı olan Abdulhamid bin Gânim'i ise isyancıların başı Yahyâ bin Yezîd bin Hişâm'ı getirmesi için görevlendirmiştir. İki komutan da görevlerini başarıyla yerine getirmiş isyancıları I. Abdurrahman'a getirmişlerdir. I. Abdurrahman, Ebû Osman Ubeydullah bin Osman'ı affetse de diğer isyancıları öldürtmüştür. İsyancıların cesetleri ibret olması için Kurtuba sokaklarında sürüklenmiştir. Bu isyan kayıtlara Yezîdî isyanı olarak geçmiştir.(İnân, *Devletü'l İslâm*, 1/189).

3.1.2.15. I. Sarakusta seferi

Süleyman bin Yekzân'ın önderliğinde başlatılan Şarلمان'ın ve Hüseyin bin Yahyâ'nın da destek verdiği isyan birliği dağılınca I. Abdurrahman büyük bir isyan girişimini kolaylıkla savuşturmuştur. Fakat bu isyan birliği I. Abdurrahman'ı sınırların güvenliği konusunda tedirgin etmeye yetmiştir. Bunun üzerine I. Abdurrahman, devletin kuzey sınırlarını güvence altına almak istemiş ve Sarakusta şehri üzerine 781 yılında sefer başlatmıştır. Sarakusta şehrini büyük bir orduyla kuşatan I. Abdurrahman, şehrin hâkimi olan Hüseyin bin Yahyâ'nın sulh teklifinde bulunması üzerine Hüseyin bin Yahyâ'nın oğlu Saîd'i rehin alarak şehrin kuşatmasını kaldırmıştır. I. Abdurrahman, Sarakusta şehrine Hüseyin bin Yahyâ'yı vali tayin ederek toparladığı büyük ordusuyla birlikte kuzeye doğru ilerlemeyi sürdürmüştür. Bu sefer sırasında nüfusunun çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu Beşkenes, Benbelune ve Şertaniye şehirleri fethedilmiş ve vergiye bağlanmıştır. Bu fetih çalışmaları ile Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki sınırlar kesin çizgilerle belirlenmiş, Barselona ve Girano şehirleri tamamıyla Hristiyanların eline geçmiştir. Bu sınırlar aşağıdaki haritada gösterildiği şekilde şekillenmiştir (Bedirhan, 2018, s. 79; Sırma, 2013, s. 40; ibn Haldûn, 1985, s. 123).

Harita 1. Endülüs coğrafyası Müslüman Hristiyan sınırı ((URL 2, 2023).

Endülüs Emevî Devleti'nin kuzey sınırları içerisinde gerçekleşen büyük isyanlar I. Abdurrahman'ın birçok hedefini gerçekleştirmesini de engellemiştir. Bunlardan biri Abbasiler üzerine yapılacak seferdir. Diğer hedefi ise kuzey ve doğu yönlü gerçekleştirilecek olan fetih hareketleridir. Dolayısıyla bölgede yaşanan isyanlar birçok farazi komplo teorisini akla getirmektedir. Kanıtlamamakla birlikte bu isyanların Abbasiler ya da Şarلمان tarafından desteklenmiş olabileceği fikirlerini akla getirmektedir. Nitekim kuzey bölgesinde isyan edenlerden biri olan Abdurrahman bin Hubeyb'in Abbasi sancağı açarak isyan etmiş olması bu fikirlerden birini Süleyman bin Yekzân'ın daveti üzerine Şarلمان'ın isyana destek vermesi ise diğer farazi sebebi kanıtlar niteliktedir (Hitti, 1968, s. 87; Menocal, 2006, s. 57; Watt, 2011, s. 38).

3.1.2.16. Hüseyin bin Yahyâ isyanı ve II. Sarakusta seferi

Endülüs'ün kuzey sınırlarında yaşanan isyanların son bulması üzerine I. Abdurrahman, Sarakusta üzerine sefer düzenlemiş, bölgede güvenliği sağladıktan sonra Kurtuba'ya henüz dönmüşken Sarakusta şehrine vali olarak atadığı ve oğlunu da yanına rehin aldığı Hüseyin bin Yahyâ isyan etmiştir. Bunun üzerine I.

Abdurrahman Sarakusta üzerine büyük bir ordu göndermiştir. Bu ordu isyanı bastırsa da Hüseyin bin Yahyâ kaçmayı başarmıştır. Bu duruma çok sinirlenen I. Abdurrahman büyük bir ordu ile Sarakusta'ya gelerek 783'te bir Kurtuba Emevi Emirliği ordusu ile Sarakusta'yı kuşatmıştır. Bu ordu önemli bir kuşatma için hazırlıklı bir şekilde donatılmıştır. Nitekim ordu ile birlikte 36 tane mancınık getirilmiştir. Bu mancınıklar Sarakusta'nın ünlü beyaz granit tasından yapılmış topraklar ile kale duvarlarını yayılım atışına tıtmıştır. Bu yayılım ateşi sonunda Sarakusta şehri surlarında büyük gedikler açılmıştır. Bu gediklerden şehre giren Kurtuba Emevi Emirliği askerleri Sarakusta'yı işgal etmişlerdir. Hüseyin bin Yahyâ yakalanarak öldürülmüştür. I. Abdurrahman, bu kuşatma sırasında Hüseyin bin Yahyâ'nın çocuklarını da öldürmüştür. Şehir halkını isyana destek verdikleri için cezalandırmış, bir daha isyan yaşanmaması için şehrin kalan surlarını da yıktırıştır (İbn İzâri, 2009, s.51-60).

3.1.2.17. Muğire bin Velid isyan

784 yılına gelindiğinde 779 yılında gerçekleşen Remâhis bin Abdulazîz isyanı ile benzer şekilde Emevî kökenli birinin isyan ettiği görülmektedir. Bu isyan I. Abdurrahman'ın yakın akrabalarından birinin isyanıdır. I. Abdurrahman'ın yeğeni olan Muğire bin Velid isyan etse de bu isyan kısa süre içinde bastırılmış, I. Abdurrahman isyancıları öldürmüş, isyancının babası olan kardeşi Velid ve ailesini ise Fas'a sürgün etmiştir (İnan, *.Devletü'l İslâm*, 1/789).

3.1.2.18. Gotlar ve Berberîlerin birleşik isyanı

787 yılına gelindiğinde Endülüs Emevî topraklarının dışında kalan Cillîkiye şehrinde birleşen Gotlar ve Berberîler I. Abdurrahman'a karşı birleşerek Endülüs'ün kuzey sınırlarındaki şehirlere saldırmışlardır. I. Abdurrahman bunun üzerine Tuleytula valisini bu girişimi bastırmak üzere görevlendirmiştir. Tuleytula valisi bu girişimi başarıyla savuşturmuştur (İbnü'l-Esîr, s.178).

3.1.3. I. Abdurrahman Dönemi Endülüs'te Dış Siyaset

Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu olan I. Abdurrahman dönemi ve öncesinde yaşanan yaklaşık 20 yıllık dönemde Hristiyan topraklarına yapılan İslâm fetih hareketleri durmuş, hatta daha önce fethedilen torakların bir kısmından çıkılmıştır. I. Abdurrahman, İslâm Devleti'nin batı kolunu oluşturan Endülüs'te hâkimiyeti ele geçirince bölge içinde uzunca bir süre merkezi otoriteyi sağlamakla meşgul olmuştur. I. Abdurrahman yaklaşık 33 yıl Endülüs Emevî Devleti tahtında kalmış bu süre zarfında ise yaklaşık 25 iç isyanla baş etmek zorunda kalmıştır. Bu isyanlardan fırsat bulduğunda ise Hristiyanların hâkimiyetinde olan kuzey sahalarına seferler düzenlemiştir. I. Abdurrahman döneminde Hristiyanların hâkim olduğu topraklara iki defa sefer düzenlendiği görülmektedir. Bu seferler toprak kazanmaktan çok Endülüs Emevî Devleti sınırlarının güvence altına alınmasının hedeflendiği seferler olmuştur (Yılmaz, 2019, s. 11).

I. Abdurrahman, Endülüs Emevî Devleti'ni kurunca egemenliğini sağlam zemine oturtabilmek için komşu halklarla barış içinde yaşamak yoluna gitmiştir. I. Abdurrahman, hedeflediği barış iklimi için 759 yılında kuzeyde bulunan Kastilya halkı ile bir barış antlaşması yapmıştır. Bu antlaşmayla Kastilya halkı vergiye bağlanmıştır. Bu antlaşmanın metni veya maddeleri konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat bu antlaşma uzun süre yürürlükte kalmamıştır. Bunun sebebi ise Endülüs Emevî Devleti sahası içinde yaşanan iç isyanlardır. Bu durumu fırsat bilen kuzey halkları hâkimiyet sahalarını genişletme yoluna gitmişlerdir.

I. Abdurrahman döneminde Endülüs'ün kuzey sınırlarında iki güçlü devlet bulunmaktadır. Bu devletlerden biri Asturias Krallığı diğeri ise Fransız Krallığıdır. Bu dönemde Asturias Krallığı'nın başında I. Fruela bulunmaktadır. Fruela, I. Abdurrahman'ın Endülüs'te iç isyanlarla verdiği mücadeleyi fırsat bilerek sınırlarını genişletme yoluna gitmiş ve Endülüs'ün kuzey sınırlarında bulunan Lugo, Oporto, Zamora, Cashtala, Shafunia gibi şehirleri ele geçirmiştir. Endülüs Emevî Devleti'nin kuzey sınırlarında bu işgal faaliyetleri yaşanırken I. Abdurrahman Şekya isyanını bastırmakla meşguldür. Şekya isyanı her ne kadar I. Abdurrahman'ı engellemiş gibi görünse de kuzey sahalarında yaşanan isyanlara kayıtsız kalınmadığı 766 yılında bölgeyi kontrol altına almak ve yeni fetihler yapmak üzere bir ordunun görevlendirildiği görülmektedir. Bu ordu Galisya sınırına kadar ulaşmış, hâkimiyet altından çıkan toprakları geri aldığı gibi yeni fetihler de yapmıştır. Bölgede bulunan

Hristiyanlar cizyeye⁹ bağlanmıştır. Fakat Endülüs Emevî sahasında yaşanan iç karışıklıklar ve isyanlar kuzey sınırlarının bir türlü kontrol altına alınmasını engellemiştir. I. Abdurrahman bu sebeple 767 yılında bölgeye komutan Bedir önderliğinde bir ordu daha göndermiştir. Bu ordu da başarılı olmuş, özellikle Baskların yaşadığı sahalarda vergiye bağlanmıştır. Bu sefer sonrasında Asturias Krallığı ile Endülüs Emevîleri arasında herhangi bir savaş olmadığı anlaşılmaktadır. I. Abdurrahman'ın son günlerini yaşadığı 780'li yıllarda Asturias Krallığının ikiye ayrıldığı ve Endülüs Emevîleri ile sınır komşusu olunan kısma ise Arap bir anneden olan I. Alfonso'nun oğlu Mauregatus'un hâkim olduğu ve bu sebeple Endülüs Emevîleri ile Asturias Krallığının iyi ilişkiler geliştirdiği bilinmektedir (Glick, 1979, s. 38).

I. Abdurrahman, hem Asturias hem de Fransız Krallığıyla dostane ilişkiler geliştirmiştir. Fransız Kralı Şarlman ile Süleyman bin Yekzân isyanı sırasında karşı karşıya kalan I. Abdurrahman bu olaydan sonra Fransız Kralı ile anlaşma yoluna gitmiştir. Fransız kral Şarlman ile I. Abdurrahman arasında yapıldığı iddia edilen bu antlaşma hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

3.1.4. I. Abdurrahman'ın Vefatı

Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu I. Abdurrahman dönemi sürekli iç isyan ve karışıklıklarla geçmiştir. Yaşanan isyan girişimlerini büyük bir ustalıkla bertaraf eden I. Abdurrahman kurduğu devletin temellerini sağlam zemine oturtmuştur. 33 yıl tahtta kalan I. Abdurrahman, her isyan girişiminde yeni stratejiler geliştirmiş, birçok zorluğun üstesinden zekâsı sayesinde galip çıkmıştır. Yaşanan isyanları başlangıçta daha ılımlı politikalar ile savuşturan I. Abdurrahman ilerleyen süreçte daha katı bir tutum sergilemiş, isyancılara akrabası dahi olsa merhamet etmemiştir. I. Abdurrahman ölümünden bir yıl öncesine kadar kendisi ve yönetimine karşı gerçekleştirilen isyanlarla mücadele etmiştir. I. Abdurrahman'ın ölümü ile ilgili olarak 785-788 yılları olmak üzere iki farklı tarih verilmekle birlikte I. Abdurrahman'ın Gotlar ve Berberîlerin birleşik isyanını bastırması için 787 yılında Tuleytula valisini görevlendirdiği ve bu isyanın 787 yılı içinde bastırıldığı bilinmektedir. Bu bilgidен hareketle I. Abdurrahman'ın 788 yılında ölmüş olması

⁹ Cizye; "Cizye vergisi İslam Devletlerinde yaşayan gayrimüslim faal erkek nüfustan alınan şer'i bir vergidir." (Kocaoğlu, 2016, s. 157).

muhtemeldir. Ölüm sebebi konusunda herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız I. Abdurrahman 25 Rebîülâhîr 172 (2 Ekim 788) yılında 59 yaşında, Kurtuba'da hayata gözlerini yummuştur. O, öldüğünde diğer çocukları Kurtuba'da olmadığı için cenaze namazını küçük oğlu Abdullah el-Belensî kıldırmıştır (Sırma, 2017, s. 44). I. Abdurrahman, yine Kurtuba'da İmaret Sarayına defnedilmiştir (Yıldız, 1988, s. 149; Yılmaz, 2019, s. 11).

I. Abdurrahman ölmeden önce yerine hangi oğlunun geçeceğini tayin etmiştir. Farklı kaynaklarda bunun iki şekilde olmuş olabileceği zikredilmiştir. Bunlardan ilkinde göre I. Abdurrahman veliahdını doğrudan kendisi seçmiş, zekâsına güvendiği oğlu Hişâm'ın tahta oturmasını istemiştir. İkinci varsayım ise ölmeden önce küçük oğlu Abdullah'tan ölümünden sonra Maride'de bulunan oğlu Hişâm ya da Tuleytula'da bulunan oğlu Süleyman'dan hangisi Kurtuba'ya ilk ulaşırsa Emîrlük alametlerini ona vermesini istemiştir. Nitekim I. Abdurrahman ölünce yerine Arap bir anneden olan I. Hişâm er-Râzî geçmiştir (Dunlop, 1971, s. 495).

3.1.5. I. Abdurrahman'ın Lakapları

ed-Dâhil: Beni Ümeyye hükümdarları içerisinde Endülüs'e ilk giren kişi olduğu için halk tarafından ed-Dâhil lakabı verilmiştir.

Emir: Yeni kurduğu devletin Doğu'daki İslam Devleti merkezi ile çatışmaması için kendisini Emir ilan etmiştir.

Endülüs Sultanı: Yeteneği ve gücünden dolayı Endülüs Sultanı olarak anılmıştır.

I. Abdurrahman: Emeviler içerisinde Abdurrahman ismin taşıyan ilk hükümdar olduğu için I. Abdurrahman unvanını almıştır.

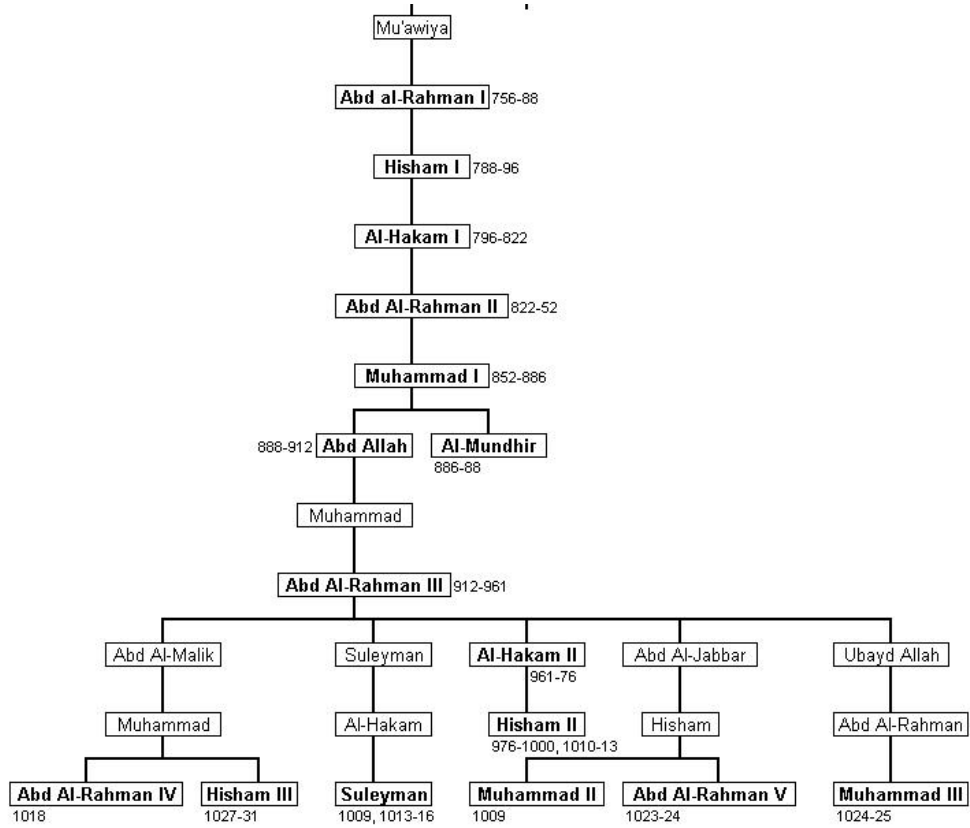
İmam: İmam olduğu için halk arasında kendisinde imam lakabı verilmiştir.

İbnü'l Halife: Emevi halifeleri soyundan geldiği için verilmiştir.

Kureyş Şahini, Kureyş Kartalı: Bu unvan Abdurrahman'a Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansur tarafından verilmiştir (Öğüt, 1989, s. 44).

3.1.5. I. Abdurrahman'ın Ailesi ve Çocukları

En uzun künyesi Abdurrahman bin Muaviye bin Hişam bin Abdülmelik bin Mervan olan I. Abdurrahman'ın annesinin adı Râh olup Nafza Berberlerindendi. I. Abdurrahman 750 yılında yaşanan Abbasi darbesi ve Abbasilerin her Emeviyi öldürme amaçlı askeri katliamlarından kaçarken annesinin mensup olduğu Nafza Berberilerine sığınmıştır. I. Abdurrahman'ın babası ise Muaviye bin Hişam'dır. Muaviye bin Hişam 737 yılında bir av merasimi sırasında attan düşerek 28 yaşında ölmüştür. Hişam bin Muaviye'nin 13 çocuğu olup I. Abdurrahman babası öldüğünde henüz altı (6) yaşındaydı. I. Abdurrahman, oğullarının anneleri olan birçok kadın ile evlilik yapmıştır. I. Abdurrahman'ın varisi olan oğlu I. Hişam "Hülal" adlı Berberî asıllı bir eşinden olmuştur. I. Abdurrahman'ın adı bilinen iki eşi olmakla birlikte 11 erkek 9 kız olmak üzere 20 çocuğu olmuştur. Bu çocuklardan dokuz (9) erkek çocuğun adı bilinmektedir. Bunlar; Süleyman, Hişam, Ömer, Abdullah, el-Mûnzîr, Yahya, Said, Guleyb ve Abdülmelik'tir. Bu çocuklardan Süleyman en büyük çocuğu olup Toledo valiliği yapmıştır. Süleyman'ın Hişam'ın babasının yerine varis gösterilmesini Kabul etmediği için sürgüne gönderilmiştir. 796 yılına gelindiğinde tahtta bulunan yeğeni Hakem bin Hişam'a karşı isyan etmiş, bu hareketinde başarısız olarak 800 yılında öldürülmüştür. Ömer (? – 758'den önce) Hristiyan Asturias Kralı I. Fruela ile yaptığı bir muharebede esir düşmüş ve öldürülmüştür. I. Hişam (757-17 Nisan 796), Babasının yerine Kurtuba Emevi Emiri olmuştur (İbn Asâkir, 1371, s. 280).

Şekil 4. I. Abdurrahman'ın soyağacı (Kaynak: Yıldız, 1992, s. 25).

3.2. I. Abdurrahman Dönemi Kültür ve Medeniyet

Endülüs Emevî Devleti kuruluş hükümdarlarından olan I. Abdurrahman döneminde çok fazla kültürel gelişme yaşanmamıştır. Bunun temel sebebi o dönemde I. Abdurrahman'ın iç isyanlar ve merkezi otoriteyi sağlamak için askeri ve siyasi sahaya ağırlık vermesidir. Bu gelişmeler ışığında kültürel faaliyetlerin devam etmediğini söylemek yanlış olur. Çünkü o dönemde az da olsa kültürel faaliyetler gerçekleştirilmiştir. I. Abdurrahman Endülüs'teki şairler ve diğer bilginler ile sarayında toplantılar yapmıştır. Bu toplantılar esnasında *ud* ve *gına* çaldırması ve *Afza* adında bir cariyeye şarkılar söylemiştir. Şair yönü de bulunan I. Abdurrahman bu toplantılarda kendi şiirlerini de okumuştur. Şiirlerinin ana teması yalnızlık ve vatan özlemi, yakınlarının kendisine ihanet etmesi neticesinde hissettiği duygular olmuştur. Şiirlerinden en bilinenler şu şekildedir:

“Ey benim beldeme giden misafir,

Benden de selam götür ona.

*Bedenim bu topraklarda olsa bile,
 Kalbim her zaman onunladır.
 Kaderin takdiriyle ayrıldık ikimiz,
 Göz kapaklarım kapanmaz oldu bir daha.
 Takdir edilmiş bize bu ayrılık,
 Umulur ki bizi birleştirecek bir daha.” (Ezzehebi, s.11).*

I. Abdurrahman’ın aşk dışında vatan özlemini dile getirdiği şiirleri de vardır. Onlardan bir tanesini Rusafe Sarayı’nın bahçesinde gezerken gördüğü hurma ağacından ilham alarak yazmıştır.

*“Ey hurma ağacı sende aynı benim gibisin,
 Uzaksın asli vatanından.
 Şayet ağlasaydın sen, o vakit hurma diyarından Fırat’ın suyu ağıldı.
 Ne var ki, şaşırdı, beni de şaşırttı, ben-u Abbas’ın aileme olan bu nefreti.”*
 Vatan özlemini dile getirdiği diğer bir şiiri ise şu şekildedir:
*“Rusafe’nin ortasında bir hurma ağacı bitti,
 Asli vatanından uzakta, gurbette.
 Benziyoruz seninle gurbet ve ayrılık ve aileden uzaklık bakımından.
 Yabancı bir topraktan neşet ettin sen,
 Ben de gurbette senin gibiyim.
 Yabancı bir toprağın yağmuru yağıyor üzerine,
 Devam ediyor sana su vermeye.” (İbn el-İber, 1985 s.1-37).*

Yönetici olmasının yanında şair bir kimliğe sahip olan I. Abdurrahman’ın bunun gibi birçok şiirinin olduğu bilinmektedir. I. Abdurrahman dönemi daha önce de ifade ettiğimiz gibi karışıklıklar ve isyanlar ile geçmiş bu durum ise kültürel olarak gelişmelerin sınırlı olmasına sebep olmuştur. Siyasi birliğin oluşmadığı ve kabileler arasında çatışma olduğu için böyle bir ortamda edebiyat ve kültürel faaliyetlerin, entelektüel ortamın oluşması gecikmiştir.

3.2.1. I. Abdurrahman Dönemi Dini Hayat

I. Abdurrahman dönemi Endülüs'te dini hayat üzerinde Evzaiye¹⁰ mezhebinin etkisi büyüktür. Bu mezhebin kurucusu İmam Ebû Amr bin Yuhmid el-Evzai'dir. El-Evzai, Şam'da oturan fakihlerden biridir. Bu dönemde ameli ve itikadi anlamda mezheplerde sistemleşme olmadığından Emevîlerin hâkim olduğu coğrafyalarda Evzai'ye mezhebi aktif olarak faaliyet yürütmüştür. Endülüs Emevîlerinde özellikle valiler döneminde faal olan bu mezhep I. Abdurrahman döneminde etkisini daha geniş alana yayma imkânı bulmuştur (Watt and Cachia, 2015, s. 69-70). I. Abdurrahman Evzai'nin öğrencisi ve müridi olan Sa'sa bin Selam adlı din adamını Kurtuba'ya getirtip burada fetva makamının başına getirmiştir. Sa'sa burada olduğu süre içerisinde öğrenciler yetiştirerek bu mezhebi daha da sistemli hale getirmiştir. Ona bu faaliyetlerinde Abdumelik bin Hubeyb ve Osman Eyyûb gibi öğrencileri destek olmuştur. O dönemde Evzai mezhebinin nüfuzu o kadar artmıştır ki yarımada içindeki bütün şerri davalar bu mezhebin esaslarına göre görülmüştür (Nâ'ni, 1986, s. 170).

I. Abdurrahman'ın hükümdarlığı boyunca Evzai mezhebi etkili olmuş, fakat ilerleyen süreçte Malikilik¹¹ yavaş yavaş etkisini göstermeye başlamıştır. Dönemin meşhur din adamlarından Maliki Fakih Gazi bin Kays Muvattayı Endülüs'e getirmesiyle birlikte halk Malikiliğe geçmeye başlamıştır. Sonrasında Hicaz'a bilim öğrenmek için giden öğrenciler aracılığıyla 800'den sonra Endülüs'te Maliki mezhebi tek ve resmi mezhep olmuştur (İbnu'l-Kûtiyye, 1994, s.92).

3.2.2. I. Abdurrahman Dönemi İmar Faaliyetleri ve Mimari Yapılar

710 (H/92) yılında Muğis er-Rumi tarafından Kurtuba fethi gerçekleştirilmiştir. Fetihden sonra buradaki San Vicente kilisesi ikiye bölünüp bir tarafında Hristiyanlar, diğer tarafında Müslümanlar ibadet etmiştir. Aynı duruma Şam fethedildikten sonra da tesadüf edilmiştir. Bunu Halid bin Velidden isteyen Hz.

¹⁰ “Abdurrahman el-Evzâî'nin görüşleriyle teşekkül eden mezhep Evzâiyye adıyla tanınmış olup başlıca Suriye, Irak, Hicaz, Mısır, Mağrib ve Endülüs'te yayılmıştır.” (Öğüt, 1995, s. 546).

¹¹ “Fıkıh tarihi içerisinde bir müçtehidin kuruculuğunu yaptığı, kendisini müntesibi sayan âlimlerin olduğu, öğretimi için özel halkaların oluşturulduğu, zamanla bir edebiyat oluşturacak bilgi birikimi üreten, muhalifleri tarafından da doğruya ihtimalli kabul edilen ve geniş halk kitleleri tarafından benimsenerek günümüze kadar yaşatılan dört fıkıh mezhebinden bir tanesi de Mâlikî mezhebidir. Günümüzde Afrika Müslümanlarının mezhebi olarak bilinen Mâlikîlik bu coğrafyada karar kılmadan önce tarihsel süreç içerisinde İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde varlık göstermiştir.” (Çeker, 2019, 62).

Ömer'dir. Bu uygulama I. Abdurrahman döneminde de devam etmiştir. Fakat hükümdarlığının son dönemlerinde bu yapı Müslümanlara yetmemeye başlayınca Hristiyanların kullandığı kalan kısmı 100 bin dinar karşılığında satın alarak tamamını Müslümanlara tahsis etmiştir (al-Muqri, 1987, s. 545). Bu caminin yapımına da 80 bin dinar para harcadığı söylenmektedir. Sonrasında gelen yöneticiler ve emirler bu yapıyı genişletmeye devam etmiştir (Sercani, 2014, s.131) Hristiyanların mağdur olmaması adına eski ve yıkık bir kiliseyi restore ettirerek Hristiyanların hizmetine sunmuştur (Collins, s. 206; Pool, s.136).

I. Abdurrahman, Kurtuba şehrini fethettikten sonra imar faaliyetlerine önem vermiş şehrin yeniden inşası hususunda çalışmalar yaptırmıştır. Bu amaç doğrultusunda Müslümanlar için yeni cami ve mescidler yapılırken Hristiyanların da kiliseler açmasına ve zarar görmüş kiliselerini tamir etmelerine izin vermiştir. I. Abdurrahman'ın yaptırdığı imar faaliyetlerinden dolayı Kurtuba, *Endülüs Köprüsü* olarak anılmıştır. Hristiyanlar ise Kurtuba için *Dünyanın Mücevheri* demişlerdir. I. Abdurrahman Kurtuba'ya girdiği zaman şehrin yarım asır önce yapılmış surlarını yeniden inşaa ettirmiştir. Bölgede Müslüman nüfusunun artması üzerine camiiler genişletilmiş, bölgedeki katedrallere denk hale getirilmiştir. I. Abdurrahman zamanında sadece ibadethaneler değil aynı zamanda şehrin yolları ve şehrin su ihtiyacı için su kemerleri de yapılmıştır. Özellikle Kurtuba şehri içinde çevre düzenlemeleri de yapılmış günümüzdeki adıyla bahçeler oluşturulmuştur. I. Abdurrahman Endülüs'te küçük bir Suriye inşa etmiş, bölgeye hurma ağaçları ve Şam'dan getirilen bitkiler diktirmiştir (Glick, 1979, s. 90-91).

Córdoba Katedrali olarak adlandırılan Kurtuba Ulu camii (el-Mescidü'l-kebîr, el-Mescidü'l-câmi') Endülüs dinî mimari yapısının en meşhur ve büyük binası olarak bilinmektedir. Boyutlarına bakıldığında bütün İslâm âleminde Samerra Ulu camii ve Ebû Dülef Camii'nden sonra üçüncü sırada yer aldığı söylenmektedir. Yapılışı itibariyle müstesna bir yere sahip olan camii bu özelliklerinden dolayı diğer büyük camilere nazaran daha ihtişamlı bir görünüme sahiptir. 786 yılında I. Abdurrahman tarafından yapımına başlanan yapı, zamanla çeşitli ekler ve değişiklikler yapılarak orijinalinden daha farklı bir görünüm kazanmıştır. Günümüzde hâlâ Mezquita (mescid) adıyla bilinmektedir.(Yıldırım, 2022, s.18-19).

3.2.2.1. I. Abdurrahman dönemi yapılarından Rusafe Sarayı

Endülüs Emevîleri dönemi önemli mimari yapılarından biri de Rusafe Sarayı'dır. Bu yapı I. Abdurrahman döneminde inşa edilmiştir (Hitti, 1968, s. 68). I. Abdurrahmanın Kurtuba'da başlattığı îmar faaliyetlerinde Suriye'deki geleneğin etkisi çok fazladır. Gerçekleştirilen îmar faaliyetleri ile Emevî hânedânının doğuda bıraktığı miras sürdürülüp Endülüs, Şam Emevî medeniyetinin bir devamı haline gelmiştir. I. Abdurrahman Endülüs Emevî Devlet'ini tesis ettikten hemen sonra atalarının geleneği olan şehir dışında köşkler yapma alışkanlığı burada da sürdürmüştür. Nitekim bu amaçla dedesi 784 yılında dedesi Hişam tarafından aynı isimle yapılan saray örnek alınarak inşa edilmiştir (Özdemir, 2016, s.67). Bu saray konum itibariyle Vadiul-Kebir nehri kıyısında bulunduğundan dolayı yazlık saray olarak da kullanılmıştır. Sarayın her detayına önem verilmiş özellikle Münyetür-Rusafe adlı bahçesi için Şam'dan birçok hurma ve diğer ağaç fideleri getirtmiştir. İçerisindeki ağaç çeşidinin fazla olmasından dolayı Endülüs'teki ilk botanik bahçe olarak kabul edilmiştir (Nâ'nî, 1986, s.169).

Abdurrahman dönemi diğer bir mimari yapı İmaret Sarayıdır. Bahsi geçen bu yapı ilk olarak bir Vizigot sarayı'dır. Fakat eski ve tahrip olduğundan dolayı bu sarayı yeniden inşa ettirmiştir. Bunun yanında tersaneler inşa edilmiştir. Turkune, Turtuşe, Kartacana, İşbiliye adlı tersaneleri deniz ve nehirlerin kenarlarına kurmuştur. Bu kadar fazla tersane kurulması I. Abdurrahman döneminde çıkan Sarakusta isyanına bağlanmıştır. Bu sayede askerlerini daha kolay ve hızlı bir şekilde bir yerden diğerine taşımayı amaçlamıştır. I. Abdurrahman döneminde Endülüste yaklaşık 490 mescit inşası yapılmıştır. Buradaki amaç İslamiyet'i yaymak olarak anlaşılabilir. Bu mescitlerin bir kısmı devlet eliyle diğer kısmı ise halk arasında nüfuzlu olan kişiler tarafından inşa edilmiştir. I. Abdurrahman dönemiyle birlikte Endülüs'teki Gotik mimari tarzın yerini Şam ve İslam mimarisi almaya başlamıştır (Provençal, 2000, s.48).

3.2.2.2. I. Abdurrahman dönemi surlar, burçlar ve kapılar

Kurtuba şehri genel olarak surlarla çevrili olup kuzey doğu ve batı kısımlarında hendekler mevcuttur. Surların ve hendeklerin uzunlukları hususunda çok fazla bilgi olduğu için tarihçiler bu konuda net bir şey söyleyememişlerdir

(Makkari, s.458). Günümüzde bu konuda yapılan araştırmalar eski şehri çevreleyen surun uzunluğunu 4 km olarak tespit etmiştir. I. Abdurrahman döneminde başlanan ve 805 yılında Hakem er-Rabazî tarafından tamamlanan hendeğin uzunluğu hakkında ise 14 ve 22.5 km gibi iki farklı görüş ortaya atılmıştır (Ziya Paşa, 2005, s.491-492). Eski şehri çevreleyen Roma surları dönemin Endülüs vâlisi Semh bin Mâlik el-Havlânî tarafından restore edilmiş fakat vilayet devrindeki yapılaşma karşısında dayanamamıştır (Hammad, 1996, s.102). Şehrin fethedilmesinden sonra şehre yoğun bir göç meydana gelmiş ve bu göçler ile birlikte şehrin surları batı ve kuzey yönlerden açılmıştır. Berberîler ve Şamlıların gelmesiyle batı surları büyük oranda tahrip edilmiştir. Bunun sonucunda vilayet devri isyanları esnasında şehir savunmasız kalmıştır (Amid, s.195). Bunun farkına varan I. Abdurrahman devleti kurduktan sonra yeni bir surla şehri çevirmeye karar vermiştir. Bu doğrultuda 767 yılında bütün surları yenilemiştir (Amid, s.196).

3.2.2.3. Mescid, dükkân ve hamamlar

Endülüs Emevi devletinin önemli şehirlerinden Kurtuba'daki mescidlerin sayısı I. Abdurrahman ed-Dâhil döneminde 491'e kadar ulaşmıştır (Makkari, s.540). Devletin kuruluşundan sonra Endülüs'te mescitlerin sayısı her geçen gün artış göstermiştir. Sayı olarak en fazla olduğu dönem ise Mansûr bin Ebi Âmir dönemidir. Bazı kaynaklarda bu sayılar 1600 ile 3877 arasındadır (Hammâd, s.159). Bahsi geçen dönemde çok fazla hamam da yapılmış ve hamam kültürü de oldukça yaygındır. Sayı olarak hamamlar hakkında net bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Fakat 700 ile 900 arası olduğu söylenmektedir (Özdemir, 2016, s.53).

3.2.3. Eğitim ve İlmi Faaliyetler

Endülüs ilim geleneğinde ilmîn geliştiği yerlere seyahat etmek ve yerinde görmek önemli bir yer tutmaktadır. Kurtuba halkı cihat hususunda gösterdiği hassasiyet ve sürekliliği ilmî seyahatlerde de göstermiştir. Allah için savaşmak ve ilmi bulmak için seyahat etmek Endülüslülerin ve özellikle de Kurtuba halkının vazgeçemedikleri iki önemli gelenektir (Samerrâî, 2000, s. 313-315).

Endülüs Emevî devleti kurulduktan sonra ilmi seyahatler başlamış ve bununla beraber imaret devrinde yoğun bir ilmi hareketlilik yaşanmıştır. İlk ilmi seyahatler

Medine şehrine yapılmıştır. Genel olarak fıkıh, tefsir, hadis gibi temel İslami ilimler üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Artan seyahatler ile birlikte gittikleri yerlerdeki bilim adamlarının dersleri ve kitaplarından istifade eden Endülüslüler geri döndüklerinde yalnızca öğrendikleri bilgileri değil beraberlerinde birçok önemli eseri de getirmişlerdir. Bu sayede Endülüs yavaş yavaş dönemin en önemli bilim merkezi haline gelmeye başlamıştır. I. Abdurrahman, dönemin en önemli yapıları olan camiilerin birer eğitim yuvasına dönüşmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda camilerin içine küçük odalar yaptırmıştır. Çocuklar dışında büyük yaşta olanların da bu eğitimhanlerden yararlanmasına izin vermiştir. Bunların dışında I. Abdurrahman'ın Endülüs'ü âlimlerin ve ilim öğrenmek isteyenlerin uğrak noktası olmuştur. Nitekim I. Abdurrahman'ın çalışmalarıyla Endülüs, İslam Devleti'nin merkezi Bağdat'la yarışır hale gelmiştir. I. Abdurrahman, Arap dilinin gelişimi için de çalışmalar yaptırmış, kendisi şair olan I. Abdurrahman, Arap dili ve edebiyatının Endülüs coğrafyasında yayılmasına etki etmiştir. (İbn Haldun, 2014, s. 776; Samerrâi, 2000, s.318).

3.2.3.1. Dokumacılık

İspanya Kurtuba'da kumaş üretimi Endülüs Emevi devletinin burada tesis edilmesiyle başlamıştır. I. Abdurrahman, “Dâru'l-Bürd” ya da “Dâru'l-Bürdiye” adında bir yer inşâ etmiştir. Burada devletin ihtiyacı olan kumaş ve elbiselerin üretimi yapılıyordu. Sonrasında Evsat devrinde burası genişletilip “Dâru't-Tırâz” adını almıştır. Dâru't-Tırâz'da Endülüs emîr ve halifelerinin çeşitli renklerde altın işlemeli ipekten elbiselerinin yapıldığı bilinmektedir. Hilafet devrinde burada yoğun bir şekilde üretim yapılmıştır. Sarayın ihtiyacını karşılayanın yanı sıra devlet erkânının ve komutanların kullandıkları elbiseler bile burada üretiliyordu (İbn Hayyan, s.21-22). Bahsi geçen dönemde saray atölyeleri dışında başta yün, pamuk ve ipek dokumacılığı yapan sayıları on binleri bulan atölyeler açılmıştır (Özdemir, 2016, s.219).

3.2.4. Devlet Yönetimi ve Güvenlik

I. Abdurrahman döneminde devlet yönetimi konusunda şehir yöneticileri ile merkez arasında karşılıklı güven ilişkisine dayalı bir sistem geliştirilmiştir. I. Abdurrahman Endülüs Emevî Emirliği'ni kurduğu zaman bütün islam dünyasına çağrıda bulunup Emevî soyundan olanları ülkesine ve devletine davet etmişti. I.

Abdurrahman'ın çağrısına uyup Endülüs'e gelenlere devlet yönetiminde önemli yerler verilmiştir. I. Abdurrahman emirliğini kurduğu zaman, idari görevleri Şam modeli örnek alınarak oluşturulmuştur. Bu modelden hareketle merkezi yapı güçlendirilmiş, askeri, sivil tüm otoritler I. Abdurrahman'a bağlanmıştır. I. Abdurrahman döneminde vezirlik makamı yerine emir vekili mabeynciler görevlendirilmiştir. Vekilharçlarına yardımcı olarak ise kâtipler görevlendirilmiştir. Danışma meclisi Valiler dönemi ile benzer şekilde asillerden oluşturulmuştur. Danışma meclisine başkan seçilmiş, I. Abdurrahman döneminin ilk danışma meclisi başkanı ise I. Abdurrahman'ın destekçilerinden Ubeydullah ibn Osman olmuştur. Ubeydullah ibn Osman'a ayrıca başkent idareciliği de verilmiştir. Bu örneğe benzer şekilde diğer şehirlere de güvenilir idareciler merkezden gönderilmiş ya da merkez tarafından o şehirde daha önce görev yapanlar arasından seçilmiştir. Daha önceki yönetim anlayışıyla idare edilen Vizigotik eyaletsel yönetimler aynı bırakılmakla birlikte sayıları arttırılmıştır. Bu sayede her şehre vali ve hâkim atanmış, başkent Kurtuba'nın hâkimi bütün hâkimlerin başı kabul edilmiştir (Hitti, 1968, s. 87-88).

Akraba ve soydaşlarını bu şekilde gözetmiş olan I. Abdurrahman diğer millet mensuplarının ileri gelenlerine de haklar verip devleti içinde önemli yerlere gelmelerine izin vermiştir. I. Abdurrahman'ın bu tutumu hiç şüphesiz kendisini güvende hissedebileceği güvenilir kişilerden oluşan bir yönetim kurmak istemesinden ileri gelmiştir. I. Abdurrahman, ayrıca merkezi otoriteyi güçlü tutmak için ordu sisteminin geliştirilmesi için de çalışmalar yürütmüş, eğitilmiş ve hazır asker sayısını arttırırken kendisinden önceki dönemin alışkanlıklarından kısmen de olsa uzaklaşma politikası izlemiştir (İmamuddin, 1981, s. 46; Glick, 1979, s. 38).

3.2.4.1. Huttatü's-Şurta

Endülüs Emevi devletinin en önemli kurumlarından biri de "Huttatu's-Şurta" adı verilen güvenlik teşkilatıdır. İlk olarak I. Abdurrahman döneminde Kurtuba şehrinde çarşı ve pazarın güvenliğini sağlamak amacıyla Şurta görevlileri tayin edilmiştir (Dağlı, s.61-62). I. Abdurrahman döneminde Şurta teşkilatı Sâhibü's-Sûk'a bağlı olarak görev yapmıştır. II. Abdurrahman döneminde ise tamamen farklı olarak başlı başına bir Şurta teşkilatı oluşturulmuştur. Bu dönemde Şurta teşkilatı "eş Şurtatü'l- Kübrâ" ve "eş-Şurtatü's-Suğrâ" olmak üzere ikiye ayrılmış ve vazifeleri "Ahkâmu's-Şurta" adıyla belirtilmiştir (Özdemir, 2016, s.147).

3.2.4.2. Vizâret makamı

Endülüs Emevi hükümdarı I. Abdurrahman, devlet işlerini yürütebilmek için kendisine yardımcı olmaları amacıyla bazı kişileri seçmiş ve çeşitli görevleri icra etmeleri için görevlendirmiştir. Bunun yanında bu görevliler ile kendisi arasında aracı olmak için bir başkan tayin etmiş ve buna hâcip adını vermiştir. İlk dönemlerde bazı görevleri olan ve vezir adının kullanılmış olduğu bir Vizâret makamından söz etmek zordur (Munis, s.81).

3.2.4.3. Hicâbet Makamı

Endülüs Emevi devletinde hicâbet makamı hükümdarlıktan sonra gelen devletin en üst düzey makamıdır (Munis, 1996, s.82). Mevki olarak Vizâretten daha üstün olan bu makam hükümdar tarafından vezirler arasından seçilirdi. Hacıp olarak adlandırılan bu kimseler halifenin yardımcısı olarak bilinirlerdi (Dağlı, 1984, s.60). I. Abdurrahman döneminde vezir Yûsuf bin Buht, Hakem devrinde vezir Abdülkerim bin Abdülvahid bin Muğîs, Abdurrahman el-Evsat devrinde İsa bin Şehid ve Abdurrahman en-Nâsır'ın mevlası Bedr bin Ahmed en meşhur hâcipler arasında sayılabilir (Halef, 2003, s.412).

3.2.4.4. Yargı

Huttatül-Kazâ; Endülüs Emevî Devlet'inde en önemli yere sahip devlet teşkilatı "Kazâ" olmuştur (Kebisi Halil İbrahim, 2004, s.160). Bu birimin başında şehrin yöneticisi ve şeri hukuku uygulayan kişi olarak "Kâdî'l-Cünd" adı verilen kişiler bulunurdu. I. Abdurrahman döneminde "Kâdî'l-Cünd" unvanına sahip olan Yahyâ bin Yezîd et-Tecimî'ye "Kâdî'l-Cemâa" denilmiş ve bu tarihten itibaren bu yöneticiler bu lakap ile anılmıştır (Faradi, s.177).

3.2.4.4.1. Kurtuba hapishanesi (Mahbes-i Kurtuba)

I. Abdurrahman ed-Dâhil döneminde Kurtuba hapishanesi, Vadi-i Kebir'in kenarında ve Kantara'ya yakın bir bölgede yer almaktadır. Kurtuba valilerinden Ebu'l-Esved Yûsuf el-Fihri bir müddet bu hapishanede hapsolmuş ve sonrasında buradan firar etmiş ve Tuleytula'ya kaçmıştır. Burası Hakem er-Rabazî devrinde

“Düveyre” olarak adlandırılmıştır (Salim, 1984, s.218). Yine Kurtuba şehrinde sarayın içinde ikinci bir hapishane daha bulunmaktadır. “Dâru’n-Nakîka” olarak adlandırılan bu hapishanede, emir Abdullah bin Muhammed kardeşi Kasım’ı bir süre hapsetmiş ve daha sonra Düveyre olarak bilinen eski hapishaneye nakledilmiştir (Salim, s, 219).

3.2.4.5. I. Abdurrahman döneminde ordu

İslam devletlerinde ordu fetih için oluşturulan yapılardır. Bu haliyle yeni yerlerin fethedilmesi sağlanırken fetihten elde edilen kaynaklar da bu ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için kaynak oluşturmuştur. Emevîler Devleti ordusu da aynı mantıkla oluşturulmuş savunmadan ziyade saldırı için yani yeni coğrafyaların fethi için donatılmıştır. Emevîler Avrupa kıtasına geçtiklerinde bu anlayışı devam ettirerek orduyu güçlü tutmuşlardır. Fakat fetihlerin doğal sınırlara ulaşmasıyla büyük bir ordudan ziyade daha küçük ve sadece elde edilen sahalara korunmasına yönelik bir ordu sitemine geçilmiştir. Bu durum da sınırlar dâhilinde olan ve yönetimin kolaylaştırılması için oluşturulan şehir yönetimlerinin birbiriyle çatışmasına neden olmuştur. I. Abdurrahman Endülüs Emevî Emirliği’ni kurduğu zaman başlangıçta güçlü bir ordu kurmaktansa mevcut askeri sistemi korumaya çalışmıştır. Hiç şüphesiz bunun sebebi yeni kurulmuş bir devletin kısa süre içinde bunu başarmasının mümkün olmaması ya da devletin kurulduğu coğrafyada çatışma ikliminden kaynaklı olarak bu çatışmalarla sürekli mücadele etmek zorunda kalmasıdır. I. Abdurrahman’da kendisinden önceki Valiler döneminde olduğu gibi liderlerinin merkez tarafından belirlendiği küçük şehir birlikleri oluşturmayı yeterli görmüştür. Bu birlikler daha çok mevcut saha ve kazanımların korunması için çalışmışlardır. Devletin kuruluş aşamasını tamamlayan I. Abdurrahman orduyu merkezileştirme ve güçlendirme yoluna gitmiştir. Bu sayede de kurduğu devlet teşkilatı işler hale gelmiş, sağlam temellere oturmuştur (Sırma, 2017, s. 44). I. Abdurrahman’ın kurduğu düzenli ordu 40 bin profesyonel askerden oluşturulmuştur. Bu askerlerin çoğunluğu ise Kuzey Afrika’dan getirilen Berberîlerden ve kölelerden müteşekkildir (Wat ve Cachia, 2001, s. 33). I. Abdurrahman ayrıca Kuzey Afrika’dan getirilen zenci kölelerden müteşekkil hükümdarı korumakla görevli muhafız birliği de kurmuştur (Glick, 1979, s. 88).

I. Abdurrahman dönemindeki ordu düzeni kendisinden önceki dönem olan Valiler döneminde 740'lı yıllarda oluşturulmuştu. Bu düzeni kısmen değiştiren I. Abdurrahman, orduda merkezileşmeyi sağlamış, askerlerin başıboşluğunu sonlandırmıştır. Orduda bazı bölümler önceki dönem olan Valiler dönemiyle aynı kalmakla birlikte eklemeler yapılmıştır. Buna göre ordu *ecnâd*, *huşûd* ve *haşem* olmak üzer üç ana sınıftan oluşturulmuştur. Bunlardan Ecnâd Kuzey Afrika'dan Endülüs'e geçen Şamlı askerlerden oluşmaktadır. Bu birlik sürekli askerlik hizmetinde bulunmakta, askeri bölgelerde barınmakta ve haraç gelirlerinin üçte biri ile maaş almaktaydılar. Bu birlik aynı zamanda savaşa hazır bir durumda bulunmaktadır. Ayrıca üç ayda bir olmak üzere Gaza için sefere katılmak zorundaydılar. Bu gruplardan birini Arap ve Berberî askerlerden oluşan huşûd oluştururdu. Huşûd grubu savaş için hazır bulunması gereken iki liva bulundurmak zorundaydı. Bu livalar sipahilerden (atlı asker) oluşurdu. Bu ordu grubunun maaşı savaş ganimetlerinden sağlanırdı. Diğer bir ordu grubunu ise haşem denilen muhafız birliği oluştururdu. Bu birlik sürekli savaşa hazır durumdaydı. Haşem en donanımlı ve eğitilmiş ordu birliğiydi. Bu grubun içinde sekâlîbe denilen Hristiyan azatlılar, cesaretli savaşçılar, Sudan ve Kuzey Afrikalılar bulunurdu (Sercânî, 2014, s. 130).

Yukarıda anlatılanlar Valiler döneminde oluşturulan ordu sistemi olup I. Abdurrahman döneminde muhafaza edilmekle birlikte daha da geliştirilmiştir. I. Abdurrahman orduyu merkezileştirmek ve güçlendirmek için Müvelledün unsurlara güvenmiş ve bu unsurlara orduda yer vermiştir. I. Abdurrahman Müvelledün unsurlar dışında diğer unsurlara da haklar vererek onların güvenini kazanmıştır. Zaman zaman yaşanan isyanlar ile oluşturduğu güven iklimi kısmen bozulsada adaletli tavrı bu güven probleminin büyümesine engel olmuştur. I. Abdurrahman süvari sayısını 100 bine çıkarmış, hareketli ve hızlı bir ordu kurmayı hedeflemiştir. Bunların yanı sıra silah imalathaneleri kurdurmuş bu imalathanelerde kılıç ve mancınık imal edilmiştir. I. Abdurrahman devlet bütçesinin üçte birinin orduya harcanmasını istemiştir. Bütün bunların yanı sıra ülkeye tehlikenin nereden geleceğinin hesaplarını yapan I. Abdurrahman, devletin sınırlarına yakın yerlerde konuşlu ordular tahsis ettirmiştir. Bunun için de üst sınır (Zaragoza Limanı), orta sınır (Salem –Toledo arası) ve alt sınır (Lyon Krallığı sınırları) olmak üzere üç üs bölgesi oluşturmuştur. Bu konumlarda sürekli hazır ordu birlikleri konuşlandırılmıştır (Sercânî, 2014, s. 130).

Endülüs Emevî Emirliği ordusu en genel yapısı itibariyle piyade ve süvari olmak üzere iki sınıftan oluşmakla birlikte piyadeler, kılıç, hançer, topuz, kargı, ok ve yay kullanırlardı. Süvariler ise kılıç, mızrak, balta, ok ve yay kullanırlardı. Askerler vücutlarını korumak maksadıyla zırh, ağaç ya da geyik derisinden kalkan kullanırlardı. I. Abdurrahman döneminde isyan eden şehirlerin surlarını aşmak için ağır taşlar atabilen büyük mancınıklar kullanılmıştır. Savaş aletleri genellikle at, katır ve develerle taşınmıştır. Savaş aletlerinin yapımı için Tuleytula ve Bordo şehirlerinde imalathaneler açılmıştır (Sercânî, 2014, s. 130).

I. Abdurrahman döneminde Endülüs Emevîlerinde bir donanma oluşumundan bahsetmek ise mümkün olmamakla birlikte I. Abdurrahman donanma oluşturulması için de çalışmalar başlatmıştır. Donanma oluşturulması için Tortosa, Almeria, Sevilla ve Barselona limanları kullanılmıştır. Nitekim devletin iç karışıklık ve isyanlar sebebiyle dışarıya açılma imkânı bulamaması donanma oluşturulmasını engellemiştir diyebiliriz (Sercânî, 2014, s. 130).

3.2.5. I. Abdurrahman dönemi sosyal hayat

Endülüs toplumu bölgenin VIII. Yüzyıl başlarında Müslüman unsurlarca fethinden sonra köklü değişikliklere uğramıştır. Bunun en belirgin sonucunu ise bölgeye farklı ırktan ve inançtan insanların gelmesidir. İslam fetihlerinden sonra Endülüs toplumu iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan birinci kısmı bölgenin yerli halkı olan İberler, Romalılar, Vizigotlar ve Yahudiler'den oluşurken ikinci kısım ise İslam fetihleri ile bölgeye gelen Araplar, Berberîler, Saklebîler ve Sudanlılardan oluşmuştur.

Araplar ve Berberîler Endülüs'ün fethini gerçekleştiren ana unsurları oluşturmuşlardır. Fetihleri gerçekleştiren bu gruplar fetih sonrasında bölgede kalmışlardır. Bu iki unsur İslam Devleti toplumunun özellikle kuzey Afrika ve Avrupa'daki en kalabalık unsurunu da teşkil etmiştir. Kabile anlayışına sahip bu iki unsur kız alışverişine kapalı bir yapıda olup bazı zamanlar dışardan kız alımı dışında dışarıya kız vermeyen bir yapı oluşturmuşlardır. Emevi yönetim tarzının bir sonucu olarak iki unsurun birbirleri ile çatışma halinde oldukları görülmektedir. Buna göre Emeviler, devlet içinde önemli yerlere Emevî soyundan olan Arapları getirmişlerdir. Bu durum özellikle valiler döneminde Berberîlerin isyanı ile sonuçlanmıştır.

Endülüs'te I. Abdurrahman'ın yönetime geldiği Emirlik döneminde Beberîler ile kısmen anlaşılabilmiştir. Nitekim I. Abdurrahman döneminde dahi Berberî isyanları görülmüş, bu isyanlar önceki dönemden farklı olarak Endülüs'ün yönetimini tamamen ele geçirme isteğiyle ilgili olmuştur. Endülüs'ün Müslüman iki ana unsurunu oluşturan Berberî ve Arapların sayısı I. Abdurrahman döneminde yaklaşık 150 ila 200 bin civarında olduğu düşünülmektedir (Özdemir, 2016, s. 18).

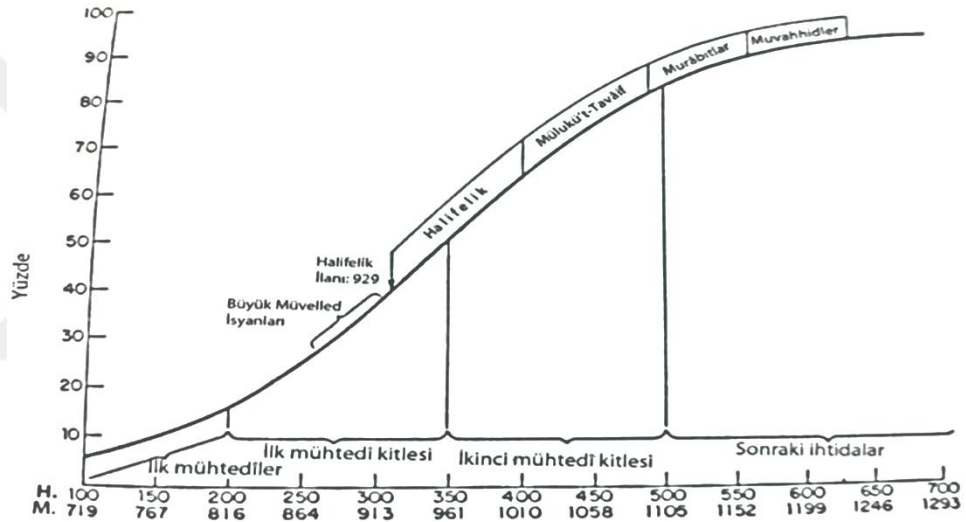
Müslümanlar Endülüs'e girdiklerinde bölgenin nüfusunun yaklaşık 4 milyon civarında olduğu düşünülmektedir. Nitekim bölgede açlık ve kıtlığın olması ise halkın göç etmekte olduklarını göstermektedir. Müslüman fetihlerinin başladığı dönemde Endülüs coğrafyasının yerli halkını ise Hispano-Romen, Vizigotlar ve dini unsur olarak kabul edilen Yahudiler oluşturmaktadır. Bölgenin fethi ile yerli halk İslamlaşmaya ve Araplaşmaya başlamıştır. Bu sürecin ise I. Abdurrahman döneminde hızlandığı görülmüştür. I. Abdurrahman, İslam Devleti'nin doğu sınırlarında uygulanan Emevî soyundan olanların yüceltildiği ırkçı anlayışı terk etmiş, her ne kadar kendi soyundan olanları yönetime getirse de diğer milletlere ve inanç sahiplerine de hoşgörü ile yaklaşmıştır. Bu sayede diğer grupların da sevgisini kazanmıştır (Özdemir, 2016, s. 18).

Endülüs coğrafyasında İslamlaşma ve Araplaşma ile yeni sosyal sınıfların doğduğu da görülmektedir. Buna göre; Araplaşan ve İslamlaşan ilk grup Musâlîme bu grubu takip edenler Müvelledün olarak adlandırılmışlardır. Araplaşan fakat Müslüman olmayan Hristiyan gruplar ise Muâhidûn veya Musta'ribûn olarak adlandırılmışlardır (Özdemir, 2016, s. 21).

Endülüs'ün diğer bir sakinlerini Saklebîler oluşturmuştur. Saklebîler Endülüs'e Yahudi tacirler veya korsanlar tarafından getirilen Slav kölelere verilen addır. Saklebîler I. Abdurrahman döneminde o kadar çoğalmışlardır ki Endülüs yönetimini ele geçirmek için isyan girişiminde dahi bulunmuşlardır. I. Abdurrahman Saklebîlere orduda önemli roller vermiş, onların komutan olmalarına izin vermiştir (Özdemir, 2016, s. 21).

Yukarıda anlatılanlardan hareketle Endülüs toplumunun dini anlamda Müslümanlar ve Gayrimüslimler olarak iki ana gruba ayrıldığı görülmektedir. Müslümanlar dışındaki gayrimüslimleri ise Yahudi ve Hristiyanlar oluşturmuştur. Yahudi cemaatinin Endülüs'e Milattan önce geldiği düşünülmektedir. Roma

İmparatorluğu'nun bölgeyi hâkimiyeti altına almasıyla bölgede ikinci sınıf insan durumuna düştükleri söylenebilir (Özdemir, 2016, s. 40) I. Abdurrahman döneminde İslamlaşmanın arttığı bilinse de bu durumun sayısal olarak ifade edilmesi mümkün değildir. Kaldı ki bu dönemde bölgede yaşayan gayrimüslim tebaanın cizye vergisinden kaçmak için Müslüman göründükleri dahi zikredilmiştir. Fakat bu durumun böyle olmadığı özellikle I. Abdurrahman ile birlikte Endülüs'te hoşgörü ikliminin hâkim olduğu da görülmektedir. Nitekim Endülüs'e bağlı uzak şehirler cizye vergisine bağlanmıştır. Hoşgörü iklimine bağlı olarak Endülüs'te VIII. Yüzyılda İslamlaşmanın arttığı bilinmektedir (Glick, 1979, s. 33-35; Özdemir, 2016, s. 25).

Şekil 5. Endülüs'te İslamlaşma'nın seyri (Özdemir, 2016, s. 35)

Grafikten de anlaşılacağı üzere islam fetihleri ile başlayan İslamlaşma seyri I. Abdurrahman döneminde de devam etmiştir. I. Abdurrahman öncesindeki dönemde İslam Devleti orduları Avrupa'nın içlerine doğru fetih hareketlerinde bulunmuştur. İslamlaşma seyrinin kuzey yönlü nerdeyse hiç sefer düzenlenmediği I. Abdurrahman döneminde dahi artış gösterdiği görülmektedir.

SONUÇ

İslam Tarihine bakıldığında Emevîler hanedanı İslam Devleti yönetimine gelmeden önce özellikle İslam Arap toplumun keskin çizgilerle iki ana kutba ayrıldığı görülmüştür. İslam toplumu içerisindeki bu ayrışma ilerleyen dönemlerde İslam Devleti'nin bayrak taşıyıcılığını yapan her hanedanı olumlu ya da olumsuz yönde etkilemiştir. Bu ayrışmanın temeline inildiğinde iki ana Arap soyunun Ümeyyeoğulları ve Haşim oğulları soylarının devlet yönetim erkini elde etmek için verdikleri mücadeleden kaynaklandığı ve iki hanedan arasında zaman zaman yaşanan çatışmaların geri dönülmez bir boyuta ulaşması gösterilebilir.

İslam dünyasında olumsuz anlamda bölünmelerin ilk kez hayat bulduğu bu dönem olumlu anlamda da İslam kültür ve medeniyetinin hızla geliştiği dönemlerden birini oluşturmuştur. Bu dönemin galibi Emevîler dönemi içerisinde İslam dinini tebliğ için büyük mücadeleler verilmiş, sınırlar doğu-batı; kuzey-güney yönünde geniş sahalara ulaştırılmıştır. İşte bu genişleme içerisinde batı yönlü olan yayılma Avrupa'nın içlerine kadar ulaşmıştır. Batı yönlü fetih hareketlerinin en önemlisini ise İber Yarımadasının fethi oluşturmuştur. Müslümanlar İberya'da adından yüzlerce yıl söz edilecek bir medeniyet iklimi oluşturmuşlardır. Günümüzde üzerinde Portekiz ve İspanya'nın bulunduğu bu coğrafyada yapılan çalışmalar İslam dünyasının aydınlık yüzlerinden birini temsil etmiştir. Bütün olumlu gelişmelerin yanı sıra Emevîlerin kendi soylarından olanları yönetici kadrolara yerleştirirken diğer unsurları yok sayması ise İslam Devleti içindeki diğer paydaşların devlet yönetimine karşı hoşnutsuzluğu ile sonuçlanmıştır. Bu hoşnutsuzluk İslam toplumu içindeki diğer güçlü unsur olan Haşim oğulları hanedanlığının her geçen gün artan nefretine sebep olmuştur. Bu nefretin patlama noktasını İslam Devleti içinde gerçekleşen Abbasi darbesi oluşturmuştur. Abbasi darbesi o kadar kanlı olmuştur ki İslam Dünyası içinde Emevîler neredeyse cadı avına uğratılmışlardır.

Emevîler uğradığı zulümden kaçmayı başaran bir Emevî soylusu I. Abdurrahman İslam devletinin merkezinden uzakta İber Yarımadasında Emevî soyundan olanları da içine çekmeyi başardığı bir devlet kurmuştur.

İber Yarımadasında kurulan devlet oluşumu İslam Devleti'nin kendi içinde yaşadığı iç çatışmalardan bir nebze uzak kalmıştır. I. Abdurrahman Endülüs'te gerek Abbasi darbesi gerekse bölge halklarının isyanları nedeniyle yaşanan iç karışıklıklarla son bulmaya yüz tutmuş İslam varlığını yeniden yeşertmiştir. Endülüs'te yapılan çalışmalar karanlık bir coğrafyanın aydınlatılmasına katkı sağlamıştır. Dönem dönem merkezde yaşanan iktidar mücadelesi Müslümanların Endülüs olarak adlandırdığı bu bölgeye de sıçramıştır.

I. Abdurrahman Endülüs'te yönetime geldiğinde bölgede iç karışıklıklarla çalkalanmaktaydı. Yaşanan karışıklıklar bölgeyi sosyal, iktisadi ve güvenlik anlamında olumsuz etkilemekteydi. Böyle bir ortamın varlığı I. Abdurrahman'ın bölgeyi ele geçirmesini kolaylaştırırken ilerleyen dönemde geçmiş alışkanlıklar ve başıboşluktan kaynaklı ardı arkası kesilmeyen isyanlara da yol açmıştır. I. Abdurrahman başlangıçta bu isyanlara karşı daha uzlaşmacı bir tavır takınırken isyanların sürekli hale gelmesi I. Abdurrahman'ı daha katı bir tavra sürüklemiştir. Nitekim I. Abdurrahman 33 yıl Endülüs Emevî tahtında kalmış, O'nun döneminde yaklaşık 25 isyan girişimi yaşanmıştır. Bu durum Hristiyan coğrafyasına yapılan İslâm fetihlerini durdurmuştur.

Birçok lakabı bulunan I. Abdurrahman Emevî soyundan olduğu için daha çok Abdurrahman ed-Dâhil olarak anılmıştır. I. Abdurrahman'ın bir diğer meşhur lakabı da Sakaru beni Umeyye (Umeyye oğulları Şahini)'dir. Bu lakabı ona Abbasi halifesi abu Cafer el Mansur takmıştır. Bunun sebebi ise Abbasi halifesinin gönderdiği birliği yok etmesi ve bu birliğin başındakilerin kafalarını keserek geri yollamasıdır. Kendisine karşı yaşanan isyanlara karışanlardan kendi soyundan olanlara son derece merhametli olan I. Abdurrahman diğer unsurlara acımasız bir tavır sergilemiştir. Hükümdarlığının ilerleyen dönemlerinde kendi soyundan olanların isyanlarının artması ile bu tavrından da vazgeçmiştir.

I. Abdurrahman ed-Dâhil, her ne kadar isyanlar ile geçen bir hükümdarlık hayatı yaşasa da yeni kurduğu devletinin gerekli kurumlarını tamamlayarak güçlü bir

zeminde yükselmesini de ihmal etmemiştir. Paralı ordu sistemi kurmuş, merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak adına çalışmalar yapmıştır.

I. Abdurrahman ed-Dâhil, bölgenin Hristiyan tebaasına karşı da hoşgörülü bir politika izlemiştir. Bölge halkına kendisini sevdirmeyi başarmıştır. Her ne kadar kendisinden önceki dönemde olduğu gibi Emevî soyundan olanları devlet yönetimine dâhil etse de diğer unsurlara da haklar vermiştir. Hristiyan tebaaya karşı hoşgörüsünün bir kanıtı olarak Kurtuba Cami'sinin inşasında yaşananlar gösterilebilir. Fethettiği bir sahada kilise olan bir yapıyı satın alarak özel mülkiyeti gözettiği gibi diğer unsurlara karşı da adaletli olduğunu göstermiştir.

I. Abdurrahman, Endülüs'doğup büyüdüğü yer olan Suriye'ye benzetmiştir. Bu doğrultuda şehri yeniden inşa ettirmiştir. Endülüs Emevîlerin başkenti olan Kutuba'yı dönemin büyük şehirleriyle eş değer hale getirmiştir. Özellikle Kurtuba içinde yaptığı imar faaliyetleri nedeniyle dönemin Hristiyan ileri gelenleri Kuruba için Endülüs'ün Mücevheri ifadesini kullanmışlardır. İslam Dünyası ise Kurtuba için Endülüs'ün köprüsü demişlerdir.

I. Abdurrahman'ın kurduğu devlet bölgede sekiz asır hüküm sürmüştür. Bu da kurulan devletin sağlam bir zemine oturduğunu göstermektedir. I. Abdurrahman ömrü boyunca kurduğu devletin kalıcı olması için mücadele etmiş ve bu amacında başarılı da olmuştur.

KAYNAKLAR

- Abdülmecid Nâ'ni, (1986). *Tarihu devlet'il-Emevî Fi'l Endelüs*, Nahdatil Arabiyye Yay.
- al-Muqri, A. M. (1987). *Misbah al-Munir*. Maktabat Lubnan.
- Amd, Tahir Muzaffer, *sru 'l-Mağrib ve 'l-Endelüs*, Bağdad.
- Atkinson, W. C. (1953). *The History of Spain. Part I: From the Visigoths to the Death of Philip II*.
- Bedirhan, Y. (2018). *Ortaçağ tarihi*. Eğitim Yayınevi.
- Boyacıoğlu, F. (2012). Fransızların Roland Destanı'nda Dinsel Bağnazlık ve Tarihi Olayların Çarpıtılması. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (27), 67-82.
- Çeker, H., (2019). Mlik Mezhebinin Teşekkülü". *İmam Mlik ve Mliklik. IGMG İmam Mlik Paneli, PLURAL Yayınevi.* , 62-93.
- Dağlı, M.S., (1984). *el-Hayt 'l-İctimiyye f 'l-Endelüs ve Eseruh f 'l-Edebi 'l-Arab ve f 'l-Edebi 'l-Endels*.
- Duman, A. (2020). "İslm'in İlk Döneminde Mbreze Geleneğ". *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 21-48.
- Dunlop, D.M., (1971). "Hıshm I", *The Encyclopeadia Of Islam New Edition*, BİN Lewis and V.L. Menage, Ch. Pellat (Edit), London: Luzac & Co., vol. III.
- el İber, (1985). *el Hilleti es Seyra*, İnceleyen Dr. Hüseyin Munis, Darü'l Maarif Yayınevi, II. Baskı, Kahire.
- el-Makkar, Ahmed bin Muhammed, (1843). *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain, trans. Pascual de Gayangos*, Vol. II, W. Hughes Allen and Company, London.

- es Sercanî, R. (2014). *Kıssatül Endelüs Minel Feth İles Sukut*. Kahire: Darul Müessesetu İkra.
- Glick, T. F. (1979). *Islamic and Christian Spain in the early middle ages* (p. 230). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gül, T., (2019). Endülüs'ün Fethi ve Valiler Döneminde (711-756) İktidar Mücadeleleri. *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 2(5), 93-103.
- Haldun, İ. (1985). Kitâbü'l-İber ve Dîvânu Mübtede've'l-Haber fî Tarîhi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihim min Zevî's-Şe'ni'l-Ekber. thk. *Halil Şahâde. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1408.*
- Halef, Sâlim bin Abdullah, (2003). *Nüzümü'l-Hükmi'l-Emeviyyîn ve Rûsûmühüm fî'l-Endelüs, el-Câmiatü'l-İslâmiyye*, Medîne, C. I.
- Hammâd, Muhammed Abdullah, (1996). "et-Tahdîdü'l-Umrânî li-Müdüni'l- Endelüs el- İslâmiyye", *Al-Andalus*, Mektebetü'l-Melik Abdülazîz el-Âmme, Riyad, vol. 3, s. 102.
- Henry Coppée, (1881). *History of the Conquest of Spain by Arap-Moors, I-II*, Little, Brown ve Company, Boston.
- Hitti, P. K. (1968). *Makers of Arab History*, 1. bsk, New York, St.
- Hizmetli, S. (1991). *İslam Tarihi*. AÜİF Yay., Ankara.
- Imamuddin, S. M. (1981). *Muslim Spain: 711-1492 AD: a Sociological Study* (Vol. 2). Brill.
- İbn Asâkir, (1371). *Târîhu medîneti Dimaşk* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Dimaşk.
- İbn Haldun, (2014). *Mukaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul.
- İbnu'l-Kûtiyye, E. BİN M. bin Ömer (1989). *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*. Ömer Faruk et-Tabba'.
- İbnü'l-Esîr, (1991). *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, Çev. Abdullah Köşe, C. VI, Bahar Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l- Endelüs*, II. Kısım, s. 177.

- İzârî, İ., ve el-Merrakûşî, E. A. M. (1948). el-Beyânü'l-muğrib fî ihtisârî ahhbâri mülûki'l-endülüs ve'l-mağrib (nşr. R. Dozy). Dâru'l-Arabi'l-İslâmî, IIV, Leiden. ez-Zehebî, (1983). *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ'* (nşr. Şuayb el-Arnaût – Hüseyin el-Esed), Beyrut.
- Kebîsî, H.İ., (2004). *Devrü'l-Fukahâ fî'l-Hayâti's-Siyâsiyye ve'l-İctimâiyye bi'l-Endelüs*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut.
- Kocaoğlu, BİN (2016). Osmanlı'da Cizye Vergisi ve İtfaiye Çalışmaları. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 155-167.
- Koşdaş, Y. E. (2019). *Endülüs' ün fethi ve valiler döneminde berberîler* (Master's thesis, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı).
- Küçükaşçı, M. S. (2019). Emevîler ve Hilafet. *Geçmişten Günümüze Hilafet*, 55-114.
- Levi Provençal Evariste, (2000). *Tarih İsbanya el- İslamiyye mine 'l-Feth ila sükûti 'l-hilafeti 'l- Kurtuba (711-1031)*, Çev.: Ali Abdurrauf El Bambi-Ali İbrahim el Menufi- Es Seyyid Abduzzahir Abdullah, Kahire.
- Maqqarî, Aḥmad ibn Muḥammad. (1921). *Nafh al-tib*, Matba'ah-i Muslim University Institute.
- Menocal, M. R. (2006). *Dünyanın İncisi: Endülüs Modeli*. Trc. İhsan Durdu. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Mesud, M. H., ve Kılıç, M. T. (2009). “Endülüs İslâm Hukuk Tarihi: Genel Bir Bakış”. *İSTEM*, (14), 403-433.
- Mûnis, H., (1996). *Mevsû'atü Târîhi 'l-Endelüs*, Mektebetü's-Sekâfe ed- Dîniyye, Kâhire, c. I.
- Öğüt, S. (1995). Evzâî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11, 546-548.
- Ötenkaya, Y. (2017). Emevîlere Karşı Abbasi Muhalefedinin İlk Evreleri. *History Studies Internatiol Journal of History*, 2. 171-188.
- Özdemir, M. (2013). *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, Mehmet, (2016). *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, TDV Yayınları, Ankara.

- Özkuyumcu, N. (2022). Kayrevan. *DİA*, 25, s. 88-90.
- Özkuyumcu, N. (2022). Kayrevan. *DİA*, 25, s. 88-90.
- Sakr Küreyiş, (2005). *Abdurrahman El Dâhil: Abdulmuniim El Haşimi*, El İskenderiye, El İman yayın evi, El Kime Dağıtım Evi.
- Sâlim, Seyyid Abdülaziz, (1984). *Kurtuba Hâdîratü'l-Hilafe fî'l-Endelüs I-II, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia*, İskenderiyye.
- Saylık, M. (2021). IV./X. Yüzyıl İslâm Dünyasında Tek Halifelikten Üç Ayrı Halifelîğe Bölünme Süreci. *Şarkiyat*, 13(3), 1011-1033.
- Sercanî, R. (2014). *Kıssatül Endelüs Minel Feth İles Sukut*. Kahire: Darul Müessesetu İkra.
- Sırma, İ. S. (2013). *Ah Endülüs*. Beyan Yayınları.
- Taşagıl, A. (2009). Sakâlibe. *DİA*, 36, s. 3-6.
- Taşagıl, A. (2009). Sakâlibe. *DİA*, 36, s. 3-6.
- Watt, W.Montgomery, (2011). *Pierre Cachia, Endülüs Tarihi* (çev.: Cumhur Ersin Adıgüzel, Qiyas Şükürov), Küre Yayınları, İstanbul.
- Watt, William Montgomery ve Cachia, Pierre (2001), *A History of Islamic Spain*, Edinburgh:Edinburgh University Press.
- Yıldırım, F., (2022). “Kurtuba Ulu Câmii’nin Portal Tezyînâtı” *Lale Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi*, İstanbul.
- Yıldız, H. D. (1988). Abdurrahmân I. *DİA*, 1/147, 15.
- Yıldız, H.D. (1998). Abdurrahman I عبد الرحمن Ebü'l-Mutarraf Abdurrahmân ed-Dâhil b. Muâviye b. Hişâm (ö. 172/788) Endülüs Emevî Devleti’nin kurucusu (756-788). *DİA*, 1, s. 147-150.
- Yıldız, Ş. (2008). *Kurtuba VIII.-XIII. Yüzyıllar* (Doctoral dissertation, Bursa Uludag University (Turkey)).
- Yılmaz, A. (2019). *Endülüs Emevî Emîrlerinden Muhammed BİN Abdurrahman'ın Siyasi Faaliyetleri* (Doctoral dissertation, Necmettin Erbakan University (Turkey)).

Zehebî, Ş. (2003). *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.

Ziya Paşa, (2005). *Endülüs Tarihi*, (Sadeleştirenler: Yasemin Ödük, Kazım Masumî, Fatma Şahin), Selis Kitaplar, II. Baskı, İstanbul.

EKLER

EK 1. I. Abdurrahman'ın temsili bir resmi ve heykeli

(URL 3, 2023)

EK 2. I. Abdurrahman dönemine ait bir sikke

(Yıldız, 1998, s. 149).

EK 3. Kurtuba Camii

Kurtuba Camii dıştan görünüşü (Yıldız, 2008, s. 240).

Kurtuba Camii dış duvar süslemelerinden bir görüntü (Yıldız, 2008, s. 240).

Kurtaba Camii minaresi (Yıldız, 2008, s. 241).

Kurtuba Camii avlusu (Yıldız, 2008, s. 242).

Kurtuba Camii mihrabı (Yıldız, 2008, s. 243).

Kurtuba Camii kubbe süslemeleri (Yıldız, 2008, s. 243).

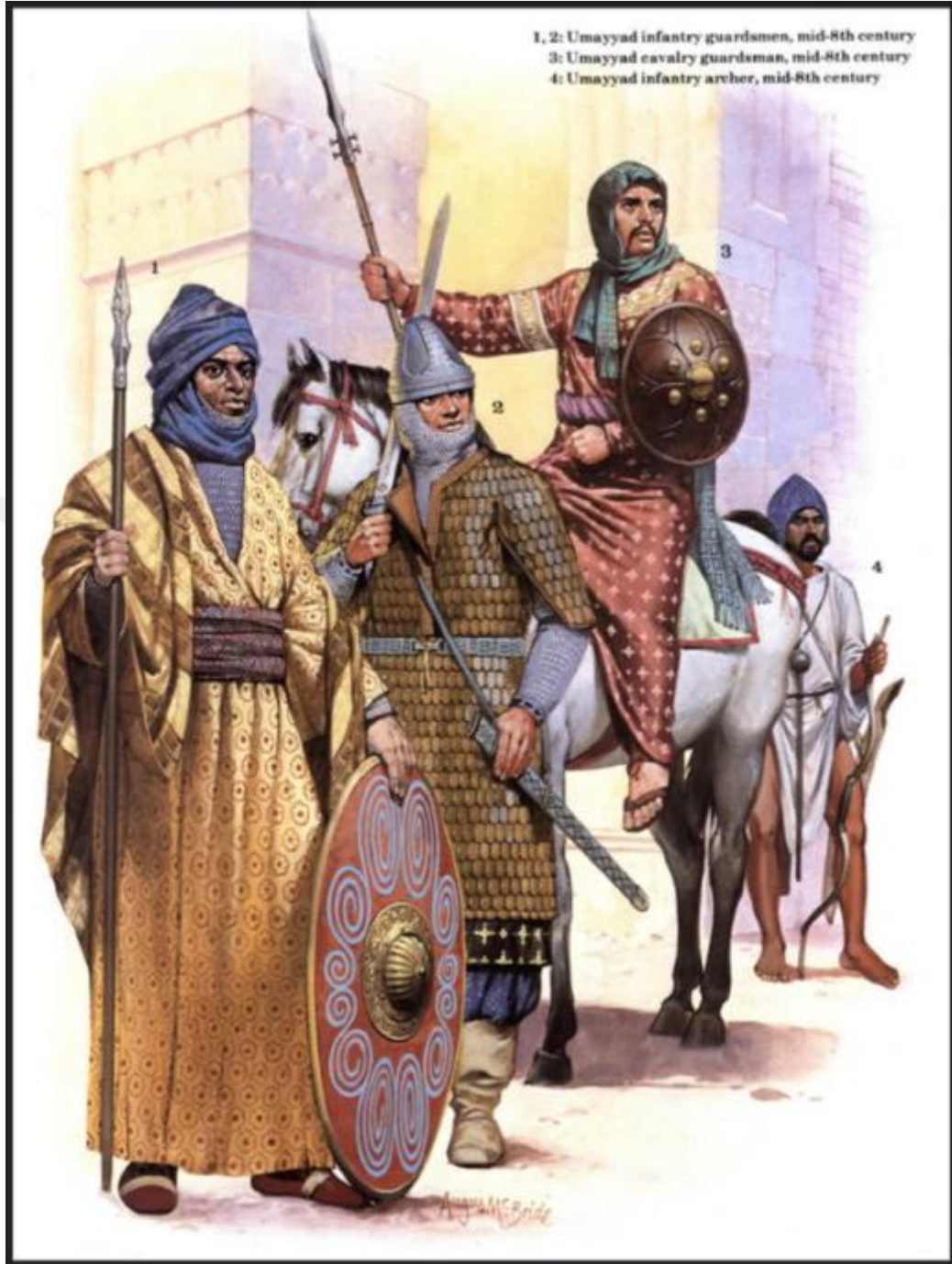
Kurtuba Camii iç detaylardan bir görüntü (Yıldız, 2008, s. 244).

Kurtuba Camii iç detaylardan bir görüntü (Yıldız, 2008, s. 244).

Kurtuba Camii iç kısmı (Yıldız, 2008, s. 245).

EK 4. VIII. Yüzyıl Emevi askerlerinin temsili bir resmi

(URL 3, 2023).

